

**ATHARI YA LUGHA YA KIMAKONDE KATIKA KUJIFUNZA LUGHA YA
KISWAHILI**

GRACE MPANGALA

**TASNIFU ILIYOWASILISHWA IKIWA NI SEHEMU YA MASHARTI YA
KUTUNUKIWA SHAHADA YA UZAMILI (M.A.KISWAHILI) YA
CHUO KIKUU HURIA CHA TANZANIA**

2018

UTHIBITISHO

Aliyeweka saini hapa chini anathibitisha kuwa, ameisoma tasnifu hii yenye mada: *“Athari za Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili”*: na kupendekeza ikubaliwe na Chuo Kikuu Huria cha Tanzania kwa ajili ya kukamilisha masharti ya kupatiwa shahada ya Uzamili ya (MA Kiswahili - Fasihi ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania).

.....

Dkt. Hanna Simpassa

(Msimamizi)

.....

Tarehe

HAKIMILIKI

Haki zote zimehifadhiwa, hairuhusiwi kuiga, kunakili, kutafsiri kwa mfumo wowote ule au kutoa hata sehemu ndogo ya tasnifu hii kwa njia yoyote ile bila idhini ya maandishi kutoka kwa mwandishi wa tasnifu hii na / au Chuo Kikuu Huria cha Tanzania.

TAMKO

Mimi **Grace Mpangala**, ninatamka na kuthibitisha kwamba Tasnifu hii itwayo Athari za Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Lugha Kiswahili ni kazi yangu mwenyewe na haijawahi kutolewa popote pale kwa lengo la kutunukiwa shahada yoyote katika Chuo Kikuu chochote.

.....

Sahihi

.....

Tarehe

TABARUKU

Kazi hii ninaitabaruku kwa wazazi wangu wapendwa baba yangu Marehemu Mzee Nicholas Isidori Mpangala na mama yangu Pelagia Damian Challle Mpangala kwa kunilea na kunisomesha toka Shule ya Msingi hadi Chuo Kikuu. Katika makuzi yao wamenilea kwa kunitia moyo wa kuvumilia na kutokatatamaa wakati wa kufanya jambo ulilolikusudia, walinihimiza kusoma kwa bidii na kunijenga katika misingi bora ya maisha katika dunia hii. Pia, bila kuwasahau wanangu wapendwa, na familia yangu yote kwa ujumla wana kila sababu ya kuhakikisha kuwa wanasoma kwa bidii na kufaulu vizuri sana. Mwenyezi Mungu awabariki sana.

SHUKURANI

Awali ya yote, ninapenda kumshukuru mwenyezi Mungu mwingi wa rehema ambaye amenibariki na kunipa nguvu ya kuweza kuifanya kazi hii kwa bidii zote hadi nikafanikiwa kuimaliza salama kazi yangu na amenibariki katika kufanikisha kazi yangu hii. Lakini pia shukrani zangu za ziwaendee hawa wafuatao;

Shukurani zangu za dhati zimwendee msimamizi wa utafiti wangu Dk. Hanna Simpassa kwa kuweza kubeba dhamana hii ya kusimamia utafiti wangu kwa moyo mkunjufu bila kinyongo huku akitawaliwa na moyo wa kusaidia wenye kila chembe ya upendo wa mama na mwanae. Ninamshukuru sana kwa ushauri wake kwa yale yote yaliyofaa kushauriwa na maelekezo yake mazuri ambayo aliyatoa baada ya kusoma, kukosoa na kurekebisha kazi kwa kuzingatia utafiti huu. Kwa kiasi kikubwa yalikuwa yanajenga kazi hii ili iwe yenye kiwango kizuri cha ubora unaotakiwa.

Uvumilivu wake wa kupokea kazi ambayo haiko katika ubora(*hatua ya Pendekezo la Utafiti*), ameweza kuikuza hadi hapa ilipofikia hatua ya *Tasnifu ya Utafiti*, kwa hakika si kazi nyepesi. Pia ukarimu wake na lugha mzuri ya kutia moyo wa kufanya kazi uliwezesha na ilisaidia sana kazi hii kuiona rahisi katika kuitenda na ni nyepesi kwangu kuikamilisha. Licha ya majukumu mengi aliyonayo ya kifamilia, kikazi na kijamii mama (Dk) hakusita hata mara moja kupokea simu zilizomsumbua mara kwa mara kuomba msaada wa maelekezo ya maeneo mbalimbali kuhusu utafiti, aliwezakutatua changamoto hizo kwa furaha bila kinyongo chochotekatika mazingira hayo magumu aliweza kukamilisha kazi ya kusoma pendekezo la utafiti la Athari ya Lugha ya

Kimakonde katika Kujifunza Kiswahili kwa umakini mkubwa na kukamilisha kwa wakati na kutoa maelekezo yanayojenga kazi hii kwa muda wote na kwa wakati ufaao.

Kimsingi kwa haya yote sina cha kumlipa zaidi ya kusema neno dogo hili lakini lina maana kubwa la ASANTEna kuzidi kumuombea kwa Mungu amzidishie nguvu na upendo wa kuendelea kuwasidia wengine kwa moyo huohuo. Ninaaamini katika kuitekeleza kazi hii amewezakunivumilia kwa mapungufu mbalimbali ambayo ninayo kama binadamu na kama mwanafunzi, nitumie fursa hii kumuomba msamaha kwa kuweza kumkwaza.

Ninapenda pia kuwashukuru wahadhiri wote wa Idara ya Kiswahili katika Chuo Kikuu Huria cha Tanzania kwa mchango wao walionipa: Prof. Mdee, Dk. Zelda, Dk HannaSimpasa, Dk Hadija, Dk Omary na Dk. Ligembe, Mungu awabariki nyie na familia zenu na awape maisha marefu na yenye furaha siku zote za maisha yenu na kuweza kuendelea kutoa mchango wa kitaaluma kwa watanzania watakopitia mikono yenu. Piashukrani nyingi sana ziende kwa wazazi, baba yangu mpenzi marehemu Mzee Nicholas Isidori Mpangala na mama yangu kipenzi Pelagia Damian Challe Mpangala na familia yangu, kwa juhudi zao za kuhakikisha ninasoma kuanzia shule ya Msingi hadi hatua hii ya Chuo Kikuu. Licha ya kukumbana na changamoto za kimaisha hususani za kiuchumi katika kipindi hiki chote hawakusita kutimiza azma yao ya kunisomesha, poleni sana na Mungu awabariki sana na asante kwa yote

IKISIRI

Utafiti huu ulichunguza athari ya lugha ya kimakonde katika kujifunza lugha ya Kiswahili. Utafiti ulichambua, ulijadili na kubainisha matatizo ambayo watoto wa kimakonde wa shule za msingi wanakutananyo wanapokuwa wanajifunza lugha ya kiswahili. Uchunguzi huu ulichochea na kuwepo kwa makosa ya matumizi ya lugha mama ya kimakonde katika lugha ya kiswahili, makosa hayo ni ya kimatamshi, msamiati, maana na matatizo ya kisarufi. Ili kutatua matatizo alitafuta mbinu za kutatua makosa haya ili kuwezesha watoto wa kimakonde waweze kujifunza kiswahili kwa ufasaha. Uchunguzi wa uwandani na maktabani ulitumika kukusanya data, kwa njia ya hojaji, usaili na maktabani, kwa kutumia wanafunzi, walimu na wazazi /walezi. Katika kufanya uchunguzi huu mtafiti alitumia wilaya ya Mtwara Vijijini katika mkoa wa Mtwara kuwa ni eneo lake la utafiti kwa kutumia shule za msingi. Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia ilitumika. Uchambuzi wa data ulifanyika kwa njia ya maelezo na kufafanuliwa kwa majedwali, chati, vielelezo na michoro. Mtafiti alipendekeza kuwa ipo haja ya kuendelea kufanya utafiti katika lugha zingine za kibantu na zile ambazo si za kibantu ili kuweza kubaini athari zake na kuchukua hatua stahiki na kwa haraka. Hivyo, utafiti huu ni wa muhimu sana kufanyika katika lugha ya kimakonde na kuona mchango wake katika kukiathiri kiswahili, ukubwa wa tatizo na namna ya kutatua.

YALIYOMO

UTHIBITISHO	ii
HAKIMILIKI.....	iii
TAMKO	iv
TABARUKU.....	v
SHUKURANI	vi
IKISIRI	viii
ORODHA YA MAJEDWALI	xii
ORODHA YA VIELELEZO	xiv
ORODHA YA VIAMBATANISHO.....	xv
ISHARA NA VIFUPISHO MUHIMU.....	xvii
SURA YA KWANZA	1
UTANGULIZI WA JUMLA.....	1
1.1 Utangulizi	1
1.2 Usuli wa Tatizo	1
1.2.1 Lugha ya Kimakonde	2
1.2.2 Lugha ya Kiswahili	3
1.2.3 Mwingiliano wa Lugha Mbili Tofauti.....	4
1.3 Tatizo la Utafiti	5
1.4 Malengo ya Utafiti	6
1.4.1 Malengo Makuu ya Utafiti	6
1.4.2 Malengo Mahususi	6
1.4.3 Maswali ya Utafiti.....	6
1.5 Umuhimu wa Utafiti	7
1.6 Mipaka ya Utafiti	8

1.7	Mpango wa Utafiti	9
1.8	Hitimisho	9
SURA YA PILI.....		10
MAPITIO YA KAZI TANGULIZI NA MKABALA WA NADHARIA ZA		
UTAFITI.....		10
2.1	Utangulizi	10
2.2	Dhana ya Lugha	10
2.3	Lugha ya Asili	18
2.4	Lugha Mama/Lugha ya Kwanza	20
2.5	Lugha ya Pili	22
2.6	Ujuzi wa Lugha	23
2.7	Matumizi ya Lugha	27
2.8	Ujifunzaji wa Lugha ya Pili	29
2.9	Thamani ya Lugha.....	36
2.10	Uhusiano waLugha na Utamaduni wa Jamii.....	36
2.11	Athari za Lugha ya Kimakonde katika Lugha ya Kiswahili	38
2.12	Athari ya Lugha ya Pili katika Lugha ya Kwanza	48
2.13	Utamkaji wa sauti za Kiswahili na Mahali Pa Kutamkia.....	52
2.14	Fonimu za Kiswahili	55
2.15	Irabu/Vokali za Kiswahili Sanifu.....	58
2.16	Pengo la Utafiti	64
2.17	Mkabala wa Nadharia ya Utafiti	66
2.18	Hitimisho	70
SURA YA TATU		70

NJIA NA MBINU ZA UTAFITI	70
3.1 Utangulizi	71
3.2 Eneo la Utafiti	71
3.3 Walengwa.....	71
3.4 Sampuli na Usampulishaji.....	73
3.4.1 Sampuli	73
3.3.2 Mchakato wa Usampulishaji	74
3.5 Mbinu za Ukusanyaji wa Data za Utafiti	75
3.5.1 Mbinu ya Hojaji	75
3.5.2 Mbinu ya Usaili.....	77
3.5.3 Mbinu ya Maktabani	78
3.6 Aina ya Data Zilizokusanywa	78
3.6.1 Data za Msingi	79
3.6.2 Data za Upili	79
3.6.1 Vifaa/Zana vya Ukusanyaji wa Data.....	80
3.8 Mkabala wa Uchambuzi wa Data	81
3.9 Uwasilishaji wa Matokeo	82
3.10 Maadili ya Utafiti	82
3.11 Vikwazo vya Utafiti	83
3.12 Hitimisho.....	84
SURA YA NNE	85
UWASILISHAJI NA UCHAMBUZI WA DATA.....	85
4.1 Utangulizi	85
4.2 Athari ya Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili	86

4.3	Athari za Kuchanganya Lugha.....	93
4.4	Athari za Lugha Mama (Kimakonde) katika Ufundishaji.....	95
4.5	Mikakati ya Kufanya ili Kupunguza Athari za Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Kiswahili	111
4.5.1	Kupatiwa Mafunzo ya Lugha Tangu Wakiwa Katika Madarasa ya Awali ...	111
4.5.2	Kufundishwa Matamshi na Miundo ya Kiswahili	112
4.5.3	Kuanzisha Mhadhara /Makongamano.....	113
4.5.4	Kujengewa Uwezo wa Kusoma Vitabu vya Hadithi, Majarida na Magazeti	113
4.5.5	Walimu Wapatiwe Mafunzo/Semina za Mara kwa Mara	114
4.6	Hitimisho.....	115
	SURA YA TANO	117
	MUHTASARI, MAPENDEKEZO NA HITIMISHO	117
5.1	Utangulizi	117
5.2	Muhtasari wa Matokeo ya Utafiti	117
5.3	Mchango wa Utafiti.....	120
5.4	Mapendekezo	120
5.4	Hitimisho.....	122
	MAREJELEO	123
	VIAMBATANISHO	128

ORODHA YA MAJEDWALI

Jedwali Na. 2.1: Kuonyesha Maana za Maneno ya Kiswahili na Kimakonde	42
Jedwali Na. 2.2: Kuonyesha Uhusano wa Kinasaba Kati ya Kiswahili na Lugha za Kibantu.....	43
Jedwali Na. 2.3: Ngeli za Kimakonde za Upatanisho wa Kisarufi	44
Jedwali Na. 2.4: Ngeli za Kimakonde Majina ya Wanyama na Ndege	46
Jedwali Na. 2.5: Kuonyesha Uhusiano katika Kutenganisha Viambishi.....	47
Jedwali Na. 2.6: Kuonyesha Upachikaji wa Viambishi Katika Mzizi wa Maneno ya Kiswahili na Kibantu.....	48
Jedwali Na. 2.7: Kuonyesha Upatanisho wa Sauti Kati ya Kiswahili na Kibantu.....	50
Jedwali Na. 2.8: Kuonyesha Upachikaji wa Viambishi vya Umoja na Wingi	50
Jedwali Na. 2.9: Kuonyesha Upatanisho wa Kisarufi Katika Lugha ya Kiswahili na Kibantu	51
Jedwali Na. 2.10: Kuonesha Fonimu za Kiswahili	57
Jedwali Na. 2.11: Kuonyesha Konsonanti za Lugha ya Kiswahili na Mahali Zinapotamkiwa	65
Jedwali Na. 4.1: Kuonyesha Idadi ya Watafitiwa.....	85
Jedwali Na. 4.2: Idadi ya Wanaozungumza Kimakonde na Kiswahili.....	87
Jedwali Na. 4.3: Lugha Wanayopenda Kufundishiwa.....	87
Jedwali Na. 4.4: Makosa Yanayofanyika Wakati wa Kuzungumza Kiswahili	89
Jedwali Na. 4.5: Sentensi Zenye Athari ya Kimakonde	90
Jedwali Na. 4.6: Lugha Wanayotumia Zaidi Katika Mawasiliano	90
Jedwali Na. 4.7: Lugha Inavyotumiwa Zaidi Shuleni.....	91
Jedwali Na. 4.8: Matatizo ya Kuchanganya Lugha	93
Jedwali Na. 4.9: Matumizi ya Misamiati ya Kimakonde.....	93

Jedwali Na. 4.10: Athari Ya Lugha Mama Katika Ufundishaji.....	95
Jedwali Na. 4.11: Linaloonyesha Athari za Msamiati wa Kimakonde.....	96
Jedwali Na. 4.12: Athari ya Matamshi Wakati wa Kufundisha Kiswahili	97
Jedwali Na. 4.13: Matamshi ya Lugha ya Kimakonde na Kiswahili.....	99
Jedwali Na. 4.14: Idadi ya Wanafunzi Wanaozungumza Kiswahili.....	100
Jedwali Na. 4.15: Waliojibu na Wasiojibu Kuhusu Matumizi Fasaha ya lugha ya Kiswahili	100
Jedwali Na. 4.16: Mifano ya Athari za Lugha ya Kimakonde Kimatamshi	101
Jedwali Na. 4.17: Tatizo la Kuchanganya Lugha	101
Jedwali Na. 4.18: Athari za Kuchanganya Lugha ya Kimakonde na Kiswahili.....	102
Jedwali Na. 4.19: Athari za Kushindwa Kujifunza Kiswahili	103
Jedwali Na. 4.20: Wanafunzi Kushindwa Kuzungumza Kiswahili	104
Jedwali Na. 4.21: Watafitiwa Waliojibu na Wasiojibu Kuhusu Namna Walimu Wanavyowasaidia Wanafunzi.....	107
Jedwali Na. 4.22: Watafitiwa Wazawa wa lugha ya Kimakonde.....	108
Jedwali Na. 4.23: Kuonyesha Lugha Wanayotumia Zaidi.....	109
Jedwali Na. 4.24: Wazazi Wanajukumu la Kuwasaidia Wanafunzi Kuongea Kiswahili	110
Jedwali Na. 4.25: Utamkaji Usiohihi na Uliosahihi wa Maneno.....	113

ORODHA YA VIELELEZO

Kielelezo Na. 2.1: Ala za Sauti	55
Kielelezo Na. 2.2: Irabu Msingi za Lugha ya Kiswahili Sanifu	61
Kielelezo Na. 4.1: Idadi ya Wanaoungumza Kimakonde na Kiswahili.....	87
Kielelezo Na. 4.2: Lugha Wanayopenda Kufundishiwa.....	88
Kielelezo Na. 4.3: Lugha Wanayotumia Zaidi Katika Mawasiliano	91
Kielelezo Na. 4.4: Matatizo ya Kuchanganya Lugha	93
Kielelezo Na. 4.5: Athari Ya Lugha Mama Katika Ufundishaji.....	95
Kielelezo Na. 4.6: Athari ya Matamshi Wakati wa Kufundisha Kiswahili	98
Kielelezo Na. 4.7: Idadi ya Wanafunzi Wanaozungumza Kiswahili.....	100
Kielelezo Na. 4.8: Tatizo la Kuchanganya Lugha	102
Kielelezo Na. 4.9: Athari za Kushindwa Kujifunza Kiswahili	103
Kielelezo Na. 4.10: Wanafunzi Kushindwa Kuzungumza Kiswahili.....	104
Kielelezo Na. 4.11: Watafitiwa Wazawa wa Lugha Ya Kimakonde.....	108
Kielelezo Na. 4.12: Lugha Wanayotumia Zaidi	109
Kielelezo Na. 4.13: Wazazi Wanajukumu la Kuwasaidia Wanafunzi Kuongea Kiswahili	110

ORODHA YA VIAMBATANISHO

Kimbatanisho I: Maswali kwa Wanafunzi Wamakonde wa Shule za Msingi	
Wanaojifunza Lugha ya Kiswahili	128
Kimbatanisho II: Maswali kwa Walimu Wanaofundisha Somo la Kiswahili	
katika Shule za Msingi	130
Kimbatanisho III: Maswali ya wamilisi (wazazi/walezi, wazee) wa lugha ya	
kimakonde wanaozungumza Kiswahili.....	134
Kimbatanisho IV: Barua za Kufanya Utafiti.....	139

ISHARA NA VIFUPISHO MUHIMU

[] Mabano ya Fonetiki

// Uwasilishaji wa Foimu

FZ Fonolojia Zalishi

NFZA Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia

SPE Sound Patterns of English

AGP Aspects of Generative Phonology

INGP Introduction to Natural Generative Phonology

NGMZ Nadharia ya Geuza Maumbo Zalishi

SURA YA KWANZA

UTANGULIZI WA JUMLA

1.1 Utangulizi

Sehemu hii imegawanyika katika vipengele vinane vya msingi katika utafiti huu. Vipengele hivyo ni usuli wa tatizo, tatizo la utafiti, malengo ya utafiti, maswali ya utafiti, umuhimu wa utafiti, mipaka ya utafiti.

1.2 Usuli wa Tatizo

Lugha ni sehemu muhimu sana katika maisha ya binadamu na katika jamii wanamoishi. Hivyo, palipo na watu huwepo pia na lugha (Obuchu na Mukhwana 2015). Kimsingi lugha imebeba mambo mengi sana katika maisha ya binadamu. Katika lugha hizo zipo lugha za makabila na lugha zingine ambazo hizi huitwa lugha mama ambazo huwa zinajumuisha wanajamii wote katika mawasiliano, lugha hizo katika nchi hutambulika kama lugha za taifa. Lugha ya mataifa ni lugha ambazo zinatumika kwa mawasiliano kwa asilimia kubwa.

Suala la athari linajitokeza pale ambapo, jamii mbili tofauti au zaidi zinazozungumza lugha tofauti na zinapokaa pamoja, upo uwezekano mkubwa sana wa kuathiriana katika nyanja mbalimbali za kiutamadunina kijamii. Athari hii katika lugha hasa huweza kujitokeza katika matamshi, sarufi na hata lafudhi. Kwa mfano Kiswahili kimeathiri lugha nyingi za kibantu ambapo mtu anaweza kuzungumza kilugha kwa Kiswahili, yaani mtu anaweza kuongea neno la lugha yake lakini akalitamka kwa kiswahili hali kadhalika Kiswahili pia kimeathiriwa na lugha ya kwanza (lugha za makabila). Kazi hii ilichunguza athari za lugha za Kimakonde katika kujifunza lugha ya Kiswahili, sababu

zinazosababisha kuwepo kwa athari hizo,ni kwa kuangalia aina ya makosa yanayofanyika ,na kujaribu kupendekeza njia au mbinu za kuweza kukabiliana na tatizo hilo.

1.2.1 Lugha ya Kimakonde

Kimakonde ni lugha inayozungumzwa nchini Tanzania na pia Msumbiji.Kimakonde ni kabila kubwa linalopatikana Kusini-Mashariki mwa Tanzania na Kaskazini mwa Msumbuji.Kihistoria wamakonde walitoka Msumbuji zaidi ya mika 500 iliyopita kutokana na uvamizi wa Wareno katika nchi ya Msumbiji, ilibidi wamamkonde wakimbilie nchini Tanzania kwa kuvuka mto Ruvuma.

Wazungumzaji wa lugha ya Kimakonde wanafikia idadi ya watu 960 000,takwimu hizi ni za mwaka 2006 pia kuna wasemaji 360000 nchini Msumbij (Hammarström, 2015). Kufuatana na uambishaji wa lugha za kibantu wa Malcolm Guthrie, kimakonde kipo katika kundi la F20. Ki makazi wamakonde wanaishi zaidi katika Mkoa wa Mtwara katika wilaya zifuatazo Tandahimba, Newala, Mtwara Vijijini na Mtwara Mjini, kwa uchache wanapatikana Wilaya ya Masasi na Nanyumbu.

Neno makonde au wamakonde limetokana na vita kubwa kati ya jamii mbili za Wakimbuli na Wamakonde, wakati wavita wamakonde walikuwa wanakimbilia sana kwenye milima na misituni, kutokana na mazingira hayo Wakimbuli waliwaita watu wa “konde” wakiwa na maana ya pori au kichaka. Hivyo jina la wamakonde limetokana na neno Wa konde. Aidha jina la Mtwara lina asili ya lugha ya kimakonde, neno “kutwala”likiwa na maana ya kuchukua (kunyakua) kitu chochote.

1.2.2 Lugha ya Kiswahili

Kama zilivyo lugha nyingine za kitaifa na kimataifa, lugha ya kiswahili ina tabia ya kusemwa, kuzungumzwa na kuandikwa kwa nia ya kukamilisha mawasiliano miongoni mwa wanajamii wa kiswahili. Kiswahili ni lugha inayozungumzwa katika eneo kubwa la Afrika ya Mashariki. Lugha ilianza takriban miaka 800-1000 iliyopita katika pwani ya Afrika Mashariki. Wakazi wa Pwani hii waliokuwa wasemaji wa lugha za kibantu tofauti tofauti mfano; *kisukuma, kihaya, kijita, kikurya, kimakonde, kingoni, kihehe, kizigua, kibena nakadhalika*. Katika shughuli mbalimbali kama biashara ambazo zilikuwa zikiwakutanisha watu hawa wakiwa wanazungumza lugha tofauti tofauti, iliwabidi waweze kuchukua misamiati mbalimbali kutoka katika lugha zao ili waweze kuwasiliana katika shughuli zao. Walipokea maneno mengi hasa ya kibantu katika mawasiliano yao, ikachangia kuwa msingi wa kiswahili ni sarufi na msamiati wa kibantu. (Masebo, na Nyambari 2002).

Lugha ya kiswahili ni lugha rasmi na lugha ya taifa la Tanzania. Kwa watanzania wengi kiswahili ni lugha ya pili, na ni lugha ya kwanza kwawakazi hususani wa mwambao wa pwani ya Tanzania na maeneo ya mijini ambako kuna miingiliano mikubwa ya watu. Kwa kabila la wamakonde kiswahili ni lugha yao ya pili na lugha yao ya kwanza ni kimakonde. Nchini Tanzania, Kiswahili Sanifu ni lugha inayozungumzwa na watu wengi na hata hutumika katika nyanja mbalimbali.

Mawazo haya yameungwa mkono na Bakari (1982) anaeleza kwamba kiswahili ndiyo lugha ya kiasia inayozungumzwa na watu wengi zaidi ya lugha zote katika Afrika ya Kati na Mashariki Mukhwana (2011) na Okombo (2001) wameitaja lugha ya kiswahili kama *Lingua Franca* inayozungumzwa katika maeneo ya Kusini mwa Jangwa la Sahara

Barani Afrika. Kiswahili ni lugha yenye majukumu mengi nchini Tanzania. Imekuwa ikitumika kama lugha rasmi na lugha ya taifa. Kwa sababu hii, Kiswahili hutumika katika shughuli rasmi kama vile bungeni, shughuli za elimu kiserikali na biashara. Lugha ya kiswahili ina watumiaji wanaokadiriwa kuwa ni zaidi ya milioni 37 kwa Tanzania, na inakadiriwa kuwa Kiswahili kina wazungumzaji zaidi ya Milioni 160 Duniani. (Masebo na Nyambari 2002).

1.2.3 Mwingiliano wa Lugha Mbili Tofauti

Tanzania ina lugha nyingi sana za kikabila kutokana na hali hiyo kuna mwingiliano mkubwa wa lugha moja na nyingine, mwingiliano huu unatokea hasa pale jamii mbili zinapojenga uhusiano wa karibu sana wa kimawasiliano hasa katika shughuli za kiuchumi na kiutamaduni. Kutokana na mwingiliano huu baina ya lugha hizi mbili tofauti husababisha kuathiriana kwa lugha hizo kutokana na kila lugha huchukua baadhi ya msamiati toka lugha nyingine na kuingiza katika lugha yake. Hivyo inaonyesha kuwa lugha huathiriana na lugha nyingine endapo kutakuwa na mwingiliano baina ya wanajamii wa lugha hizo.

Kwa kuwa na sarufi majumui tunaona kuwa sifa za lugha huingiliana, hivyo mwingiliano wa lugha ya kwanza na ya pili yanaweza kumwezesha muamiliaji lugha ya pili pale miundo ya lugha ya kwanza na lugha ya pili endapo itafanana na hata kama ikitofautiana mjifunzaji anakuwa na uwezo wa kujiundia miundo yake itakayomsaidia katika ujifunzaji wake kwa kutumia sifa majumui za lugha. Flynn (1984) kama alivyonukuliwa na Ellis (1996) anaeleza kuwa “kifaa cha uamiliaji lugha ya kwanza kinaweza kutumika katika uamiliaji wa lugha ya pili. Lugha ya Kiswahili imekuwa na mwingiliano mkubwa na lugha ya kimakonde, Mwingiliano huu umesababisha lugha

ya kiswahili kuathiriwa na lugha ya Kimakonde. Waongeeji wa lugha hizo wazungumzapo huwa kuna baadhi ya tofauti zinazojitokeza katika viwango vya kiisimu kuanzia fonolojia, mofolojia, sintaksia na semantiki. Mwingiliano huu unasababisha msamiati wa lugha moja kuingia katika lugha nyingine, kuingiliana huku kwa lugha mbili husababisha kuathiriana kwa lugha hizi kutokea. mtafiti alitaka kuangalia namna lugha ya kimakonde ilivyoingiliana katika matamshi maana msamiati na sarufi yake kwa ujumla.

1.3 Tatizo la Utafiti

Athari ya lugha ya Kimakonde katika kujifunza lugha ya kiswahili ni tatizo kwa watoto wa Kimakonde wanaojifunza lugha ya Kiswahili katika matamushi, upandishaji na ushushaji wa sauti sehemu isiyohusika, uchanganyaji wa sauti wakati wa kuzungumuza kuvuta sauti pamoja na kuweka mkazo pasipohitaji, Obuchu na Mukhwana (2015) wanasema katika uzungumzaji wa lugha ya pili watumiaji wanashindwa kuzungumza kwa ufasaha kutokana na athari za lugha mama, wanasisitiza kuwa lugha ndicho chombo kikuu cha mawasiliano baina ya watu. Ili watu waweze kuitumia lugha kwa kuelewana, lazima kuwe na taratibu au sheria zinazotawala utumiaji wa lugha.

Mzungumzaji akikiuka kanuni za lugha atakuwa anazungumza lugha potofu. Hii ina maana kuwa taratibu za lugha hutawala matamshi ya maneno na vipengele vingine vya kisarufi, watu huwa wanakosea kanuni za kiswahili kutokana na athari za lugha za awali au lugha nyingine, ni kawaida sasa watu kuchanganya kiswahili na maneno ya kiingereza kwa mfano neno mother, brother, sister, surprise na mengine mengi yamekuwa yanatumika katika lugha ya Kiswahili.

Hivyo kutokana na hayautafiti huu ulichunguza Athari za Lugha ya Kimakonde katika Kujifunza Lugha Kiswahili na jinsi ya kuwasaidia wale wanaojifunza lugha ya pili ambayo ni Kiswahili katika wilaya ya Mtwara Vijijini.

1.4 Malengo ya Utafiti

Utafiti huu una malengo ya aina mbili nayo ni malengo makuu na malengo mahsusi.

1.4.1 Malengo Makuu ya Utafiti

Kuchunguza Athari ya Lugha ya Kimakonde katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili.

1.4.2 Malengo Mahususi

- (i) Kubainisha athari za lugha ya kimakonde kwa wanafunzi wa shule za msingi katika kujifunza lugha ya kiswahili.
- (ii) Kuainisha makosa yanayofanywa na wanafunzi wa kimakonde katika kujifunza kiswahili.
- (iii) Kujadili mbinu za kuwezesha wanafunzi wa kimakonde kujifunza kiswahili kwa ufasaha.

1.4.3 Maswali ya Utafiti

Katika kufikia malengo ambayo yameainishwa hapo juu,mtafiti alitumia maswali ili kuweza kupata taarifa za msingi zilizochunguzwa kwa wanafunzi kuhusu athari za lugha ya Kimakonde katika kujifunza lugha ya kiswahili.

Maswali

- (i) Ni athari zipi za lugha ya kimakonde zinazojitokeza kwawanafunzi wa shule za msingi katika kujifunza lugha yakiswahili?

- (ii) Ni makosa gani yanayofanywa na wanafunzi wa kimakonde katika kujifunza kiswahili?
- (iii) Ni mbinu zipi zitumike kuwezesha wanafunzi wa kimakonde kujifunza kiswahili kwa ufasaha?

1.5 Umuhimu wa Utafiti

Utafiti huu ulichunguza athari za lugha ya kwanza ya Kimakonde katika kujifunzaji lugha Kiswahili kama lugha ya pili. Uchunguzi wa athari hizo ulisaidia katika harakati za kujaribu kuyarekebisha makosa ya kimatamshi na kimsamiati miongoni mwa wanafunzi wa Kimakonde, kama anavyosema Corder katika Kinsella (1971), makosa yanayotokana na athari za lugha ya kwanza katika lugha ya pili yanaweza kutabirika kwa kuchunguza miundo ya maneno baina ya lugha ya kwanza na lugha pokezi ambayo ni lugha ya pili.

Matokeo ya uchunguzi huu yatakuwa ya manufaa kwa walimu ambao wataweza kuyarejelea ili kukabili uwezekano wa kutokea kwa makosa hayo katika matumizi ya kiswahili sanifu miongoni mwa wanafunzi wanaozungumza kimakonde, kwa kuwa wataweza kuzishughulikia athari hizo kwa njia mwafaka. Kupitia utafiti huu jamii itafahamu kuhusu athari zinazoletwa na lugha ya kimakonde katika kujifunza Kiswahili. Hii itatoa fursa kwa wadau wa elimu hususani wataalamu wa lugha, maafisa elimu na makundi mengine kuhamasisha kuzungumza kiswahili fiasaha.

Pia matokeo ya utafiti huu yatasaidia watafiti wengine kuweza kufanya mwendelezo wa utafiti huu kwa kutumia utafiti huu wataweza kutafuta pengo la utafiti, kama mtafiti alivyoweza kutumia tafiti tangulizi na kupata pengo la utafiti, ambapo alibaini kuwa

athari za lugha asili tafiti zilifanyika kwa makabila mengine lakini utafiti haukuwahi kufanyika katika lugha ya Kimakonde.

Kiswahili ni lugha inayowaunganisha wanajamii mbalimbali kwa kuwa hutumiwa na wazungumzaji ambao lugha zao za kwanza ni tofauti, zaidi ya kuwa ni lugha inayotumiwa katika mawanda mapana kama vile siasa, utawala na biashara, Pia kiswahili nimojawapo kati ya masomo ambayo hutahiniwa katika mitihani ya kitaifa. Utafiti huu pia utakuwa na mchango katika kusesitiza nafasi ya kiswahili kama lugha rasmi na ya taifa. Nchini Tanzania, kwa kuwa ni lugha yenye kanuni zake zinazostahili kuzingatiwa katika matumizi yake ya kila siku.

1.6 Mipaka ya Utafiti

Utafiti huu umechunguza athari zinazodhihirika kwa wanafunzi wanaotumia lugha ya kwanza katika matumizi ya Kiswahili, Nickel (1972) katika Lange (1974) na Corder (1973) wanakubaliana kwamba makosa ya lugha ya kwanza kwa lugha ya pili yanatokea katika viwango vyote vya lugha yaani fonolojia, mofolojia, maana na sintaksia. Mawazo haya yameungwa mkono na Valdman (1975) aliyeorodhesha data ya lugha 246 zilizo na athari za lugha ya kwanza kwa lugha ya pili katika sintaksia, matamshi, tahajia na hata katika msamiati.

Utafiti umeshughulikia kiwango cha fonolojia na mofolojia, na umetumia pia elementi fulani za kisintaksia. Lengo ni kueleza maswala ya kisauti katika matumizi ya lugha ya kimakonde na kiswahili. Kiuhalisia lugha ya Kiswahili imeathirwa na lugha nyingi lakini mtafiti alitaka kuona jinsi Kimakonde kilivyoathiri Kiswahili. Utafiti ulishughulikia lugha mbili tu kiswahili na kimakonde. Makundi ambayo yamehusika

katika utafiti huu ni wanafunzi wa shule za msingi, walimu wanaofundisha kiswahili kama somo na wazazi/wanajamii wanaoishi na watoto.

1.7 Mpango wa Utafiti

Tasnifu hii ina jumla ya sura kuu tano zenye mada kuu na mada ndogondogo ndani yake. Sura ya kwanza inaelezea vipengele mbalimbali vya kiutangulizi. Sura ya pili inaelezea Mapitio ya Kitaaluma na Mapitio ya Kazi Tangulizi, huku sura ya tatu inaelezea Mbinu za Utafiti. Sura ya nne inaelezea Uchambuzi wa Data za Utafiti na mwisho Sura ya tano inatoa Muhtasari wa Utafiti, Mchango wa Utafiti, Mapendezo ya Jumla, Mapendekezo ya Tafiti Zijazo na Hitimisho.

1.8 Hitimisho

Kwa ujumla sura hii imezungumzia kwa ufupi na kuanisha mambo yote ya msingi yatayozungumziwa katika sehemu hii na kuonyesha mambo yaliyoongelewa katika sura hii na namna utangulizi ulivyotoa nafasi ya kuingia katika sura ya pili.

SURA YA PILI

MAPITIOYA KAZI TANGULIZI NA MKABALA WANADHARIA ZA

UTAFITI

2.1 Utangulizi

Sura hii ilijadili Mapitio ya Kazi za Kitaaluma na Nadharia za Utafiti. Kazi kubwa hapa ilikuwa kupitia /kusoma kazi mbalimbali walizoandika watafiti tangulizi kuhusiana na mada tafitiwa na pia usomaji wa marejeo ya vitabu na machapisho yaliyohusiana na mada hii ya utafiti. Surahii pia imeangalia mawazo ya wataalamu mbalimbali duniani kuhusiana na mtazamo wao katika mada hii ya utafiti. Sura hii ina Utangulizi, Mapitio ya Kitaaluma na ya Kazi Tangulizi, Pengo la Utafiti na Kiunzi cha Nadharia. Mapitio ya Kazi za Kitaaluma na Kazi Tangulizi. Surahii pia, imeshughulikia Fasili ya lugha, Lugha ya Asili, Lugha ya kwanza na Lugha ya pili, Ujuzi wa Lugha, Ujifunzaji Lugha na Matumizi ya Lugha ya Pili, Ala za Sauti, Sauti za Lugha, Namna ya Utamkaji na Mahali Pa Kutamkia Sauti za Kiswahili, Pengo la Maarifa na Kiunzi cha Nadharia vimeelezewa.

2.2 Dhana ya Lugha

Kiswahili ni lugha inayotumiwa na jamii ya watanzania na Kimakonde ni lugha inayotumiwa na Wamakonde wanaoishi Mtwara Kusini mwa Tanzania, Massamba na wenzake (1999) wanasema” Lugha ni mfumo wa sauti nasibu ambazo hutumiwa na jamii kwa madhumuni ya mawasiliano kati yao TUKI (1981) inatoa maana ya lugha kuwa, “lugha ni mpangilio wa sauti na maneno unaoleta maana ambao hutumiwa na watu wa taifa au kabila fulani kwa ajili ya kuwasilana. Chomsky(1957) anasema kwamba“Lugha ni seti ya sentensi (zenye ukomo au zisizo na ukomo), na kila moja

ikiwa na urefu fulani na ikiwa imeunda seti za elementi ambazo zina maumbo “Mkondo huu umefuatwa na wanaisimu wengine Fergusson (1969) anaeleza lugha kama tukio la jamii ambapo Labov(1991) anaifafanua dhana ya lugha kama umbo la tabia za jamii. Wataalamu hawa wawili wanatoa fasiri hizi wakiegemea jamii kwa sababu wao ni wanaisimu jamii. Crystal (1997) anaeleza lugha kama elementi ya akilini ambayo hujidhihirisha nje ya mkusanyiko wa sentensi. Chomsky (1977) anabainisha lugha kama elementi ya kiakili ambayo mtu huipata kwa kujifundisha, na elementi hii hutumiwa na mzungumzaji pamoja na msikilizaji, pia anazungumzia muundo wa nje wa lugha, kwa maana ya mkusanyiko wa sentensi zinazoeleweka pasi na kurejelea sifa za kimiktadha.

Kutokana na fasili hizi za wataalamu hawa lugha ni utaratibu maalumu wa sauti za nasibu ambazo huhodhi maana katika jamii fulani. Sauti hizi hutumiwa na wanajamii hawa kwa madhumuni ya mawasiliano kati yao. Sauti hizi lazima ziwe za kutamkika. Aidha, lugha ni mfumo nasibu unaotumiwa na watu wenye utamaduni mmoja kwa minajili ya mawasiliano kati yao, na mfumo huu ndiyo huwatambulisha na kudumisha umoja wao.

Wamakonde ni wanajamii wenye utamaduni mmoja na wanazungumza lugha moja halikadhalika kimakonde kinazungumzwa na jamii moja yenye utamaduni mmoja na lugha moja, Inatumika zaidi katika mawasiliano katika nyanja mbalimbali. Lugha kwa upande wake na undani wake inahusisha na kuwasiliana kwa kusema na kusikia hizi ni sauti ambazo ni nasibu katika kuambatana kwazo na maana maalumu, naye Robert Lado (1964) anadai kuwa ‘lugha ni chombo cha kuwasiliana miongoni mwa binadamu wa jamii moja na utamaduni wao wa namna moja. Barber (1964) anasema kuwa, lugha ni utaratibu wa kupeana ishara unaotumia alama za sauti, ni utaratibu unaotumiwa na

kundi maalumu la watu kwa nia ya au madhumuni ya kuwasiliana kwa hoja ya kushirikiana katika jamii”. Nkwera (1979) anasema, “Lugha ni mfumo wa sauti za nasibu zenye kubeba maana zilizokubaliwa na jamii ya watu zitumike katika kuwasiliana”. Malmstron (1960) anaelezea kuwa lugha ni “utaratibu wa miundo, ni jumla ya mazoea ya tabia ambazo kwazo wakazi wa jamii fulani huhusiana na kuwasiliwana katika utamaduni wao.

Mawasiliano ya jamii hizi ni lazima yahusishwe na sauti, Msokile (1972) anadai kuwa “Lugha ni chombo cha kuwasiliana kwa binadamu wa utamaduni wa aina moja au tamaduni mbalimbali ikiwa watajifunza. Mawasiliano kati ya watu hawa yanazingatia mambo ya msingi, yakiwemo matumizi ya alama fulanifulani ambazo huandamana na sauti” kimsingi alama hizi ni nasibu katika kuambatana kwazo na maana maalumu na nasibu katika maumbo yake katika lugha fulani.

Mhina, na Kiimbila, wanasema “Lugha ni utaratibu (mfumo) kamili wa sauti za kusemwa, sauti za nasibu, za watu wa utamaduni fulani, watumiao kupashana habari”. Archbald, anadai kuwa ‘lugha ni umbo la asili lililoshonana sana ambalo ni kitendo kinachomhusu binadamu. Alama zake zinatokana na sauti zinazofanywa na ala za sauti” Naye Crystal (1992) anafasili lugha kama: “Mfumo wa sauti nasibu, ishara au maandishi kwa ajili ya mawasiliano na kujielezea katika jamii ya watu”. Katika fasili yake Crystal ametaja mambo kadhaa ya msingi kama ifuatavyo;

Mfumo-Kila lugha ina muundo. Kwa upande mwingine kila lugha ni kijisehemu tu cha miundo iliyopo katika jozi nzima ya miundo ya lugha duniani. Miundo hiyo kama vile jinsi maneno yanavyoundwa au jinsi vishazi vinavyofuatana, hufuata ruwaza maalumu.

Sauti Nasibu-Uhusiano baina ya sauti za maneno au umbo linalowakilisha alama katika lugha ya alama na ule wa maana inayowakilisha ni wakinasibu tu au ulitokana namakubaliano ya wanajamii wazungumzao lugha fulani. Sauti, Alama na Ishara-Kila lugha huteua sauti au ishara zinazowakilisha wazo au ujumbe fulani. Isharaza maandishi ni sehemu ndogo ukilinganisha na lugha zamazungumzo ambazo zipo takribani lugha zaidi ya 6800 za duniani.

Jamii ya Wanadamu-Ni watu tu ndio watumiao lugha na ni jamii zao pekee ndizo zinazoteua na kuyapa maana maneno wayatakayo na jinsi gani miundo ya lugha zao ziwe. Lugha za wanadamu zinatofauti za msingi dhidi ya njia nyingine za mawasiliano za viumbe wengine.

Mawasiliano-Njia mojawapo ya kuelezea ni kwa namna gani lugha huitumikia jamii na kuwasaidia watu kuwasiliana yaani kutoa na kupokea ujumbe pamoja na kutolea hisia zao. Kwa kutumia lugha tunasema tunachotaka ili kukidhi mahitaji yetu. Kuandika, kusoma, kusema na hata kutumia mfumo wa ishara. Zote hizo ni njia za mawasiliano ya lugha.

Kujielezea-Pamoja na kuwa wanadamu hutumia lugha kwa mawasiliano kiujumla lakini ieleweke kuwa watu hutumia lugha kama njia ya kujitambulisha kama wanakundi jamii fulani mahsusi. Kwa mfano Wapemba au Wasiu.Wazo hili la lugha linatukumbusha migao mitatu ya lugha kulingana na Ferdinand de Saussure (1916). Saussure alidai kuwa lugha ipo katika viwango vya *langage*, *langue*, na *parole*. *Langage* inarejelea lugha katika ujumla wake; yaani ni sifa zinazoitambulisha lugha kama ni mali ya mwanadamu. Lugha katika kiwango cha *langage* ni lugha ya wanadamu

wote. Katika kiwango hiki Ferdinand de Saussure (ametejwa) anaendelea kusema kuwa upo uwezekano wa kuona sauti zote zinazotumiwa na mwanadamu katika jungu kuu moja. Kwa mfano, kusema kuwa sauti [a] ni vokali inayotumika katika lugha ya mwanadamu ni kauli ya language. Hii ni kwa sababu sauti hii inapatikana katika lugha nyingi za ulimwengu. Sauti hizi huteuliwa na kila utamaduni na kupewa ruwaza na mpangilio fulani ambao hujulikana kama *langue*.

Langue ni mfumo wa sheria za matumizi ya lugha mahsusi.

Parole nayo ni matumizi ya mfumo wa lugha katika muktadha mahsusi. Swala hili limeangaliwa kwa undani katika sehemu ya sarufi miundo. Watu hujifunza lugha japo huzaliwa na uwezo wa lugha. Kwa vyovyote vile tunavyoitazama lugha inatujuza kuwa lugha ina sifa zifuatazo:

- (i) Lugha inahusisha sauti.
- (ii) Lugha ina husisha sifa za unasibu.
- (iii) Lugha ni mali ya mwanadamu.
- (iv) Lugha ni mfumo.
- (v) Lugha ni shughuli ya jamii.
- (vi) Lugha hubadilika kwa sababu ni kiungo hai.

Inatupasa kuelewa kuwa lugha ni mkondo ambao ni changamano. Ina vitengo vingi ndani yake. Vitengo hivi hutokana na hali kuwa lugha husemwa kwa njia tofauti katika mahali tofauti, miktadha tofauti, na watu tofauti hata kama lugha ni ile ile. Kwamfano lugha ya Kiswahili husemwa kwa njia tofauti na watu tofauti katika mazingira na maeneo tofauti, hii inatokana na kuathiriwa na lugha za makabila, Kimakonde ni moja ya kabila ambalo lina athiri lugha ya kiswahili hata kinazungumzwa tofauti maeneo ya

Mtwara ambako huwa wanatumia zaidi sauti ya / n / sehemu ambayo inatakiwa kutumia sauti /m/ Lugha ya Kiswahili inayosemwa pwani ya Mtwara, sivyo inavyosemwa sehemu za bara kama Newala, Tandahimba na Mahuta. Tofauti huwa katika kiwango cha msamiati, matamshi, na miundo ya sentensi. Katika lugha ya Kimakonde kuna makosa ya kimuundo madhalani miundo yao ya sentensi hujitokeza kama vile *Wale vijana walionkaja jana wameondoka*, badala ya *wale vijana waliokuja jana wameondoka*, Tofauti nyingine zaweza kutokana na mambo kama vile umri, cheo, elimu, urafiki na uwezo wa kiuchumi. Sifa hizi huathiri jinsi watu mbalimbali wanavyoteua msamiati, kutamka maneno, na kutunga sentensi.

Lugha vile vile huwa tofati kutegemea utendakazi wake. Davy na Crystal (1969) wameeleza swala hili kwa uwazi zaidi. Kulingana na wataalamu hawa lugha katika sekta mbalimbali za kutenda kazi huibua mitindo ya kipekee. Kuna lugha ya kidini, mazungumzo ya kawaida, sheria, michezo na nyinginezo. Kila lugha hujisimamia katika msamiati wake, sintaksia, na pia mofolojia yake. Jamii ya Kimakonde ina misamiati yake mingi sana ambayo huwa inaitumia ambayo huwa mara nyingi wanaihusisha sana na lugha ya Kiswahili kwa mfano *kuchepuka* –kwenda kujisaidia haja ndogo, *ngolombwe*—mnyama swala, *tawara*—mnyama mbawala, *ntesa*—karanga, na katika kufanya hivyo Kiswahili huwa kianaathiriwa.

Kwa ujumla wake lugha ni utaratibu (mfumo) maalumu wa sauti za nasibu zenye maana ambazo hutumiwa miongoni mwa binadamu kwa madhumuni ya mawasiliano miongoni mwao. Sauti hizo lazima ziwe za kutamkika. Kutokanana maana za wataalamu hawa, kuna mambo sita ya kuzingatia kama yalivyoonyeshwa, mambo hayo ni:

(i) Lugha ni Sauti za Kusemwa za Binadamu kwa Kutumia Ala za Sauti

Kimsingi hakuna kiumbe ambacho si binadamu kinachoweza kuzungumza lugha. Lugha ni chombo maalumu wanachotumia binadamu kwa lengo la mawasiliano. Lugha huambatana na sauti za binadamu kutoka kinywani mwake ambazo zina maana fulani. Binadamu hutumia mdomo, meno, ufizi, kaakaa laini, kaakaa gumu, koromeo n.k., kwa ajili ya kutolea sauti hizi. Kwa kawaida mtu ambaye hawezi kusema au kutoa sauti zenye maana huitwa bubu.

(ii) Lugha ni Sauti za Nasibu

Mwadamu hazaliwi na lugha isipokuwa huikuta katika jamii. Iwapo mwanadamu hazaliwi na lugha basi tunaweza kusema hukutana nayo kwa nasibu Upangaji wa sauti zitumikazo katika lugha na kuziweka katika mfumo wa mawasiliano hutegemea wale wanaoanzisha lugha inayohusika. Hakuna utaratibu maalumu wa mpangilio wa sauti ambao huwa tayari. Kwa hiyo wanaoanzisha lugha huzipanga sauti katika utaratibu ambao ni wa nasibu tu.

Massamba na wenzake (2013) wakifafanua dhana hii y sauti nasibu wanasema kuwa ni sauti ambazo uteuzi wake haukufanywa kwa kufuata mantiki au vigezo fulani maalum bali umetokana na makubaliano ya kimazoea tu ya watumiaji wa lugha inayohusika, na hii ndiyo maana sauti za lugha mbalimbali ama zinaweza kufanana sana au kwa kiasi fulani tu na zinaweza pia zikasigana sana au kwa kiasi fulani tu. Katika utaratibu huu lugha ya Kiswahili ina maneno na majina ambayo yameundwa kutokana na sauti mbalimbali za lugha ya kibantu Kimakonde kikiwemo. Hivyo muhimili mkuu wa lugha asili ni sauti na mihimili mingine ni uunganishaji wa sauti kuunda silabi au mofimu;

uunganishaji wa mofimu kuunda maneno na uunganishaji wa maneno kuunda tungo kubwa zaidi.

(iii) Lugha ni Sauti Zenye Utaratibu Maalumu

Sauti ya lugha yoyote huwa zimepangwa kwa kufuata utaratibu fulani uliokubaliwa na jamii hiyo ya watu. Kwa maneno mengine si kila sauti itokayo kinywani mwa binadamu ni lugha. Mtoto anapolia hatusemi anaongea au anazungumza. Utaratibu huo huitwa sarufi. Mfano : Hatusemi.

John embe ana.

Nimepoteza mimi kisu changu.

Jamii imepata kusema.

John ana embe.

Mimi nimepoteza kisu changu.

(iv) Lughani Sauti za Utamaduni wa Watu Fulani

Utamaduni ni mila desturi za maisha ya watu zilizojengwa tangu awali. Lugha inatawaliwa na maneno ya utamaduni wa watu hao.

(v) Lugha Ina Maana Fulani

Utaratibu wa kupangilia sauti peke yake hautoshi kukamilisha maana ya lugha. Sauti zinapowekwa kwenye muundo maalumu ndipo zinapokuwa na maana ambayo zimepangiwa katika lugha hiyo. Muundo huo unaitwa mpangilio wa fonimu, mpangilio wa fonimu hizi na maana zinazoambatana na mipangilio hii, ndiyo hasa vitu vinavyotofautisha lugha moja na nyingine. Kwa mfano neno “paba”, mpangilio wake

haukubaliki katika Kiswahili kwa sababu neno halina maana yoyote katika jamii ya waswahili.

(vi) Lugha ni Sauti za Kueleza Wazo

Lugha ni sauti zinazomwezesha mwanadamu kupashana habari au kujuliana habari na wenzake. Kwa hiyo lugha lazima iwe ni sauti za nasibu za kusema na binadamu. Sauti hizo za binadamu ni lazima ziwe na utaratibu maalumu wa kuwasiliana, na kama hakuna utaratibu maalumu hiyo sio lugha. Sauti na milio iko mingi duniani, milio ile inayoweza kuwafanya binadamu wawasiliane ndiyo tunayoita lugha.

2.3 Lugha ya Asili

Lugha asilia ni lugha inayotokana na jamii mahsusi ambamo imeibuka na kufungamana kiutendaji na katika utamaduni na maendeleo ya jamii husika. Kwa mfano Kiingereza, Kiswahili, Kichina na kadhalika, hizi ni lugha asilia zilizoibukia katika jamii hizo. Lugha asili ni lugha ambayo ni sehemu ya utamaduni wa umma fulani ambao watu wake wanaiongea kama lugha mama. Massamba. na wenzie (2013) wanaelezea lugha asili kuwa ni lugha inayotumiwa na binadamu katika mawasiliano yao kwa njia ya sauti zinazounda maneno.

Lugha hii hutofautishwa na lugha nyingine kama vile lugha ya ishara, ambayo ingawa nayo hutumiwa katika mawasiliano ya binadamu lakini haitumii sauti. Lugha ya asili ni lugha inayotokana na wanajamii wa eneo fulani ambao wana mila, desturi na utamaduni wa aina moja. Lugha ya asili huelezea mambo yahasuyo wanajamii hao kwa kina na kwa kujitosheleza (Msanjila 2009), kwa mujibu wa Mikadia (2011) Lugha za asili ni

zile lugha ambazo zinakuwa na jamii ambazo zinaibua na kufungamana nazo kwa dhati katika utendaji, utamaduni na maendeleo.

Jamii ya Wamakonde, Kimakonde ni lugha yao ya asili ambapo kwa namna moja au nyingine huwa na athari kwa lugha ya. Kiswahili mathalani katika kujifunza lugha hii ya pili. Utafiti uliangalia ni kwa namna gani lugha asili inachangia katika kuadhiri ujifunzaji wa lugha hii. ambayo ndiyo lugha ya mawasiliano. Hii ina maana kwamba hakuna lugha isiyokuwa na jamii yake. Kila lugha ina jamii inayoitumia. Lugha ya Kimakonde ina jamii yake ya wamakonde ambao wamekizaa na Kiswahili kina jamii yake ya watanzania ambao wamekiibua au kukizaa Kiswahili. Hivyo utafiti huu ulichunguza jamii ya Kimakonde kama wamiliki wa lugha hii wanavyohusika katika kuathiri lugha ya Kiswahili. Kutokana na maelezo haya imebainika wazi kuwa hakuna lugha isiyokuwa na jamii iliyokizaa na kukitumia na jamii haviwezi kutenganishwa kwa kuwa zina uhusiano mkubwa, uhusiano unatokana na ukweli kuwa lugha ina nafasi, uamilifu na dhima nyingi na muhimu sana katika makundi yafuatayo:

- (i) Kwa watu, mtu binafsi
- (ii) Katika jamii ndogo wanamoishi.
- (iii) Katika jamii pana zinazo wajumuisha.

Kutokana na maelezo haya mtafiti alichunguza lugha hii ya Kimakonde ili kuona uhusiano wa lugha hii na wanajamii ya Kimakonde waishio Mtwara ili kuangalia maneno ya lugha ya Kiswahili yanayotumika katika lugha yao ya asili na wanajamii wengi ambao lugha ya Kiswahili ni lugha yao ya pili.

2.4 Lugha Mama/Lugha ya Kwanza

Lugha mama ndiyo lugha ambayo inatazamiwa mtu aanze kuzungumza kwanza Stern (1983) anasema kwamba “lugha ya kwanza ni lugha ambayo mtoto hupata kutoka kwa mama yake mzazi angali mchanga, ni ile lugha ambayo mzungumzaji hutanguliza kuiongea maishani mwake; yaani ile lugha inayotangulia kumwezesha kuwasiliana na wenzake kisauti, kabla ya lugha nyinginezo, kwa mujibu wa Msanjila (2009), wanasema kuwa lugha mama ni lugha ya kwanza anayojifunza mtoto baada ya kuzaliwa.

Lugha ya mzazi, ni ile lugha ambayo mtoto hujifunza kutoka kwa wazazi wake, ambayo hao wazazi wanaiongea kama lugha yao kindakindaki. Lugha ya mzazi haitamwezesha tu mwongeeji kujua ulimi sanifu bali pia angalau moja ya lahaja za lugha inayohusika. Jambo hili lina maanisha pia kuwa mtoto anayekua akijifunza na kuongea lugha ya mzazi bila shaka ataweza kujimudu kikamilifu katika vipengee na tafsirii za matumizi ya lugha hiyo. Kwa jamii ya Wamakonde, lugha hii ni lugha ya kwanza kwao, hususani watoto wa Kimakonde, hii ni lugha ambayo wamezaliwa na kuanza kuongea ni Kimakonde.

Kimakondeni lugha ambayo mtoto hujifunza kwakusikiliza kutoka kwa wazazi wake marafiki, dada, kaka na majirani wanaomzunguka, ambao nao wanazungumza lugha hiyo hiyo, katika mazingira hayo mtoto huigiza taratibu mpaka anapofikia umilisi wa lugha ya kwanza (lugha mama) Masebo na Nyangwine (2002) wanaeleza kuwa lugha ya kwanza ni lugha ambayo mtu hujifunza utotoni mwake wakati anakua kabla hajaaanza kujifunza lugha ya pili ambayo kwa jamii ya Kimakonde ni Kiswahili. Kama inavyofahamika mtoto hujifunza lugha ya kwanza kwa kusikiliza na kuzungumza, na lugha hii ni rahisi sana kujifunza hasa ukilinganisha na lugha ya pili. Hii ni kwa sababu:

- (i) Waalimu wa nyumbani wako wengi na wenye uzoefu na ile lugha. Mfano baba, mama, dada, kaka, watoto wenzake nakadhalika.
- (ii) Muda unaotumika katika kujifunza hauna kikomo (muda ni mrefu).
- (iii) Lugha anayojifunza hutokea katika mazingira halisi, vitu anavyojifunza anaviona na viko pale pale, mfano sahani, kikombe, mbuzi, ugali nnakadhalika.
- (iv) Uhusiano na wale wanaomzunguka ni mzuri au wa kuridhisha.
- (v) Kuna kurudia rudia kwingi, mfano vitu hivyo anavyoviona mara nyingi (kila siku).
- (vi) Uzoefu katika lugha ile ile moja, viungo vyake vya mwili huzoea lugha ile.

Matumizi ya lugha ya kwanza ni kufanikisha nia ya mawasiliano kabla binadamu (mtoto) hajajifunza lugha nyingine au lugha ya pili. Wakati mwingine lugha ya kwanza inaweza kuwa ndiyo lugha ya pili kwa baadhi ya watu, mfano wapo watoto wa Kimakonde ambao wanazaliwa sehemu ambazo matumizi ya Kiswahili yameshamiri kama Mtwara Mjini, watu wake huwa wanajua Kiswahili vizuri na wale ambao wapo maeneo ambayo mawasiliano ya lugha ya pili ni madogo basi hawazungumzi Kiswahili, kama lugha ya kwanza Arth (2003) anadai kuwa mtoto hupata lugha kabla ya kuzaliwa, kuanzia 0-miezi 18, mwasisi wake ni Chomsky (1957). Wazo kuu lake ni kwamba, binadamu huzaliwa akiwa na uwezo wa lugha.

Ikiwa na maana kwamba kwenye ubongo wake ana mfumo ambao huzaliwa nao kwa ajili ya kujifunza lugha. Ana kifaa kinachoitwa LAD (Kifaa cha uamiliaji lugha). Hivyo katika utafiti huu kitu cha msingi cha kuchunguza ni kuona kiamakonde ambacho ni lugha ya kwanza kinavyoathiri lugha ya pili ambayo ni kiswahili.

2.5 Lugha ya Pili

Lugha ya pili hii ni lugha ambayo si lugha asili kwa mzungumzaji wengi lakini inatumika katika mawasiliano, ni lugha ambayo mtu anajifunza kutoka katika jamii nyingine mfano Kiingereza ni lugha ya pili kwa mtu ambaye Kiswahili ni lugha ya kwanza Stern (1983) anasema kwamba “lugha ya pili si lugha ambayo mtoto/mtu aliipata alipoanza kukua na kupata lugha. Hii ni lugha ya kujifunza, kwa maana ya kwamba mtu huyu huwa tayari ana lugha nyingine, mfano hapa Tanzania, Kiswahili ni lugha ya pili kwa watu wengi. Lugha ya pili ni lugha ambayo binadamu hujifunza baada ya kujifunza lugha ya kwanza (Masebo na Nyangwine (2008) kiswahili ni lugha ya pili kwa watu wengi wa Tanzania. Msanjila (2009) anazidi kufafanua kuwa lugha ya pili ni lugha anayojifunza mtu baada ya lugha yake ya kwanza au lugha mama. Kimsingi lugha hii ya Kiswahili nchini Tanzania hufanywa lugha rasmi inayotumiwa katika shughuli kama serikali, elimu na utawal, lugha hii ya pili imeweza kujitokeza katika sura zifuatazo; katika maeneo mengine ya wazungumzaji lugha hii huwa ni ya kwanza, lakini kwa wengine ambao ni kundi kubwa hii ni lugha ya pili, kwa maana ndiyo lugha kuu ya mawasiliano, elimu, serikalini kuendeshea shughuli mbalimbali za kijamii.

Ni lugha ambayo binadamu hujifunza baada ya kujifunza lugha ya kwanza. Kiswahili ni lugha ya pili kwa Wamakonde, hivyo wanalazimika kujifunza lugha ya kiswahili. Katika kujifunza lugha ya pili kunatakiwa kuwe na vitu viwili navyo ni; Waalimu wanaokufundisha ambao wanautaalamu wa kutosha na Vifaa vya kufundishia. Ufasaha wake katika kujifunza lugha ya pili lazima ulingane na ule wa lugha ya kwanza kwa:

Kusikiliza

Kuzungumza

Kufuatia/kusoma

Kuandika

Vilevile lazima kuwe na dhamira ya dhati yenye kuleta maana, pia kuwe na mazoezi mengi ya mara kwa mara na mwisho lazima kuhusisha mazingira ya lugha ya pili na yale ya lugha kwanza kwa sababu ni vitu ambavyo kwa kiasi fulani vinafafanana katika ujifunzaji wake.

Katika kujifunza lugha ni dhahiri kwamba kila jamii inamtazamo wake kuhusu kujifunza lugha fulani, na mtazamo hasi ndio ambao unaonyesha kuathiri ujifunzaji lugha na kusababisha kutowekakwa morali wa kujifunza lugha. Baadhi ya mambo yanayoathiri ni kama vile;

- (i) Nia au lengo la kujifunza lugha hiyo
- (ii) Jinsia
- (iii) Umri
- (iv) Mazingira
- (v) Umilisi wa lugha kama akiwa na umilisi mdogo

Matumizi ya lugha pili ni kwa lengo la kutaka kukidhi haja za kuwasiliana na jamii ambazo siyo wazungumzaji wa lugha yake ya kwanza. Hivyo kujifunza kunakuwa kwa lazima, kwa lengo la kuwa na mawasiliano.

2.6 Ujuzi wa Lugha

Ujuzi katika lugha unaangaliwa kwa vigezo tofauti Kipacha (2007) anamwangalia mtu mwenye ujuzi katika maana zifuatazo: Ana ujuzi wa maana ya maneno na mpangilio

wa sauti za lugha hiyo, ana ujuzi wa sentensi na zisizo sentensi katika lugha hiyo. Ujuzi wa mambo hayo unajulikana kama umilisi wa kisarufi ambao unatofautishwa na hali halisi ya matumizi ya lugha hiyo tuitayo utendaji wa kisarufi.

Kwa mujibu wa Chomsky (1957) umilisi ni ule ujuzi wa lugha ambao mzawa wa lugha fulani huwa anao ujuzi huu ndio ambao huwawezesha wazawa hawa kuelewa na pia kutunga sentensi zote sahihi katika lugha yao pamaoja na zile ambazo hawajawahi kuzisikia kwa maana hii umilisi ni msimbo uliopo akilini mwa mtu ambao hutumiwa wakati wote mtu anapoongea. Ikumbukwe kwamba ujuzi huu hunaswa katika mpango uliokwisha kutayarishwa katika ubongo wetu kuanzia utoto wetu pale tunapoanza kujifunza lugha kutoka kwa mama zetu. Hakuna darasa la wazazi linalotufunza aina za sauti, maana ya sauti hizo na hata namna ya kuzitumia sauti hizo katika muktadha husika. Haya huzuka pengine bila sisi wenyewe kujua tumejifunza lini hiki ndicho kinachojitokeza kwa wanafunzi wa kimakonde. Swala hili la ujuzi wa lugha katika ubongo, hushughulikiwa na tawi maalumu la isimu liitwalo isimu- nevaChomsky (1965) anatofautisha baina ya umilisi na utendi umilisi ni ule uwezo alionao kila mzungumzaji mwenye ujuzi wa kutumia lugha katika mawasilano. Anaendelea kwa kusema kuwa ni uwezo wa kumudu kanuni zinazounda lugha yake na kuzitumia katika kutoa na kuelewa miundo isiyo na idadi ya lugha hiyo. Huu ni ujuzi wa sarufi ya lugha. Kanuni zinazounda sarufi ya lugha ndizo anazojitahidi kuzimudu kwa kuzifanyia majaribio mtu kila anapojifunza lugha. Utendi halisi wa lugha katika mazingira halisi, ambamo aghalabu huathiriwa na mambo mengi yasiyohusiana na sarufi ya lugha hiyo.

Chomsky (ameshatajwa) anapendekeza kwamba ujuzi wa lugha huanza akilini kama namna moja ya umilisi wa lugha. Umilisi ni ujuzi wa lugha walio nao wazawa wa lugha. Ujuzi huu huwawezesha wanajamii kuzielewa na kuzitunga sentensi zisizo sahihi katika lugha yao ikiwa ni pamoja na zile ambazo hawajawahi kuzisikia maishani mwao, umilisi huu ambao umo akilini, hujitokeza kama msimbo ulio katika akili ya kila mzawa wa lugha na hurejelewa kila siku tunapozungumza. Obuchu, na Mukhwana (wameshatajwa) wameainisha vipengele vifuatavyo; Moja ni ujuzi wa mfumo wa sauti, inaelezwa kuwa ujuzi wa lugha unaenda sambamba na kuzifahamu sauti zinazopatikana humo.

Kwa hiyo, kujua lugha ni kuwa na uelewa wa sauti zote zilizoko katika orodha ya sauti za lugha maalum, sauti hizi ni fonimu ambazo hutumiwa katiak shughuli nzima ya kuyaunda maneno ya lugha husika. Kujua lugha pia humaanisha kujua sauti zote zinazowekwa mwanzoni mwa maneno, mwishoni pamoja na mfuatano wa wazo katika lugha hiyo. Hapa ina maana kwamba kila sauti ina mazingira yake ya kutoka katika maneno, mfano katika Kiswahili mfuatano wa sauti kama” baba”unakubalika, lakini si “*abba*”, *aabb*” au”*bbaa*”, kwa msingi huo lugha ni mfumo wa maumbo ya sauti yanayopangwa kwa njia maalumu katika kuwasilisha maana.Mfumo huu hufuata sheria na kanuni za kisarufi zinazofuatana katika lugha husika.

Utafiti uliangalia endapo lugha ya kimakonde inatumia sheria na kanuni zinazofuatwa na lugha ya kiswahili, kwa kkusanya data zilizmsaidia kuchunguza haya.Kipengele cha pili ni ujuzi wa maana za maneno. Kuijua lugha ni kufahamu mfuatano fulani wa sauti ambao huashiria dhana au maana fulani.

Hii ina maanisha kuwa kujua lugha ni kufahamu namna ya kuhusisha sauti na maana, kwa mfano, watumiaji wa Kiswahili wanafamu kwamba neno *mchele*, lina maana iliyotofauti na neno *wali*, *pilau au mashendea* na unapojifunza lugha unalazimika kujua kwamba mfuatano wa sauti “*nyumba*” huashiria dhana inayorejelewa katika Kiingeeza, dhana hii huwakilishwa na mfuatano wa sauti “*house*”, kifaransa “*maison*”. Hivyo sauti za maneno hupewa maana na lugha ambamo sauti hizo zinapatikana kwa mfano: pikipiki, tingatinga. Maumbo haya yanawakilisha vyombo vinavyotumiwa na wanadamu. Kwa mantiki hii lugha inaweza kufafanuliwa kama mfumo wa maana ambao huwakilishwa na mofu na maneno yenye maana.

Ubunifu nao ni kitu cha muhimu sana kwa mjuzi wa lugha, ujuzi wa lugha humwezesha mtu kuunganisha maneno ili kuunda virai, na kuunganisha virai katika kuunda vishazi na hatimaye tungo na sentensi. Katika hali ya kawaida hamna kitabu au kamusi ya lugha inayoweza kuorodhesha sentensi zote zinazopatikana katika lugha fulani, kinachopatika ni orodha ya maneno ya lugha hiyo. Kujua lugha ni kuwa na uwezo wa kubuni sentensi mpya ambazo hazijawahi kutamkwa wala kuandikwa. Aidha, ni kuelewa sentensi ambazo hazijawahi kutamkwa.

Kwa ujumla kujua lugha ni kujua zile sentensi ambazo zinakubalika katika lugha, ikiwa ni pamoja na zilizokiuka sheria na kaida za kisarufi. Sentensi hizo zitakuwa zimetii kaida na kanuni zote za kisarufi za lugha husika. Na mwisho ujuzi wa lugha unaangaliwa katika usarufi wa tungo na sentensi, kuwa na ufasaha wa lugha fulani, unaweza kutambua mara moja ikiwa kanuni fulani za lugha zimevunjwa na namna zilivyovunjwa lazima mzungumzaji wa lugha awe na uwezo wa kuutambua usarufi wake. usarufi wa tungo ni sifa ya tungo au sentensi kutii kanuni, sheria au kaida ziki sarufi za lugha

husika;na uso sarufi ni ukiukaji wa kanuni za lugha hiyo.Kwa mfano, mzungumzaji wa lugha ya Kiswahili atatambua sentensi hizi zimevunja kanuni fulani za kisarufi:

- (i) Angalia ile mutoto imechana kitabu yake
- (ii) Ngombe yangu inalalaga hapa
- (iii) Mutu hii amekimbia.
- (iv) John wamemkutia na Mwalimu anaiba

Hoja ya msingi sehemu hii ni kwamba kujua lugha ni pamoja na kufahamu sheria za kuunda sentensi katika lugha husika.Sheria hizi zimo katika akili ya mjua – lugha.Vilevile mjua lugha huheshimu maarifa yanayomwezesha kutofautisha kati ya aina za sentensi katika lugha yake kutegemea kusudio la sentensi hiyo. Kwa mfano,ni tungo zipi za kuuliza,aina ya maswali yanayokusudia kuulizwa, pamoja na majibu yanayotegemewa,atajua aliyosikia ni utani, taarifa au mshangao, mzungumzaji wa Kiswahili akiulizwa “Je una saa?”Atatambua kwa urahisi kuwa jibu lake ni “Saa mbili”na wala si “Ndiyo”, pamoja na hayo mjua lugha humiliki maarifa yanayompa utambuzi kuwa tungo zipi hazihitaji kujibiwa kwa maneno maalumu kwa sababu ni tungo za utendaji.

2.7 Matumizi ya Lugha

Matumizi ya lugha ni makubwa sana katika jamii kwa sababu lugha ina dhima kubwa sana katika kumkuza na kumuendeleza binadamu katika nyanja mbalimbali zikiwemouchumi, utamaduni na biashara.Katika kuyaona haya Mekacha (2011) anasema kwamba matumizi makubwa ya lugha yapo katika mawasiliano,ni kwamba lugha humwezesha binadamu kuwasiliana na binadamu wengine.Kadhalika binadamu huwawezesha watu wa jamii moja kuwasiliana na kuelewana na watu wa jamii nyingine

Otiende (2013) aeleza kuhusu swala la matumizi ya lugha ya kwanza katika lugha ya pili kwa kuangalia mifanyiko ya kifonolojia kati ya Kisuba na Kiswahili sanifu.

Kwa kutumia kazi yake hii imeonekana kwamba kuna tofauti za kimofolojia kati ya lugha hizo mbili ambazo huathiri matumizi ya lugha ya Kiswahili miongoni mwa wazungumzaji wa Kisuba. Pia imethibitika kwamba kuna baadhi ya fonimu ambazo hutofautiana katika lugha hizo mbili na hivyo kusababisha athari fulani katika matumizi ya Kiswahili sanifu. Kazi ya mtafiti huyu imetufaa kwa kiasi kikubwa ingawa kipengele cha sintaksia hakijashughulikiwa ambacho ni kitovu cha kazi hii kwa sababu sintaksia huangalia sentensi kwa kina na na kwa kuzingatia sheria za uundaji wa sentensi.

Sambamba na hilo, kipengele hicho huchunguza viambajengo anuwai vinavyounda sentensi na jinsi viambajengo hivyo vinavyoweza kuathiriwa katika sentensi. Matumizi ya lugha ya Kimakonde yameonyesha kuwa ni makubwa sana katika jamii yao hii imetokana na kwamba kimakonde ni lugha ya kwanza hivyo wenyeji wengi wamezaliwa na kuikuta lugha hii ya Kimakonde inazungumzwa kama lugha yao ya kwanzana lugha kuu ya mawasiliano katika shughuli zao za biashara, za vinyago vya mpingo, korosho, mihogo, ngoma na uvuvi. Jamii hii inapokuja kutumia Kiswahili wamejikuta wanashindwa kutumia kwa sababu wamelazimika kutumia kanuni za lugha yao ya kwanza ya Kimakonde katika kuzungumza lugha ya Kiswahili, na ni lugha ambayo inatumika zaidi kimawasiliano kuliko Kiswahili, Kitu ambacho si sahihi.

Lugha ni Nyenzo ya Mawasiliano, yaani chombo kinachowawezesha watu wa jamii tofauti kuwasiliana, kupeana taarifa na kuelewana kwa kuwa huwawezesha watu wa jamii moja, na watu wa jamii nyingine kubadilishana mawazo na maarifa, lugha ni

kiungo kati ya mtu na mtu, kati ya mtu na jamii, kati ya jamii au taifa na jamii au na taifa jingine na kati ya mtu/jamii na mazingira yake halisi na ya kufikirika. Hivyo lugha humwezesha binadamu kuyahifadhi, kuyahamisha kutoka jamii moja hadi nyingine na kuyarithisha kutoka kizazi hadi kizazi kingine, maarifa, ujuzi na uzoefu wao wa maisha. Kwa lugha ya kusesitiza ni kwamba lugha ni nyenzo ya kumbukumbu, nyenzo ya kubadilishana maarifa na nyenzo ya kufundishia. Kwa mujibu wa Masebo na Nyangwine (2002) wanasema kuwa lugha hutumika katika kuunganisha, kupatanisha, na kuleta uelewano miongoni mwa wanajamii, lakini kinyume chake lugha huweza kutumika kutenganisha jamii kutokana na matumizi yake. Lugha hutumika katika kufanya mawasiliano na kupashana habari. Vilevile lugha hutumika kufundishia katika shule. Lugha pia hutumika kutambulisha jamii au watu Fulani, mfano taifa au kabila fulani. Lugha hutumika kujenga jamii kwa kuhimiza shughuli za maendeleo ya jamii, kuleta amani na mshikamano katika jamii.

2.8 Ujifunzaji wa Lugha ya Pili

Kokote ulimwenguni, mtoto huzaliwa na kuanza kujifunza mambo fulani ya kibinadamu kabla ya kuanza kuitwa mtu. Katika hali hii tunapata ubinadamu wetu baada ya kuanza kujifunza lugha fulani (Mekacha 2011). Mtoto huwa na uwezo fulani unaompa nafasi fulani ya kujifunza lugha hasa inapotokea kwamba hana kasoro na dosari ya kimaumbile mfano ulemavu wa masikio, bubu, kutosema. Mtoto huyu huweza kujifunza lugha yoyote inayosemwa katika mazingira anamokulia Obuchi na Mukhwana (2015) wanasema kuwa mtoto hujifunza sauti na maneno yanayotumiwa kila siku katika mazingira yake, kando na maana zinazofungamana na sauti hizo katika muktadha jamii-tumizi lugha. Hii ina maana kuwa kila binadamu anauwezo wa kujua

lugha na mtoto hujifunza lugha inayozungumzwa katika mazingira anamoishi na kuendelea kujifunza lugha hiyo hadi kufikia kilele cha juu.

Besha (1994)anadai kuwa lugha inachukuliwa kama tabia ya kawaida kabisa ya mwanadamu,na sababu ya ukawaida huo, ambapo wanadamu wanashindwa kujitahidi kutafuta majibu kuhusu maswali yanayohusu maana ya “lugha “Corder (1967), anaeleza kuwa matatizo yanayojitokeza wakati mtu ajifunza lugha ya kwanza na lugha ya pili huwa ni jambo la kawaida kutokea kabla ya mtumizi ya lugha kuzoea matumizi kamili ya kanuni za lugha ya pili. Kazi ya Selinker (1969) inaonyesha kuwa kuna mifanyiko mitano ya kisaikolojia ambayo ni muhimu katika kuchanganua matatizo katika matumizi ya lugha. Miongoni mwa mifanyiko hiyo ni; Ujumlishaji mno wa kiholela, uhamishaji lugha ambapo kanuni za lugha ya kwanza hutumiwa na hivyo kukiuka kanuni za lugha ya pili, mikakati ya mawasiliano katika lugha ya pili, njia za kujifunza zisizokuwa halisi, na uhamishaji wa ufundishaji ambapo makosa kutokana na kutokuwa na umilisi kwa wanaofundisha.

Kila aina ya tatizo hudhihirika katika njia hizo zilizotajwa na Selinker kwa mtazamo wake makosa hayo huibua kiwango kingine katika matumizi ya lugha kinachoitwa Lugha – Kati yaani lugha inayojitokeza wakati mzungumzaji yuko katika harakati za kujifunza lugha ya pili kwani mzungumzaji wa lugha kati huhamisha kanuni za lugha ya kwanza na kuzitumia katika lugha lengwa.

Ujuzi wa lugha unaangaliwa kwa kuzingatia uwezo wa mzungumzaji wa kuzungumza na kueleweka na wenzake wanaoifahamu lugha anayoitumia,vilevile anaweza kuzielewa au kuzitafsiri sauti zinazotolewa na wenzake katika lugha husika. Jambo

jingine la kuzingatia ni suala la ujuzi wa mfumo wa sauti. Katika ujifunzaji wa lugha wapo wanaojifunza lugha ya pili kwaurahisi kwasababu katikamazingira ya nyumbani kwao wanatumika zaidi lughahii kuliko nje ya nyumbani kwao, wanapokutana nawenzao kucheza inakuwa lugha tofauti, hali hii huwezesha kujua lugha mbili au zaidi kwa wengine, hili hutokea kwa sababu lugha moja au mbili hutumika na kufundishwa shuleni kwa muda mrefu. Hali hizi ndizo zimezochangia kwa lugha ya Kiswahili kupata athari za lugha ya Kimakonde kwa sababu sehemu kubwa ya wenyeji wa Kimakonde wanajifunza lugha katika namna mbili, moja wanajifunza kutoka kwa baadhi ya watu kama wageni wanaotembelea au kuhamia katika kijiji chao kutoka sehemu za mjini. Njia nyingine ni watoto wanajifunza shuleni, ambako wanajifunza Kiswahili fasaha na katika kujifunza huku changamoto za ujifunzaji hujitokeza katika matamshi ya maneno ya lugha ya pili. Kulingana na mtazamo wa Gardner (1988) pamoja na wafuasi wengine wa saikolojia jamii, kujifunza lugha ya pili ni swala la kisaikolojia jamii. Katika mtazamo huu maswala mbalimbali ya kisaikolojia jamii ya mhusika binafsi huchangia fanaka yake katika kujifunza lugha ya pili, maswala muhimu yanayotajwa ni pamoja na, umri, historia ya kujifunza lugha na tofauti nyengine za kibinafsi kama akili, kipaji, mielekeo ya lugha. Mukutadha wa kujifunza na matokeo ya kujifunza (Gardner 1985). Kwa mujibu wa Chomsky (1976) sarufi majumui ni mfumo wa kanuni na sheria ambazo ni msingi wa lugha za binadamu (tafsiri yangu). Msingi wa nadharia hii ni kwamba binadamu anapozaliwa anakuwa na maarifa asilia ambayo humsaidia katika ujifunzaji lugha; mambo ya ndani na nje ambao husaidia katika uamiliaji wa lugha. Maarifa haya hupatikana pale tu binadamu anapozaliwa kwani huwa na kifaa cha uamiliaji lugha ambacho kinakuwa na kanuni majumui na kanuni badilifu ambazo hukutana na tajiriba (uwezo wa jamii katika lugha) na kusababisha uamiliaji lugha kutokea. Waamiliaji wa

lugha ya kwanza huwa na maarifa asilia ambayo huwawezesha kuamili lugha yao kwa kutumia maarifa hayo.

Hivyo maarifa hayo yameamshwa na tajiriba ambayo mjifunzaji anaikuta katika jamii iliyomzunguka na hatimaye kukutana na maarifa asilia katika kifaa cha uamiliaji lugha hatimaye kuzalisha sarufi mahsusi ya lugha husika. Waamiliaji wa lugha ya pili wanakuwa na lugha ya kwanza ambapo sifa za sarufi majumui bado humwezesha kuamili lugha ya pili, kwani kanuni badilifu na kanuni majumui zilizojengwa kwa misingi ya lugha ya kwanza hutumika katika kuamilia lugha ya pili. Hivyo kwa mujibu wa nadharia ya sarufi majumui inamsaidia mjifunzaji katika kuamili lugha ya pili.

Wataalam mbalimbali wameweza kujadili juu ya uwezo wa sarufi majumui wa kuwa kifaa wezeshi cha kujifunza lugha ya pili, kuna wataalam wanaokubali na wanaokataa mchango huo. Flynn (1984-1987) anaeleza kuwa kifaa cha uamiliaji lugha ya kwanza kitahusika na mchakato wa ujifunzaji lugha ya pili. Akaendelea kusema kanuni badilifu za lugha ya kwanza na lugha ya pili zikiwa sawa ujifunzaji utakuwa rahisi kwa sababu mjifunzaji wa lugha ya pili ana uwezo wa kuhusisha miundo wakati kanuni hizo zikitofautiana kati ya lugha ya kwanza na lugha ya pili ni vigumu kujifunza. Flynn (ameshatajwa) yeye anaunga mkono juu ya sarufi majumui kuwa kifaa wezeshi katika ujifunzaji wa lugha ya pili. Kwani anaamini bado maarifa ambayo mjifunzaji wa lugha ya kwanza anayoyatumia katika ujifunzaji wa lugha hiyo, ndiyo yale yale anayoyatumia mjifunzaji wa lugha ya pili.

Hata hivyo Clahsen na Muysken (1986-1991) kama wanasema uamiliaji wa lugha ya pili ni tofauti na uamiliaji lugha ya kwanza muamiliaji lugha ya kwanza huwa na kifaa

wezeshi cha uamiliaji lugha wakati lugha ya pili hutumia mbinu za lugha ya kwanza katika kujifunza lugha ya pili wanaendelea kusema muamiliaji lugha ya pili huhitaji nadharia ya isimu wakati wa ujifunzaji lugha ya pili huhitaji nadharia tambuzi.

Kuna uwezekano wa tabia ya matumizi ya lugha kutegemea jinsi ambavyo wazungumzaji wanawakilisha tabia zao za kijamii na kisaikolojia, pamiya na jinsi binafsi, wanavyoeleza hali husika kwa kuzingatia kada na malengo yake Dornyei (2001) Mpataji wa lugha ya pili hutokea katika mukutadha maalumu wa kitamduni na imani za kijamii kuhusu umuhimu na mafao ya kujifunza lugha hiyo. Gardner (1985) hoja inayo fafanuliwa hapa ni kuwa umuhimu wa maswala haya hayakomei katika kujifunza lugha tu bali huendelezwa katika matumizi ya lugha hiyo baada ya kuifahamu.

Gardner (1985) mwenyewe anasisitiza kuwa swala la kuendelea kutumia lugha hutegemea sifa zinazohusiana, mielekeo na motisha. Giles anaeleza kuwa, (Gardner 1985) swala kuu kuhusina naathari zinazotokana na lugha ya Kimakonde ni kwa sababu ya mielekeo ya watumiaji wake kuhusu kujifunza lugha yenyewe na mielekeo kuhusu kutumia lugha hii katika mikitadha mbalimbali. Jamii ya Kimakonde imekuwa na muelekeo wa kuthamini zaidi lugha yao ya Kimakonde kuliko Kiswahili ndiyo maana kuna makosa mengi yanajitokeza wakati wa kuzungumza Kiswahili. Ellis (1996) anaeleza kuwa “kifaa cha uamiliaji lugha ya kwanza kinaweza kutumika katika uamiliaji wa lugha ya pili. Kama kanuni badilifu za lugha ya kwanza na ya pili zinahusiano hurahisisha ujifunzaji”. Hivyo yeye anakubali kabisa kuwa sarufi majumui ni kifaa wezeshi katika ujifunzaji wa lugha ya pili, anaamini sifa za mjifunzaji wa lugha ya kwanza ndizo ambazo anakuwa nazo mjifunzaji wa lugha ya pili.

Aidha Ellis (1994) anaeleza ubora wa sarufi majumui kuwa imetoa msingi wa uibukaji wa nadharia zingine za ujifunzaji lugha baada ya kuegemea kwenye maarifa asilia anayozaliwa nayo binadamu. Pia imeweza kueleza sifa majumui za lugha mbalimbali za ulimwengu kwa ufupi, hivyo kusababisha sifa za lugha kueleweka kwa urahisi kwa wajifunzaji wa lugha ya pili. Kwa mujibu wa Ellis (ameshatajwa) udhaifu huu unajidhihirisha katika maeneo kadhaa, kiini cha sarufi majumui yenyewe, pia mbinu zilizotumika kukusanyia data. Hivyo inaonekana kuwa kuna tatizo katika mbinu za ufundishaji na namna ya ufundishaji wa lugha ya pili.

Richard (1974) na Selinker (1972) wameorodhesha aina nne za makosa katika tungo. Mathalani:

- (i) Uhamishaji lugha. Huu ni utaratibu wa kuhamisha kiambajengo cha lugha moja na kukitumia wa faridi za lugha ya kwanza na za lugha ya pili zinafanana. Vilevile, wanafunzi husadiki kuwa kanuni zinazotawala lugha mbili ni moja kwa hiyo zinaweza kutumiwa katika lugha zote mbili kwa njia ya kubadilishana.
- (ii) Ufundishaji Mbaya wa Lugha ya Pili-Ukosefu wa umilisi wa lugha ya pili, husababisha ufundishaji mbaya wa lugha ya pili. Baadhi ya walimu, aghalabu hukosa elimu mwafaka wajifunzapo lugha ya pili.-Licha ya hayo baadhi walmu hukosa ujuzi wa kutosha katika lugha kwa kuwa baadhi yao hutumia mbinu zisizofaa zikiwemo ujumlishaji wa kiholela na pia matumizi mabaya ya sheria za lugha husika.
- (iii) Mikakati ya Kuwasiliana Katika Lugha ya Pili- Mawasiliano katika lugha ya pili hutokana na lugha mahsusi ambazo watu hujifunza ili kuweza kuwasiliana na

wazungumzaji asilia wa lugha lengwa. Mara nyingi mwanafunzi hujaribu kadri awezavyo ili akabiliane na upungufu alionao katika lugha lengwa. Hivyo ili afikie mawasiliano bora iwezekanavyo, mwanafunzi huyo hujikakamua.

- (iv) Ujumlishaji Mno Kiholela-Ujumlishaji huu ni utoaji wa mahitimisho maelezo yakijumla sana hadi kuvuka mpaka. Mara nyingi wanafunzi hutumia sheria kiholela yaani hata pasipofaa. Hivyo kutokana na kufanya hivyo wanafunzi hubaini chukulizi katika lugha lengwa na pia kuzitumia kanuni za lugha ya kwanza katika lugha ya pili na vilevile kusababisha makosa mengi katika lugha ya pili.

Wanafunzi na walimu wanakabiliwa na matatizo mbalimbali wakati anpojifunza na kutumia lugha Brown (1993), anaeleza kuwa, matatizo ya wanafunzi wanapojifunza lugha ya pili ni kuwa huwa hawatambui mfumo na kanuni za lugha husika. Wanafunzi wengi hukosa ujuzi katika lugha ya pili. Hivyo hawawezi kutambua makosa katika lugha hiyo. Selinker (1972) anawalaumu baadhi ya walimu wanaofundisha somo la lugha ya pili kama Kiswahili, ambao hutunia mbinu zisizofaa wanapofundisha. Krashen (1987) anaeleza kuwa kielelezo mwafaka cha ujifunzaji wa lugha kinahitajika. Aidha ameongeza kuwa mwalimu anafaa kuwa kielelezo bora katika matumizi ya lugha ya pili kama kilivyo Kiswahili kwa wanafunzi wa Kimakonde. Walimu wanahimizwa kupiga msasa lugha yao maana makosa wanayoyafanya huigwa na wanafunzi wao. Curtain (1990) anasisitiza kuwa mwalimu hafai kuathiriwa na lugha ya kwanza atamkapo maneno katika lugha ya pili. Wataalamu hawa wamependekeza kuwa matatizo ya walimu yasipuuzwe. Aidha, wanatakiwa kuwa kielelezo bora.

2.9 Thamani ya Lugha

Thamani na hadhi ya lugha hutegemea majukumu ambayo lugha hiyo huyaelekeza katika jamii. Wanajamii hutegemea mielekeo kuhusu lugha husika kwakuzingatia mchango wa lugha hiyo katika kuyafikia malengo yao mbalimbali kwa mfano lugha inayoweza kuboresha maisha yao hushikilia nafasi ya juu katika ngazi ya umuhimu wa lugha na ile isiyotoa mchango wowote hudharauliwa. Wamakonde wanathamini sana lugha yao ya Kimakonde na wanaiona ndiyo lugha bora kuliko hata Kiswahili mfano neno '*Mtwara Kuchele*' likiwa na maana ya *Mtwara kumekucha* neno hili limetumika sana katika shughuli za kampeni za Uraisi na Wabunge mwaka 2017 kama njia ya kuhamasisha kupiga kura ya uraisi na wabunge, zoezi ambalo liolifanikiwa kwa kuwa wamakonde waliona fahari ya kutumiwa kwa lugha yao.

Kimsingi lugha hizi huwa na thamani zinazotofautiana sana. Kama Sikma (1990) amesema hivi "Lugha ya wanajamii walio wengi mara nyingi hutazamwa kuwa bora. Watu wana imani ya jumla kuwa ina hadhi ya juu kijamii kwa kuitumia mzungumzaji hupata hadhi ya juu. Motisha ya kimsingi ya kutumia lugha hii ni ile thamani yake ya juu kiuchumi, ambayo humpa mtu nafasi zaidi maishani."

2.10 Uhusiano wa Lugha na Utamaduni wa Jamii

Kila jamii ina utamaduni wake, Wamakonde wana utamaduni wao ambao ni kielelezo chao ambacho kimejionyesha katika vyakula vyao vya kitamaduni kamachikandanga, vitundi, ming'oko, kweme, matu chipweng'e, sanaa ya uchongaji wa vinyago, ngoma ya sindimba, beni, shughuli za jando na unyago, mapambo yao, kusalimiana na taratibu zao za maisha kwa ujumla umeendana na lugha yao ya Kimakonde King'ei (2010)

anasema kwamba lugha ni sehemu ya utamaduni kwani ni zao la utamaduni wa jamii wa lugha husika. Lugha ni njia ya inayotumiwa na jamii kuelezea na kuenezea utamaduni wake. Utamaduni ni ile tajriba amabayo wanajamii husika hujifunza kutokana na maisha yao katika jamii yao (Hudson1993)Goodenough (1957) anaeleza maana ya dhana ya utamaduni kuwa,”Utamaduni wa jamii ni yale yote ambayo mwanajamii hana budi kuyafahamu au kuyaamini ili kuishi kwa njia inayokubalika na wanajamii wengine.

TUKI (2004) wanaeleza kuwa utamaduni ni mila, asili, jadi na desturi za kundi la jamii Fulani Sapair (2006) akisistizia sehemu ya utamaduni katika lugha anasema “lugha ni utaratibu kwa kiuielewano halisi katika kuzingatia maana na matumizi ya utamaduni uliopo. Ikiwa ni kwa ajili ya kuzungumza au katika hali iliyo badala ya mazungumzi yaani fikra”Obuchu na Mkhawana. (2015) Wanafafanua kuwa dhana ya utamaduni inachukuana na jumla ya maisha ya binadamu na huweza kutajwa kwa kutumia lugha. Kutokana na lugha ya Kiswahili kuwa ni kibantu, na kutokana na uhusiano huu wa lugha na utamaduni Kiswahili kimepata athari ya lugha ya Kimakonde kwa kuchukua baadhi ya maneno na tamaduni kutoka huko kwa mfano neno Mtwara hili ni neno lenye asili ya Kimakonde kwa maana ya kutwala- kuchukua.

Lugha huendana na utamaduni wa jamii-tumizi-lugha fulani; Dhana ya utamaduni inachukuana na jumla ya maisha ya binadamu na huweza kutajwa kwa kutumia lugha.yaani haiwezekani kuwa na kifaa cha utamaduni katika jamiilugha fulani bila kuwa na neno la kutaja kifaa hicho na vitu vinavyopatikana katika ulimwengu wa Kiswahili.Ni kwa misingi hii ambapo tunasema kwamba lugha na utamaduni wa jamii lugha fulani ni vitu visivyoweza kutenganishwa.(Obuchu & Mukhwana.2015) naye

Nida (1986) wanasisitiza kuwa lugha ni kielelezo cha utamaduni wa wazungumzaji wake na siyo muhimili wa uoni wao. ‘Lugha hufuata jamii wala sio kuiongoza jamii hiyo (Nida, 1986). Hii ina maana kuwa lugha hukuwa kwa kupata mabadiliko yanayojitokeza pale jamii inapobadilika katika nyanja mbalimbali za kimaisha hasa katika siasa, uchumi, utamaduni, dini, sayansi na teknolojia na kadhalika.

2.11 Athari za Lugha ya Kimakonde katika Lugha ya Kiswahili

Kazi za wataalamu mbalimbali zimeonyesha kwamba aghalabu kuna athari za Lugha ya kwanza katika matumizi ya lugha ya pili Corder (1967) akizungumzia mwingiliano wa lugha na mapokezi ya lugha ya pili, anasema kuwa makosa katika lugha ya pili yanaonyesha hali fulani ya matatizo aliyonayo mzungumzaji wa lugha ya pili kutokana na kuhamisha sifa fulani za lugha ya kwanza hadi kwenye lugha ya pili. Kazi ya Onyango (1997), Ndung’u (1999) na Mutugu (2001) ni mifano inayoonyesha kuwa watumiaji wengi wa Kiswahili kama lugha ya pili hukumbwa na matatizo katika matumizi yake kama lugha ya pili. Makosa hayo hujitokeza katika viwango vya kifonolojia, mofolojia na hata sintaksia.

Masebo na Nyangwine. (2002) wanaeleza namna athari katika lugha katika sehemu hizi mbili. Lugha ya Kiswahili iliathiriwa na iliathiriwa vikubwa ilipokaribiana na lugha mbalimbali za kigeni kama, Waarabu, Waajemi, Wahindi, Wareno, Wajerumani, Waingereza nakadhalika. Si lugha za kigeni tu ambazo zimeathiri lugha ya Kiswahili, pia hata lugha za kibantu ambazo zinaizunguka lugha ya Kiswahili, Masebo na Nyangwine (wameshatajwa) wanaeleza kuwa lugha za kibantu zimechangia Asilimia 64 ya maneno ya kiswahili. Mfano kama lugha ya kimakonde ni lugha mojawapo ambayo imeathiri lugha ya kiswahili katika matamshi na lafudhi yake kiimbo, mkazo

nakadhalika. Kama tunavyoelewa na Masebo na Nyangwine. (2002) kuwa lugha ya kiswahili kwa wataanzania wengi ni lugha yao ya pili, hivyo wakati wa kuzungumza, hawayatamki maneno ya lugha ya kiswahili ipasavyo; hii ni kutokana na athari za lugha mama hutumia lafudhi ya lugha yao ambapo hujikuta wanatamka maneno tofauti na inavyotakiwa kutamkwa. Kwa kuwa lugha ya Kiswahili ni ya pili katika jamii nyingi za kibantu, athari ya lugha ya kwanza inaonekana sana katika matamshi maana, na sarufi, kama mchanganuo unavyoonyesha kwa baadhi ya mifano kutoka uwandani.

(i) Kimatamshi

Kuna baadhi ya lugha za kibantu zinaonyesha athari katika lugha ya Kiswahili. Masebo na Nyangwine. (2002). Watu wengi sana wameathiriwa na lugha za makabila wanapozungumza Kiswahili sanifu.

Kuna baadhi ya watu hawaoni tofauti kati ya 'r' na 'l' wanapozungumza Kiswahili.

Mfano:

Wakurya wanasema:

Kikabila – Tafadhari twende mbere tukarare.

Kiswahili – Tafadhali twende mbele tukalale.

Katika mifano hii anatumia herufi 'r' badala ya 'l'. Baadhi ya makabila (Walandi - Ileje) wanatumia herufi 'l' badala ya 'r'.

Mfano:

Ramani - atatumia lamani.

Kuruka – atatumia kuluka nk.

Kwa watu wengine, kama vile wanyakusa hawawezi kutofautisha kati ya ‘f’ na ‘v’ atasema.

Mfano:

Hifi ni fiatu fyangu, ambapo alitakiwa kusema, Hivi viatu vyangu.

Nimemuua pungohawa ni wamakonde

Nimemuua fungo

Wengine wanachanganya matumizi ya ‘s’ ya ‘th’ hasa wapare.

Mfano:

Thatha nnakubaliana na wewe.

Sasa ninakubalia na wewe.

Makabila mengine matumizi ya herufi ‘z’, ‘dh’ ‘th’ na ‘s’ huchanganywa sana.

Mfano wandali hutumia ‘s’ badala ya ‘z’, ‘th’ na ‘dh’

Mfano:

Thelethini – selasini.

Dhahabu – sahabu.

Zamani –samani.

Katika baadhi ya makabila, matumizi ya herufi ‘m’ na ‘n’ huchanganywa. Makabila hayo kusini mwa Tanzania makabila hayo ni wamakonde, wayao, wamwera, wamakua na mengine mengi.

Mfano: Wamakonde wanasema;

Kikabila---N'toto n'dogo amevunjika n'guu.

Kiswahili---Mtoto mdogo amevunjika mguu.

Kikabila---N'toto n'dogo anacheza n'chezo

Kiswahili---*Mtoto mdogo anacheza mchezo*

Kikabila---ndani ntiti na nje ntiti

Kiswahili—ndani mtiti na nje mtiti

Pia hutumia ‘chi’ badala ya ‘k’ na ‘s’ wamakonde wenye asili ya Msumbijihasa ndiyo wanaosema hivyo.

Mfano:

Chiti hichi chibovu uchikalie.

Kiti hiki kibovu usikikalie.

Uchiteme wala uchimumunye.

Husiteme wala husimumunye

Mimi nchumali njia panda

Mimi msumari njia panda

(ii) **Kimsamiati**

Lugha ya Kiswahili ina maneno mbalimbali ambayo yamechukuliwa kutoka makabila mbalimbali na kuweka katika msamiati wake. Mfano wa maneno hayo ni kama vile ‘*kigoda, mdewa na bunge*’ kutoka lugha ya Kizaramo, kutoka lugha ya Kigogo, kuna maneno kama vile ‘*ikulu na mwano*’. Neno ‘*bunge*’ pia limejitokeza katika makabila ya Kidigo, Kisambaa na Kizanaki (Masebo na Nyangwine, 2002).

(iii) **Kisarufi**

Wakati mwingine, kutokana na muundo wa lugha ya kwanza. Muundo huo wa kwanza unaweza kumuathiri mtu katika mazungumzo ya lugha ya pili. Kwa mfano, katika lugha

ya Kimakua na Kimatengo kama unasema na mtu unayemheshimu, unajikuta ukitumia uwingi badala ya umoja. Kwa mfano:

Mnasemajei? *Badala ya* unasemaje?

Mmeamkaje! *Badala ya* umeamkaje!

Hanjambo jambo? Badala ya haujambo

Halikadhalia Wamakonde wana tatizo kama hilo la kuweka uwingi sehemu ambayo ni ya umoja.

Mfano: Baba mmetutembelea leo?

Kauli hii inaonyesha uwingi, lakini katika maana ya mzungumzaji ni mtu mmoja tu. Lakini kwa kuwa anaheshimiwa imetumika dhana yawingi. Pia kuna makosa katika kupangilia maneno katika kufuata utaratibu wake, *mfano John wamemwita na mama.*

John ameitwa na mama.

Hamisi wamempiga na Ally.

Hamisi amepigwa na Ally.

(iv) Maana

Mara nyingi kuna athari za maana kwa watu wanaozungumza lugha mbili au zaidi. Mfano katika lugha ya Kimakonde neno “*ntesa*” lina maana ya “karanga”. Hivyo mmakonde anapozungumza Kiswahili anaweza kuathiriwa na lugha ya Kimakonde kwa kutumia neno hili la ntesa akiwa na maana ya karanga katika mawasiliano yake ya kawaida na kuweza kuleta usumbufu kwa wengine nje ya wamakonde.

Jedwali Na. 2.1: Kuonyesha Maana za Maneno ya Kiswahili na Kimakonde

Kimakonde	Kiswahili
Nnauza ntesa fungu shilingi miyaa	Ninauza karanga fungu shilingi mia
Kupagawa- kushangaa	kushanga
Kuhemwa	kutaharu

Chanzo cha Data Uwandani (2017)

Nnauza ntesa fungu shilingi miyaa-Ninauza karanga fungu shilingi mia

Kupagawa-kushangaa

Kuhemwa, kutaharuki

Kwa upande mwingine, athari inaangaliwa kwa upande wa manufaa, mizizi ya msamiati wa msingi wa lugha za kibantu na Kiswahili huwa inafanana kwa kiasi kikubwa, mifano ifuatayo huweza kuonesha ukweli huu. Mfano, kama jedwali hapo chini linavyoonyesha.

Jedwali Na. 2.2: Kuonyesha Uhusano wa Kinasaba Kati ya Kiswahili na Lugha za Kibantu

Kiswahili	Kimakonde	Kingoni	Kijita
Maji	Medi	Manji	Amanji
Jicho	Liso	mihu	Eliso

Chanzo: Masebo na Nyambari.(2002) na Uwandani (2017)

Mifano hii inaonyesha kuwa mizizi, maji, medi, manji inafanana kwa kiasi kikubwa, kwa hiyo huu ni ushahidi tosha kutuonesha kuwa kuna uhusiano wa kinasaba kati ya Kiswahili na lugha za kibantu katika maeneo mengine kama inavyoonyesha hapo chini.

(i) Ngeli za Majina

Uhusiano wa kinasaba unaonekana katika ngeli za majina za lugha ya kimakonde na Kiswahili, Massamba na Wenzie (2012) wanasema kwamba ngeli ni mgawanyiko wa aina mbalimbali za nomino katika mtazamo wa kisarufi katika fikra ya viashirio vya nomino katika aina nyingine za maneno zinazoandamana nazo. Kwa maelezo mafupi tunaweza kusema ngeli za nomino huhusu makundi ya majina; kila kundi likiwa na mabadiliko ya aina moja ya viambishi vya umoja na wingi vyenye kuleta upatanishi wa kisarufi wa namna moja katika vitenzi, vivumishi na viwakilishi. Kila ngeli ina kiambishi cha nomino zake ambacho kinatawala viambishi vinavyorejea nomino hiyo katika aina hizo nyingine ziandamanazo nayo. Wataalamu wanakubaliana kuhusu ngeli za majina kuwa kwa mujibu wa maumbo ya nomino (umoja na wingi wa majina) pamoja na upatanisho wa kisarufi katika sentensi za Kiswahili hufanana na wa kibantu, kimakonde kikiwemo. Kwa mfano: Ngeli za Kimakonde.

Jedwali Na. 2.3: Ngeli za Kimakonde za Upatanisho wa Kisarufi

Ngeli	Viambishi awali	Mfano	Kiswahili –maana
1	U	Ung’ombe Vang’ombe Ung’uku Vang’uku	Ng’ombe Ng’ombe Kuku Kuku
2	Va	Umunda Vamunda Umbudi vambuzi	Njiwa Njiwa mbuzi mbuzi

1	Chi	Chipula	Kisu
2	vi	vipula	Visu
		Chilatu	Kiatu
		Vilatu	Vilatu
		Chielo	Ungo
		vihelo	nyungo
		chipyai	Fagio
		vipya	mifagio
1	Lu	Luku	Mwiko
	ju	jinjuku	miko
1	Li	Ligauni(chibwebwe)	Gauni
	vi	Vibwebwe	magauni
1	N	Nnyongo	Nyoka
	m	Minyongo	Nyoka
		Nnandi	Mti
		milandi	miti
1	Ji	Jindu	Njugu
		Jindu	
		Jimwendo	Choroko
		Jimwendo	
		Jing'unde	Kunde
		Jing'unde	
		Jimeme	Kweme
		Jimeme	
		Malombe	mahindi
		malombe	
		Ulende	Ufuta
		Ulende	

1	Ji	Ulongo Ulongo Nnyuvele Nnyuvele Namahihi Namahihi Nnyele Nnyele Kulambila Kulambila Jimene Jimene ntandasa ntandasa	Mchanga Uwele Bundi Mchele Uongo Mbaazi Ugali wa muhogo
---	----	--	---

Chanzo: Uwandani, 2017

Jedwali Na. 2.4: Ngeli za Kimakonde Majina ya Wanyama na Ndege

Kiswahili	Umoja	Wingi	Ngeli
Ng'ombe Njiwa Mbuzi Kuku	Ung'ombe Umunda Umbudi Ung'uku	Vang'ombe Vamunda Vambuzi Vang'uku	U-V
Kisu Kiatu Fagio Ungo Gauni	Chipula Chilatu Chipyai Chihelo Chibwebwe	Vipula Vilatu Vipyai Vihelo Vibwebwe	Ch- V
Nyoka Mti	Nnyongo nnandi	Mihongo Milandi	N-M

Chanzo: Uwandani, 2017

(ii) Mofolojia

Uhusiano wa kufanana kati ya lugha ya kimakonde na Kiswahili unaonekana katika molofolojia katika kutenganisha viambishi ambapo hufuata kanuni moja kwamba mahali panapokaa kiambishi kwa mfano cha njeo ndipo pia hukaa kwa upande wa lugha ya Kimakonde. Kwa mfano:

Jedwali Na. 2.5: Kuonyesha Uhusiano katika Kutenganisha Viambishi

Kiswahili	Kimakonde
Mwanamke mzuri analima	Mmahe nsuli analima
Wanawake wazuri wanalima	Vamahe vazuli vavenkulima
Mtu mrefu amepita	Munu mnehu anipita
Watu warefu wamepita	Vanu valehu vinipita
Mwalimu anakunywa maji	Mwalimu akumbila medi
Walimu wanakunywa maji	Valimu vakumbila medi
Mtoto anacheza mpira	Mwana ang'ana npila
Watoto wanacheza mpira	Vana vang'ana npila

Chanzo: Uwandani 2017

(iii) Msamiati

Asilimia 60 ya maneno yote yanayoweza kutamkika na kuandikwa katika lugha ya kiswahili asili yake ni lugha za Kibantu kikiwemo kimakonde, kwa mfano maneno kama kujihimu, machinga, vipengele vingine vinavyoangaliwa kuthibitisha unasaba uliopo kati ya kiswahili na kimakonde ni pamoja na vya kisintakisia na mizizi ya msamiati wa msingi kwani vina mfanano mkubwa na ule wa kibantu kikiwemo kimakonde.

2.12 Athari ya Lugha ya Pili katika Lugha ya Kwanza

Kwa ujumla Kiswahili kimekuwa na nguvu ya kuathiri lugha za kibantu. Athari ya Kiswahili inajionyesha wazi wazi kwa baadhi ya maneno ambayo mpaka sasa yamepoteza hadhi yake ya ukabila na badala yake tutatumia maneno ya Kiswahili tu. Mfano wa maneno hayo kama *baba, mama, kaka, dada, bibi, babu, shangazi, mjomba, ng'ombe, mbuzi, kuku, kondoo, nakadhalika*. Maneno haya katika lugha zetu nyingi za makabila yametumiwa kama yalivyotumiwa katika Kiswahili, vile vile kuna baadhi ya watu hawajui lugha zao za kiabila, wanajua Kiswahili tu. Pia mofolojia ya Kiswahili na lugha za kibantu hufanana kwa kiasi kikubwa, yaani mfumo wa maumbo ya maneno ya lugha ya Kiswahili na lugha za kibantu hufanana. Kwa mfano, namna viambishi vinavyopachikwa katika mzizi wa maneno hufuata kanuni ileile kama inavyotumika katika lugha ya Kiswahili yaani viambishi vinaweza kupachikwa kabla au baada ya mzizi na huwa na uamilifu bayana. Mifano ifuatayo ilichunguzwa:

Jedwali Na. 2.6: Kuonyesha Upachikaji wa Viambishi Katika Mzizi wa Maneno ya Kiswahili na Kibantu

Kiswahili	Kimakonde	Kingoni	Kinyiha
A-na-lim-a	A-ve-nkulim-a	A-lem-a	I-nku-lim-a
a-na-chek-a	A—nahek-a	A-hek-a	A-ku-sek- a

Chanzo: Masebo na Nyambari (2002)

Kwa kuangalia mifano hii tumegundua kwamba katika kutenganisha viambishi hufuata kanuni moja kwamba mahali kinapokaa kiambishi kwa mfano cha njeo, ndipo pia hukaa kwa upande wa lugha za kibantu, kwa mfano –na- na –ra- katika lugha ya kisimbiti.

Hivyo tunaweza kusema kuwa kuna unasaba baina ya lugha hizi. Vilevile sintaksia ya lugha ya Kiswahili na lugha za kibantu hufanana kwa karibu sana. Kwa mfano jinsi ya mpangilio wa vipashio na kuunda sentensi hufanana yaani mpangilio wa maneno hufuata kanuni maalum ambazo hufanana katika Kiswahili na lugha za kibantu. Katika Kiswahili sentesi inakuwa na pande mbili yaani upande wa kiima na upande wa kiarifu, katika upande wa kiima kipashio chake kikuu ni nomino na katika upande wa kiarifu kipashio chake kikuu ni kitenzi. Hii ina maana kwamba katika kuunda sentensi ni lazima nomino ianze na baadaye kitenzi. Hebu tuangalie mifano ifuatayo:

Kiswahili

Mama	anakula
N (K)	T (A)

Kingoni

Mau	akulya
N (K)	T (A)

Kihehe

Mama	ilya
N (K)	T (A)

Kimakonde

Mama	avenkulya
N (K)	T (A)

Chanzo: Masebo na Nyambari (2002)

Katika mifano hii tumeona kwamba muunndo wa kiima-kiarifu katika lugha za kibantu unafanana sana na ule wa Kiswahili yaani nomino hukaa upande wa kiima halikadhalika kitenzi hukaa upande wa kiarifu, kwa hiyo kwa mifano hii tunaweza kusema kuwa lugha ya Kiswahili ni jamii ya lugha za kibantu. Athari nyingine ni kwamba mfumo wa sauti (fonolojia) wa lugha za kibantu unafana sana na ule wa Kiswahili, yaani mpangilio wa sauti katika kuunda silabi, na miundo ya silabi kwa ujumla hufanana. Kwa mfano katika lugha ya Kiswahili hakuna muundo wa silabi funge yaani silabi ambayo inaishia na konsonanti, muundo asilia wa silabi za Kiswahili ni ule unaoishia na irabu vilevile katika lugha za kibantu hufuata muundo wa silabi wazi, yaani silabi zote huishia na irabu. Mifano ifuatayo hufafanua zaidi katika jedwali hapo chini:

Jedwali Na. 2.7: Kuonyesha Upatanisho wa Sauti Kati ya Kiswahili na Kibantu

Kiswahili	Baba	K+I+K+I
Kikurya	Tata	K+I+K+I
Kingoni	Tate	K+I+K+I
Kijita	Rata	K+I+K+I
Kipare	Vava	K+I+K+I

Chanzo: Masebo na Nyambari (2002)

Kwa mifano hii tunaona kwamba mfumo ya sauti katika lugha za kibantu hufanana na ule wa Kiswahili, kwa hiyo tunaweza kuhitimisha kwa kusema kuwa lugha hizi ni za familia moja. Mfumo wa ngeli za majina katika lugha ya Kiswahili hufanana sana na ule wa kibantu hususani katika upachikaji wa maumbo ya umoja na wingi na maumbo ya upatanisho wa kisarufi. Katika lugha ya Kiswahili viambishi vya umoja na wingi hupachikwa mwanzoni kabla ya mzizi wa neno, hivyo hivyo katika lugha za kibantu. Kama kielelezo kinavyoonyesha hapa chini:

Jedwali Na. 2.8: Kuonyesha Upachikaji wa Viambishi vya Umoja na Wingi

Lugha	Umoja	Wingi
Kiswahili	m-tu	wa-tu
Kikurya	mo-nto	abha-nto
Kingoni	mundu	vandu
Kikwaya	mu-nu	abha-nu
Kinyasa	liyani	mayani

Chanzo: Masebo na Nyambari (2002)

Mifano hiyo hapo juu inadhihirisha wazi kwamba vipashio vyote vya umoja na wingi hujitokeza kabla ya mzizi wa neno, hivyo ni dhahiri lugha hizi zina uhusiano wa nasaba moja. Hii inaonyesha kuwa kibantu kina kanuni na taratibu nyingi ambazo kiswahili imezichukua na kuzitumia. Upatanisho wa kisarufi ni kipengele kingine ambacho lugha za kibantu na kiswahili huelekea kufanana viambishi vya upatanisho wa kisarufi hususani viambisha vya nafsi, kwa mfano:

Jedwali Na. 2.9: Kuonyesha Upatanisho wa Kisarufi Katika Lugha ya Kiswahili na Kibantu

Kiswahili	Mtotom-dogo <i>a-nalia</i>
Kingoni	Mwana mchoko <i>alela</i>
Kisukuma	Ng'wana ndololo <i>a-lelela</i>
Kimakonde	Mwana mjoko <i>anakuta</i>

Chanzo: Masebo na Nyambari (2002)

Kutokana na mfano hapo juu kiambishi 'a' cha upatanisho wa kisarufi hujitokeza katika lugha zote, hivyo tunashawishika kusema kuwa Kiswahili kina uhusiano mkubwa na kibantu.

Pia mfumo wa ngeli za majina katika lugha ya Kiswahili hufanana sana na ule wa kibantu hususani katika upachikaji wa maumbo ya umoja na wingi na maumbo ya upatanisho wa kisarufi:

2.13 Utamkaji wa sauti za Kiswahili na Mahali Pa Kutamkia

Ni muhimu kwa mwanaisimu kufahamu jinsi ala sauti zinavyofanya kazi wakati wa kutamka kama ilivyo kwa mwanazuolojia kufahamu jinsi viungo husika vinavyofanya kazi wakati wa kutafuna, kumeza au kupumua. Katika utaratibu wa upatikanaji wa lugha, kila lugha huchagua baadhi tu ya sauti zinazoweza kutolewa na viungo-sauti vya mwanadamu. Na hata ikitokea kuwa kiuchunguzi lugha mbili zinatumia sauti zinazofanana, yaani zenye sifa sawa za kifonetiki lakini zinaweza kutofautiana katika jinsi sauti zinavyotumika katika lugha hizo. Kwa hiyo ni kawaida kutarajia kuwa lugha zitakuwa na mifumo tofauti ya kifonolojia.

Massamba na wenzie (2013) wanaeleza kuwa ala za sauti ni sehemu ya maungo yatumikayo katika utoaji wa sauti za lugha. Ala hizi ni pamoja na mapafu, ambayo hufanya kazi ya kuvuta hewa ndani na kutoa hewa nje ya kifua cha binadamu kupitia katika chemba ya kinywa na chemba ya pua, umio; koromeo, ambalo huwa na namna fulani ya kambakamba za nyama laini zijulikanazo kama nyuzisauti na zinauwazi katikati yake unaoruhusu hewa kutoka nje na ndani ya kifua, kinywa chenyewe kina ulimi, kaaka laini, kaaka gumu, ufizi na meno; midomo na pua.

Kwa kutumia ala hizi za sauti mwanadamu anao uwezo wa kutoa sauti nyngi sana ambazo hutumika katika lugha mbalimbali za ulimwengu wa utoaji wa sauti zitumikazo katika lugha yoyote ya binadamu hufanyika kwa kutumia sehemu au maungo

mbalimbali maalumu ya mwili wa mwanadamu, Masamba (2009) ungo lamwanadamu litumikalo katika matamshi ya sauti za lugha, chombo kitumikacho katika kufanya shughuli za uchunguzi wa maabara.

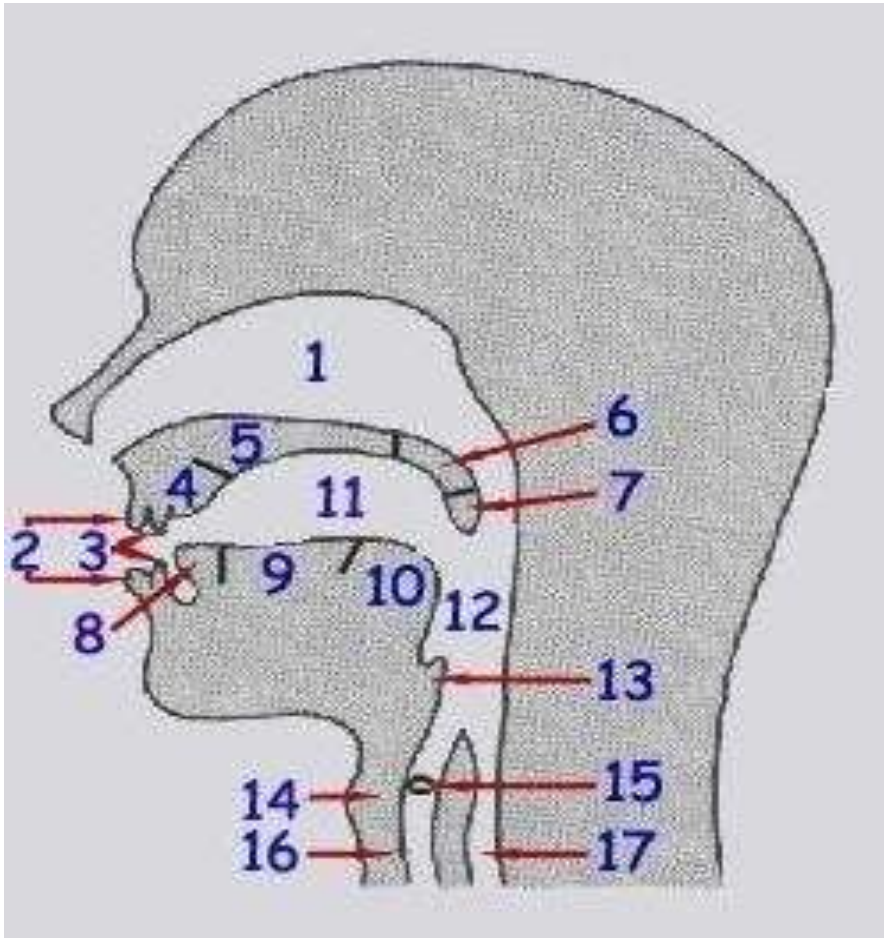
Masamba (ameshatajwa) anaendelea kueleza kuwa kitamkwa ni sauti dhahiri inayosikika wakati wa utamkaji maneno na ambayo inatambulika kialfaabeti kama [p],[b],[t],[d],[k],[g],[ŋ] nakadhalika. Sauti lugha; yoyote itumikayo katika mfumo lugha zabinadamu. TUKI (2004) wamefafanua sauti kuwa ni mlilo unaotokana na mgongano wa vitu kama chuma, msugurano wa ala za kinywa au mwili wa kiumbe kama ya ndege. Kimsingi kwa kuangali maana hizi zilizotolewa kwa ala, vitamkwa na sauti, maneno haya kwa kupitia maana zake inonesha wazi kuwa unaposema ala za sauti ina kuwa na maana sawa na unaposema ala za vitamkwa kwa msingi mmoja kuwa maneno yote mawili yana maana sawa katika kuleta maana ya sauti au ala za vitamkwa. Kwa mujibu wa Hambwe na Karanja (2012) na Matinde (2012) wanaeleza kuwa ala za sauti/vitamkwa kuwa ni viungo vya mwili vinavyofanya kazi ya utoaji wa sauti, ala hizi ni kama mapafu, koromeo, ulimi, paa la kinywa (na sehemu zake kama kilimi, kaakaa na ufizi) meno, midomo, na pua. Ala hizi hushirikiana kwa pamoja kutoa aina mbalimbali za sauti za lugha. Ala hizi hufanya mifumo bomba lililo wazi kwa upande wa kinywani na lililofungika upande wa mapafuni “Bomba” hili linapotimiza jukumu lake la otoaji wa sauti huitwa bomba sauti.

Kindija (2012) anaeleza kuwa Sauti hutamkwa wakati ambapo viungo mbalimbali vya mwili vinaathiri mkondo wa hewa unaoingia au kutoka mapafuni kupitia kinywani au puani au kote kuwili kinywani na puani. Viungo vya mwili vinapofanyakazi ya utoaji wa sauti huitwa ala za matamshi au alasauti. Ila hizi ni kama vile koo, ulimi, paa la

kinywa(na sehemu zake kama vile kilimi,kaakaa, na ufizi), meno, midomo, na pua.Ala za matamshi hugawanywa katika makundi mawili, yaani ala sogezi na ala tuli. Ala sogezi ni zile ambazo husogeasogea wakati mtu anapozungumza. Mifano yake ni ulimi na midomo. Ala tuli ni zile ala ambazo huwa zimetulia tu hazisogeisogei wakati mtu anapozungumza.Mifano mizuri ya ala tuli ni pamoja na ufizi na kaakaa.

Alasauti hupatikana katika mkondo wa bomba la sauti. Sauti hutamkwa wakati hewa inapopita katika bomba la sauti inatatizwa kwa namna mbalimbali na alasauti.Ala hizi huathiri upenyo wa bomba la sauti kiasi kwamba mkondo-hewa unaweza kuruhusiwa upite bila kutatizwa, wakati ala sauti haziathiri upenyo wa bomba, au kuruhusiwa ipite lakini kwa shida wakati ala-sauti zinapunguza upenyo wa bomba, au kufungiwa kabisa. Alasauti huweza kujibainisha katika sehemu mbalimbali zenye uwazi bainifu zijulikanazo kama chemba.Chemba muhimu katika bomba la sauti ni pamoja na chemba ya mapafu, chemba ya kongomeo chemba ya koo, chemba ya kinywa, na chemba ya pua.

Sehemu hizi kwa mujibu wa Kindija (2012) amezigawa aina hizi kuu ala za sauti(speech organs) zihusikazo katika utoaji wa sauti kama ifuatavyo;mapafu, koromeo/umio, nakichwa. Ala hizi za sauti zinagwanyika katika makundi haya kutokana na sehemu mbalimbali zenye uwazi (Chemba) zinazoruhusu hewa kupita katika mchakato wa utoaji sauti za kusemwa za binadamu. Kimsingi matumizi ya ala sauti kwa usahihi wake humwezesha mzungumzaji lugha kuzungumza lugha sahihi.wazungumzaji wa kimakonde wanashindwa kuzungumza kwa usahihi luha ya Kiswahili ni kutokana na matumizi yasiyo sahihi ya ala za sauti na ndiyo maana kimakonde kinaathiri lugha Kiswahili.

Kielelezo Na. 2.1: Ala za Sauti

Chanzo: Moduli OSW 608

Ufunguo

1. Chemba ya pua, 2.midomo 3.Meno, 4.Ufizi, 5.Kaakaa gumu, 6.Kaakaa laini, 7.Kidaka tonge 8. Ncha ya ulimi, 9. bapa la ulimi, 10.Shina la ulimi,11.Paa(Pango) la kinywa, 12-chemba ya koo 13. Kidaka tonge (epiglotti), 14.Koromeo,15.Nyuzi za sauti,16.Bomba la hewa kutoka mapafuni(17-Bomba la chakula).

2.14 Fonimu za Kiswahili

Ili kuelewa mifumo ya lugha hizi mbili kikamilifu, ni muhimu kuelewa mifumo ya sauti zake Jones (1989) anasema kuwa, kuelewa mfumo wa sauti za lugha yoyote kikamilifu

hakuwezekani bila kubainisha kazi ya sauti za kimatamshi na fonimu. Dhana ya fonimu hushugulikiwa katika tawi la Isimu la fonolojia. Hyman (1975) anaelezea tawi hili kama mtalaa wa mfumo wa sauti yaani linashugulikia jinsi sauti zinavyopangwa pamoja na uamilfui wake katika lugha mahususi, Jones (ameshatajwa) anaendelea kueleza kuwa sauti za kimatamshi ni zile zinazotokana tu na ala za kimatamshi na pia zina sifa za kiakustika bali hazibadiliki ilhali fonimu ni kipashio kimojawapo katika kikundi maalum cha vipashio ambavyo vina uhusiano na hutumika aghalabu katika lugha husika pamoja na sauti nyingine ambazo huweza kuchukua nafasi yake katika ruwaza fulani za kisauti.

Mawazo haya yanafanana na ya Massamba nawenzake (2004), wanaeleza kwamba fonimu ni kipashio kidogo ambacho hudhihirika kama sauti katika lugha mahususi. Wanaongezea ya kwamba uamilifu hasa wa fonimu ni kutofautisha maana ya maneno. Kwa mfano, katika Kiswahili Sanifu maneno [hama] na [hamu] yana fonimu sawa isipokua zile za mwisho [a] na [u]. Fonimu hizo ndizo zinaleta tofauti ya maana. Iwapo sauti fulani inayopatikana katika neno fulani itaondolewa na badala yake sauti nyingine kuwekwa, sauti hiyo iliyowekwa ikibadilisha maana ya neno hilo basi sauti hizo husika ni fonimu za lugha hiyo.

Kwa mfano sauti [l] na [r] katika maneno [mahari] na [mahali]. Tunapoondoa [r] na kuweka [l] maana hubadilika, mfano mwingine ni [tuzo] na [tuza] nayo ukiondoa [o] na kuweka [a] maana hubadilika. Sauti hizo zote hapo juu ni fonimu za Kiswahili. Ikumbukwe kwamba iwapo sauti moja itakosa kuleta maana katika lugha fulani, sauti hiyo itakosa hadhi yake kama fonimu.

Mgullu (200), Massamba na wenzake (2004) na Iribemwangi (2010) ni miongoni mwa wanaisimu walioushughulikia mfumo wa fonimu za Kiswahili. Hawa wameziainisha fonimu kama fonimu za irabu, fonimu za nusu irabu na fonimu za konsonanti. Katika kuchunguza mifumo-sauti ya lugha mbalimbali, mfanano wa kifonetiki kati ya sauti ni muhimu sana, kama vile mahusiano yote ya kifonolojia, kanuni pamoja na minyumbuo yote.

Katika kuainisha sauti za lugha, ili kugundua zipi ni fonimu za lugha hiyo pamoja na alofoni zake, umuhimu huwekwa katika kuangalia uhusiano uliopo kati ya makundi ya sauti kufuatana na mahalipa kutamkia na namna ya utamkaji. Kwa mujibu wa Habwe na Karanja (2004), wanaeleza kuwa, katika jedwali la IPA sauti za lugha zimeainishwa katika makundi mbalimbali kulingana na sifa zake bainifu. Kwa kutumia kigezo cha jinsi zinavyotamkwa, sauti za lugha zinagawanywa katika makundi mawili makuu: Konsonanti na vokali, lakini pia lipo la tatu la nusu irabu au viyeyusho. Kutokana na maelezo haya mtafiti aliangalia mpangilio wa fonimu za lugha ya kimakonde na wa Kiswahili ili kuona uhusiano wake, na kutafuta sababu zinazosaabisha makosa ya kimatamshi na kimaana yatokee.

Jedwali Na. 2.10: Kuonesha Fonimu za Kiswahili

Mahali pa kutamkia /ala	Fonimu	Maeneo katika lugha ya Kiswahili
Mdomo	/p/,/b/,/m/ na /w/	Baba, pahala, mama, wewe, n.k
Mdomo na meno	/f/ na /v/	Fua, vua, vuta, fuata,n.k
Meno	/θ/ na /ð/	Thamani, dhamana, thelathini, n.k
Ufizi	/t/,/d/,/s/,/z/,/n/,/l/,/r/	Tasa, dada, saa , zaa, nao, lala, ruka n.k
Kaakaa na ufizi	/ʃ/	Shamba, shuka, shoka, n.k
Kaa kaa gumu	/p/, /j/,/tʃ/, / / au /ʒ/	Nyanya, yaya, chachu, jana, n.k
Kaa kaa laini	/p/, /k/, /g/, /x/, /x/.	Ng`ang`ania, kaka, gogo, ghali, n.k
Koromeo / glota	/h/	Hama, hoho, mhehe,n.k.

2.15 Irabu/Vokali za Kiswahili Sanifu

Irabu ni aina ya vitamkwa ambavyo hutolewa bila kizuizi chochote cha mkondo wa hewa utokao mapafuni ukipitia katika chemba ya kinywa na chemba ya pua. (Massamba, na wenzie: 2004) katika utamkaji wa irabu, ala za sauti huwa zimeachana kiasi kwamba hakuna aina yoyote ya kizuizi katika mkondo wa hewa utokao mapafuni. Kwa kifupi, irabu ni vitamkwa vinavyotokana na msogeano mpana wa ala za matamshi/vitamkwa. Ambao huruhusu hewa kupita bila kuzuiliwa. Vigezo vikuu vya kuainisha irabu za lugha ya Kiswahili ni;

- *Mwinuko wa ulimi* katika chemba ya mdomo.
- *Sehemu ya ulimi ilivyoinuliwa.*
- *Umbo la midomo/ hali au sura ya midomo.*

(i) Mwinuko wa Ulimi

Ulimi ni ala sogezi, hivyo huweza kuinuka ama juu kabisa, juu kiasi, au unaweza kuteremka chini kiasi au ukabaki chini kabisa. Mwinuko hii tofauti, husababisha kupatikana kwa aina tofauti za irabu kama ifuatavyo;

Ulimi ukiinuliwa juu sambamba na paa la kinywa tunapata ama *irabu juumbele nairabu juu nyuma*; [i], na [u]. Ulimi ukiinuliwa kati ya paa na sakafu ya kinywa, tunapata irabu za wastani au irabu *kati mbele*, na irabu *kati nyuma*; [ɛ] na [ɔ]. Ulimi ukiwa chini sambamba na sakafu ya kinywa tunapata irabu za *chinimbele* na irabu *chini nyuma*; [a], na [ɑ]. Kwa kuwa ni vigumu kuweka mipaka ya kuinuka na kushuka kwa ulimi, wakati mwingine huweza kuinuka nusu juu au nusu chini katika pango la kinywa. Hivyo ikiwa nusu juu, tunapata irabu za *nusu juu mbele na nyuma* kama vile [e] na [o]. Aidha ikitokea hivyo, zile irabu kati hushuka chini kidogo na kuwa irabu nusu chini mbele na nyuma kama vile [ɛ], na [ɔ].

(ii) Sehemu ya Ulimi Ilivyoinuka

Kwa kawaida ulimi hugawiwa katika sehemu tatu katika utamkaji wa irabu. Sehemu hizo *nimbele*, *kati* na *nyuma*. Sehemu zote tatu huweza kunyanyuka ama *juu kabisa*, *juu kiasi*, au *chini kabisa*; hivyo kutupatia aina tofauti za irabu. Sehemu ya mbele ikiwa sambamba na ufizi irabu huainishwa kuwa ya mbele. Katika lugha ya kikswahili sanifu, irabu za mbele ni;

[i], kama /ita/- fanya tendo la kuita.

[ɛ] kama /ɛmbɛ/ – aina ya tunda.

Sehemu ya nyuma ikiwa sambamba na kaa kaa laini irabu huainishwa kuwa ya nyuma. Katika lugha ya Kiswahili sanifu irabu za nyuma ni;

[ɔ] kama katika /ɔ ta/ – tendo la kuota jua.

[u] kama katika /ua/ – tendo la kuondoa uhai wa kiumbe hai.

Sehemu ya ulimi ikiwa kati huwa sambamba *nakaakaa gumu*, huainishwa irabu chini. katika lugha ya kiswahili sanifu irabu chini ni [a], kama katika neno [aga] tendo la kuaga.

NB. Lugha ya kiingereza ina irabu kati nusu juu, kati, sehemu ya kati ya ulimi ikiwa imenyanyuka nusu juu, yaani [æ] kama katika neno [bæd].

(iii) Umbo la Mdomo

Wakati wa kutamka irabu, sura ya midomo inaweza kuwa *ama mviringo au mtandazo*. Sura hizi mbili tofauti za midomo husababisha kupatikana aina tofauti za irabu. Sura ya midomo ikiwa *mviringo* wakati wa kutamka irabu, huainishwa irabu zifuatazo;

ü [ɔ], Kama katika neno /ɔga/

ü [o], katika lugha ya kiingereza Kama neno /go /

ü [u], Kama katika neno /uŋɔ /chombo cha jadi kama beseni.

Sura ya midomo ikiwa mtandazo katika kutamka irabu, huainishwa irabu.

ü [i], kama katika neno /imba/.

ü [e], kama katika neno la kiingereza / eg/

ü [ɛ], kama katika neno /ɛnɛɔ/

ü [a], kama katika neno /amua/

ü [α] kama katika neno la kiingereza /bɑd/

Kwa mujibu wa wataalamu wa fonetiki na fonolojia, I.P.A imetoa mfumo wa kuzielezea irabu kwa kutumia irabu ziiwazo *irabu msingi*, katika lugha yoyote ile. Irabu msingi kwa mujibu wa IPA ni 8 (nane), nazo ni [i,e,ɛ,a, α , ɔ,o, na u] (Karanja na Habwe, 2004; Batibo 1984), kutokana na vigezo hivyo, tunapata irabu msingi katika lugha kama ifuatavyo. Kutokana na vigezo hivi vitatu, IPA/AKIKI huainisha irabu msingi nane. Lakini katika Kiswahili sanifu tunapata aina tano za irabu msingi zenye sifa bainifu zifuatazo;

ü [i], irabu *juu mbele, mtandazo* au irabu *juu mbele si mviringo*.

ü [ɛ], irabu *kati mbele mtandazo*, au irabu *kati mbele si mviringo*.

ü [a], irabu *chini*.

ü [ɔ], irabu *kati nyuma mviringo*.

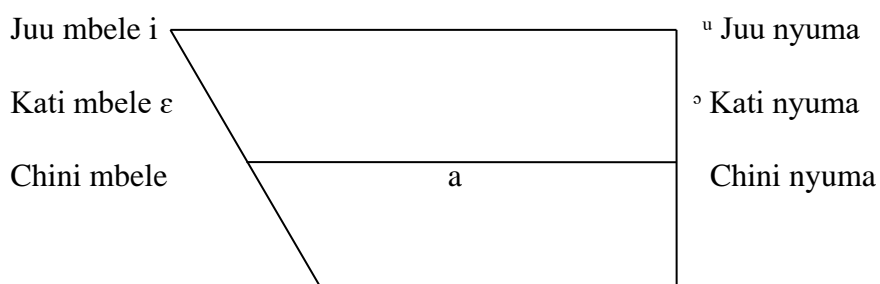
ü [u], irabu *juu nyuma mviringo*.

Kwa mujibu wa I.P.A, zipo irabu msingi zingine tatu katika lugha za ulimwengu kama ifuatavyo;

ü [e], irabu *juu kati mbele si mviringo* au irabu *juu kati mbele mtandazo*.

ü [o], irabu *juu kati nyuma mtandazo*, au irabu *juu kati si mviringo*.

NB: Sifa ya *juu kati* inamaanisha kuwa wakati wa kutamka irabu hizi, mwinuko wa ulimi huwa uko nusu juu (hauko juu sana wala kati. Kwa mujibu wa I.P.A/AKIKI irabu hizi msingi huwasilishwa katika kielezo kama ifuatavyo

Kielelezo Na. 2.2: Irabu Msingi za Lugha ya Kiswahili Sanifu

Chanzo: Massamba Na wenzake (2004:39)

Kila lugha ina mfumo wake wa aina za irabu. Kwa hiyo, unaweza kukuta lugha ina irabu za mbele na za nyuma kadhaa tu. Mathalan, Kiswahili kina irabu za mbele za mtandazo [i] na [e]; irabu za nyuma za mviringo: [u] na [o] na ya chini kabisa isiyoviringwa [a] jumla ni irabu tano. Lugha zenye irabu tano za mfumo huu ni nyingi pia. Kisha kuna lugha kama vile kisukuma ambacho kina irabu tatu za mbele zilizotandazwa: [i], [e] na [ε]; irabu tatu za nyuma zilizoviringwa: [u], [o] na [ɔ], na irabu ya chini – kabisa ya nyuma isiyoviringwa [a]. Jumla ni irabu saba. Lugha nyingi za kibantu ama huwa na irabu tano au saba. Lugha nyingine za kiasia huweza kuwa na irabu nyingi zaidi (au hata pungufu zaidi).

Irabu za Kati

Zipo irabu za msingi zinazotokana na uinuaaji wa sehemu ya kati ya ulim. Katika sehemu hii mwinuo wa ulimi utumiwao na lugha nyingi ni ule wa chini kiasi unaotumiwa na

lugha nyingi kutoa irabu ya kati ijulikanayo kwa jina la ‘schwa’. “Shwa” hunukuliwa: [ə]. Kiingereza ni lugha mojawapo yenye irabu inayofanana na “shwa” kama vile maneno *again* (tena), *ashore* (pwani). Hata Mswahili mwenye athari ya ujuzi wa lugha ya kiingereza huweza akaitumia hiyo “shwa”, hasa kama akiishiwa mawazo katikati ya mazungumzo, kwa mfano: “Tulikuwa tunajitayarisha ku əə kuwapelekea fomu za maombi, lakini əə mashine ya kupiga chapa ilikuwa mbovu na əə hapakuwepo nyingine ujiranini” Nje ya irabu ya msingi hii ya chini-kiasi ya kati, irabu nyingine hazitumiwi sana na lugha nyingine. Isitoshe, katika mazoea ya watu walio wengi mwinuo wa ulimi unaotumika zaidi ni ule wa mbele au wa nyuma. Mwinuo wa ulimi katika sehemu ya kati ni nadra sana.

Urefu wa Irabu (vowels length)

Katika lugha mahsusi, baadhi ya irabu huweza zikawa fupi na nyingine ndefu, na maneno yanaweza yakatofautiana kimaana kutokana na matumizi ya irabu ndefu au fupi. Katika Kiswahili, sifa hii ya lugha hujibainisha kwa baadhi tu ya maneno. Katika Kiswahili, tunayo mifano michache sana kama vile tofauti kati ya ‘kugema’ (e-fupi), yaani kujipatia kinywaji kutoka kwenye sehemu ya mti fulani kama vile mnazi, mwanzi au mgazi (aina ya mchikichi), na ‘geema’ (e-ndefu kutokana na jinsi inavyotamkwa ingawa huandikwa ‘gema’). Yaani, mteremko mkali kando ya barabara ipitayo kwenye eneo la milima milima. Vile vile tofauti kati ya ‘kuchuma’ (u-fupi) na ‘chuuma’ (u-ndefu, kwa jinsi inavyotamkwa ijapokuwa huandikwa “chuma”). Katika kiingereza, mifano ni mingi zaidi. Angalia tofauti kati ya ‘bit’ (i-fupi)- kipande kidogo na ‘beat’ (irabu ndefu) kitendo cha kupiga. Hali kadhalika tofauti kati ya ‘ship’ (irabu fupi-meli) na ‘sheep’ (irabu ndefu-kondoo).

Nusu Irabu za Kiswahili Sanifu/Viyeyusho

Nusu irabu pia huitwa viyeyusho Hizi ni sauti ambazo zipo kati kati ya irabu na konsonanti hasa kwa misingi ya jinsi ya utamkaji. Wakati wa utamkaji wanusu irabu huwepo na mzuio mdogo wa mkondo –hewa. Tofauti na irabu ni kwamba katika uundaji wa maneno hazina hadhi ya usilabi ambapo irabu zote huwa na hadhi hii. Hata hivyo, sauti hizi hutamkwa kwa utaratibu na ulainifu mwingi sawa na vile irabu zinavyotamkwa (huwa hamna mkwaruzo walamkwazimo wa hewa kutoka mapafuni).

Katika lugha ya Kiswahili kuna nusu irabu mbili

/w/- nusu irabu ya mdomoni (hutamkwa wakati mdomo ukiwa mviringo)

/j/- nusu irabu ya kaa kaa gumu na ulimi (hutamkwa wakati mdomo ukiwa tande

/w/ hutamkwa mdomo ukiwa na mkao wa mviringo na shina la ulimi limevutwa nyuma kuelekea kwenye kaakaa laini. /j/ hutamkwa midomo ikiwa imetanda huku bapa la ulimi ukiwa umeinuliwa kuelekea kaakaa gumu. Sauti hizi kama anavyoeleza Iribemwangi (2010) zinadhihirika wazi katika mifanyiko ya kifonolojia hasa uyeyushaji. Tano

Konsonanti za Kiswahili Sanifu

Karanja na Habwe (2004) wanaifasili konsonanti kuwa ni sauti ya lugha inayotamkwa wakati hewa inayotokea mapafuni inapozuiliwa kabisa, au kidogo, nafasi ya hewa huwa ndogo sana kiasi cha hewa kupita kwa mkwaruzo. Kwa upande mwingine, Massamba na wenzie (2004:90), wanaifasili zaidi konsonanti kwa kusema kuwa ni sauti za lugha ya binadamu (za kusemwa) ambazo hutamkwa kwa kuzuia mkondo wa hewa kutoka mapafuni kwenda nje ukipitia ama kwenye chemba ya kinywa au chemba ya pua. Kwa ujumla konsonanti ni sauti za kusemwa za lugha ya binadamu ambazo hutamkwa kwa

kuzuia kabisa mkondo wa hewa kutoka mapafuni kwenda nje kupitia ama kwenye chemba ya pua au ya mdomo na kuachia taratibu au kwa mpasuko.

Kwa mujibu wa fasili hizo hapo juu, konsonanti ni aina ya vitamkwa vitokanavyo na msogeano wa kubana, mwembamba au wa umadende wa ala za matamshi. Misogeano hii husababisha jinsi au namna mbali mbali za utamkaji wa vitamkwa mbalimbali vya lugha ya binanamu. Konsonanti za Kiswahili Sanifu. Kufikia sasa hakuna uwiano kabisa kuhusu idadi kamili ya konsonanti za Kiswahili Sanifu. Polome (1967) aliorodhesha konsonanti 24, Massamba na wenzak (2004) wameanisha konsonanti 23. Mgullu (2001) amesawiana na Polome kwani ameziorodhesha konsonanti 23 pia. Iribemwangi (2010) ameorodhesha konsonanti 25.

Utafiti huu ulitumia idadi hii ya ishirini na na tano na irabu tano. Utafiti huu ulitumia idadi ya konsonanti 25 zilizogawanywa katika makundi sita makuu. Makundi hayo ni

Vizuiwa 24 (/p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/),

Vikwamizwa (/s/, /z/, /f/, /v/, /θ/, /ð/, /ʃ/, /x/, /ɣ/, /h/),

Vizuiwa Kwamizwa (/ts/, /ʃ/) Nazali (/m/, / n/ /n/, /ŋ/, / j/),

Kitambaza (/l/) na Kimadende (/ r/).

2.16 Pengo la Utafiti

Mtafiti alisoma kazi nyingi za tafiti tangulizi na aliona kuwa tafiti nyingi zimeelezea kuhusu athari za lugha ya asili katika lugha ya Kiswahili, ambapo athari hizi za lugha ya kwanza katika lugha ya pili huwa zinajitokeza katika mazungumzo na pia katika maandishi.

Jedwali Na. 2.11: Kuonyesha Konsonanti za Lugha ya Kiswahili na Mahali Zinapotamkiwa

Jinsi / Namna ya Matamshi	Mahali Pa Matamshi							
		Midomo	Midomo Meno	Meno	Ufizi	Kaakaa Gumu	Kaakaa Laini	Koromeo
vipasuo	<i>ghuna</i>	<i>b</i>			<i>d</i>		<i>g</i>	
	<i>sighuna</i>	<i>p</i>			<i>t</i>		<i>k</i>	
	<i>mpumuo</i>	<i>p^h</i>			<i>t^h</i>	<i>y^h</i>	<i>k^h</i>	
vizuio kwamizi	<i>ghuna</i>					<i>f</i>		
	<i>sighuna</i>					<i>č</i>		
vikwamizi	<i>ghuna</i>		<i>v</i>	<i>ð</i>	<i>z</i>		<i>r</i>	<i>h</i>
	<i>sighuna</i>		<i>f</i>	<i>θ</i>	<i>S</i>	<i>š</i>		
nazali/ving'ong'o	<i>ghuna</i>	<i>m</i>			<i>n</i>	<i>ɲ</i>	<i>ŋ</i>	
	<i>sighuna</i>							
vitambaza	<i>ghuna</i>							
	<i>sighuna</i>				<i>l</i>			
vimandende	<i>ghuna</i>				<i>r</i>			
	<i>sighuna</i>							
viyeyusho		<i>w</i>				<i>y</i>	(<i>w</i>)	

Chanzo: Massamba na Wenzake (2004)

Corder (1967), anasema kuwa makosa katika lugha ya pili yanaonyesha hali fulani ya matatizo aliyonayo mzungumzaji katika lugha ya pilikutokana na kuhamisha sifa fulani za lugha ya kwanza hadi kwenye lugha ya pili, Lusesa (2013), alichunguza Athari za Lugha ya Kisukuma Katika Kujifunza Kiswahili' alieleza kuwa kuna haja ya kufanya tafiti za kina zaidi za kubainisha athari za lugha za kibantu katika kujifunza Kiswahili na mbinu za kuwasaidia wazungumzaji wa lugha mama za kibantu wanaojifunza lugha ya Kiswahili. Vilevile Kisakwa (2014), katika tasnifu yake kuhusu 'Uchanganuzi wa Makosa na Muundo Sentensi: Ulinganisho wa Sentensi Sahili za Kiswahili anaeleza kuwa wanafunzi wanaojifunza lugha ya pili hufanya makosamengi yakiwamo matamshi mabaya ya maneno. Katika utafiti wake alibaini kuwamakosa mengi hujitokeza katika tungo za wanafunzi na kuwa makosa hujidhihirisha katika vipashio

vyote vya lugha ijapokuwa kwa asilimia tofauti. Maelezo ya Onyango (1997), Ndung'u (1999) na Mutugu (2001) yanathibitisha kuwa watumiaji wengi wa lugha ya Kiswahili kama lugha ya pili hukumbwa na matatizo wakati waitumiapo kama lugha ya pili. Kujitokeza kwa makosa hayo huwa katika viwango vya kifonolojia, mofolojia na hata sintaksia.

Katika usomaji wake huu wa kazi tangulizi mtafiti alibaini kuwa hakuna mtafiti aliyewahi kujishughulisha kuhusu Athari za lugha ya Kimakonde katika Kujifunza lugha ya Kiswahili. Hivyo mtafiti anaona kuwa ni muhimu kuendeleza utafiti kuhusu athari za lugha za kibantu katika kujifunza Kiswahili kwa kuangazia lugha zingine ambazo bado hazijafanyiwa utafiti kama kimakonde. Hivyo, ilikuziba pengo hilo utafiti huu ulilenga kuongeza mchango huo kwa kuchunguza 'Athari za lugha ya kimakonde katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili'.

2.17 Mkabala wa Nadharia ya Utafiti

Ili utafiti ufanyike kwa uaminifu na uthabiti wenye kuzaa matunda tarajiwa kulingana na lengo la utafiti huo, ni lazima utafiti huo uongozwe na nadharia sahihi kwani nadharia hiyo hubeba mawazo, dhana au maelezo yatolewayo kwa nia au kwa lengo la kueleza hali fulani, Chanzo, muundo au utendaji wa jambo. Utafiti huu umeongozwa na Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia (NFZA) ambayo ilizuka ili kujaribu kutatua matatizo yaliyotokana na udhaifu wa Fonolojia Zalishi (FZ) uliodhihirika katika kazi za Chomsky za miaka ya 1950. Chomsky na Halle (1968), walitoa kazi ambayo ilichunguzwa na wanaisimu kama Vennemann na kupatikana udhahania mwingi katika uwasilishaji wa elementi zake. Hii ni kwa sababu ilisisitiza ubia katika: Fonolojia Zalishi za lugha, sheria za Fonolojia na mpango wa ishara na vokali. Aidha, ilisisitiza

kuwa uwasilishaji mlalo wa sheria ulikuwa walazima. Kwa ujumla nadharia hii ilishikilia kuwa lugha zote zilikuwa na sifa bia. Venneman aliasisi Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia katika kujaribu kutoa udhahania ulioonekana katika Fonolojia Zalishi.

Hata hivyo, Hooper (1971), ndiye alieleza na kuendeleza Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia Hooper (1976), anaeleza kwamba Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia ina uwezo wa kuonyesha umilisi wa mzawa wa lugha kwa kuwa sarufi huwasilisha uwezo na umilisi alio nao mzawa wa lugha unaomwezesha kutoa matamshi yasiyo na kikomo Hooper anaendelea kueleza zaidi, kwamba katika Fonolojia Zalishi, umilisi wa lugha unaonyeshwa kupitia sheria zinazozingatia maana za sauti zinazotumika katika lugha.

Hata hivyo, aligundua kuwa nadharia ya Fonolojia Zalishi haingetupiliwa mbali tu. Hii ni kwa sababu Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia ilikuwa na uwezo mkubwa kuliko kueleza maswala ya lugha asilia. Alisema lengo la wananadharia wa isimu ni kuvumbua nadharia iliyo na uwezo wa kueleza maswala kuhusu lugha asilia lakini sio kuwa na nguvu zaidi kiasi cha kueleza au kutabiri matukio ambayo hayapatikani katika lugha asilia Hooper (1976:4-5), lengo kuu la Hooper lilikuwa kuasisi nadharia ilinayoweza kurekebisha udhaifu wa nadharia za awali kama vile. Nadharia ya Geuza Maumbo Zalishi (NGMZ) iliyo katika SPE ambayo ilionyesha kuwa na nguvu kuliko kutumika katika lugha asilia.

Kwa sababu Hooper anajaribu kuyatatua matatizo ya udhahania katika Fonolojia Zalishi, anaeleza kwamba ni muhimu kutambua nadharia inayokabiliana na udhaifu wake kisha kutathmini matokeo ya nadharia hiyo mpya Nadharia ya Fonolojia Zalishi

Asilia huchunguza maumbo ndani ya maneno ili kupunguza udhahania. Kwa hivyo, nadharia hii ina uwezo wa kuonyesha muundo ndani wa neno kutoka kwa muundo wa nje. Hii ina maana kwamba miundo ndani ya menenohayo inatarajiwa na kwa hivyo inastahili kuonekana katika miundo nje ili iweze kukubalika kama muundo ndani sahihi. Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia kwa hivyo. Kanuni hii inawasilisha uhusiano kati ya miundo nje na kauli za kijumla ambazo lazima zidhihirike kama ya kweli katika kila neno husika.

Hooper (1976), anaeleza kwamba kanuni ya ujumlishaji sahihi inaeleza kuwa sheria zinazowekwa na wazungumzaji wa lugha hutokana na miundo nje ya maneno bali sio miundo ndani (1976), kanuni hii hairuhusu kurejelea kuwepo kwa sheria inayorejelea kipande kisichokuwepo. Sheria hii inathibiti matumizi ya ‘uwezekano’. Kwa hivyo huthibiti udhahania. Kulingana na Vennemann sheria za *Introduction to Natural Generative Phonology* zinaweza kutokea zaidi ya mara moja katika maneno bila kulazimisha mfuatano wa elementi zinazohusika. Venneman anasema sheria zote zinafuata ruwaza maalum katika umbo lolote linaloafikiana na muundo wa maumbo. Nadharia ya Fonolojia Zalishi Asilia inajaribu kutoa udhahania kwakupendekeza ya kwamba miundo ya ndani na nje yote iwe na uhusiano wa moja kwa moja. Hii inaitwa kanuni ya uasilia kamili. Katika sheria hii, vipashio vya kifonolojia vinavyojitokeza katika uwasilishaji wa kileksia wa mofimu ni zile zinazojitokeza katika muundo nje wa mofimu hiyo.

Sheria hii inasisitiza kwamba kila kanuni ya sarufi ya fonolojia yaani sheria zinazopata motisha kifonolojia na kimofolojia lazima zionyeshe ujumlishaji sahihi kuhusu muundo nje wa maneno Hooper (1976), anaeleza kwamba lengo la wananadharia wa Isimu ni

kuvumbua nadharia iliyo na uwezo wa kueleza maswala kuhusu lugha asilia lakini sio kuwa na nguvu kuliko kutumika katika lugha asilia. Miongoni mwa vipengele vilivyojadiliwa na Hooper ni kipengele cha Upataji Lugha. Massamba (2011), anaeleza kuwa Hooper, akiwa anaunga mkono maoni ya Vennemann (1972), anadai kwamba katika lugha kuna kategoria ambazo hujifunzwa kwanza; kwamba kutokana na kategoria hizo kunaweza kuongezewa mambo mengine aukufanyiwa marekebisho fulani, iwapo lazima; na kwamba hayo marekebisho yanayofanywa, yanayobadilishwa au yanayoongezewa ndiyo yanayotupakategoria za upili. Massamba anaendelea kusema kuwa Fonolojia Zalishi Asilia ilijikita katika kuonyesha kuwa ingawa fonolojia ilikuwa zalishi lakini, uzalishi wake ulikitwa katika uasilia wa maneno yaliyokuwa yakitolewa na maumbile ya binadamu yanayohusu usemaji.

Kutokana na maelezo Nadharia ya Fonolojia zalishi asilia ndiyo iliyoongoza utafiti huu kwa sababu imesaidiakatika kupanua miundo sahihi ya lugha hizi mbili na kuwezesha kuelezea visababishi vya kila aina ya athari inayodhihirika. Kwa ujumla, nadharia hii imekuwa na manufaa mengi katika utafiti huu kwa sababu imewezesha kubaini athari ya lugha ya Kimakonde kwenye Kiswahili sanifu, nadharia hii imetuwezesha pia kulinganisha mfumo wa lugha mbili mathaalani Kimakonde na Kiswahili na hivyo kubaini tofauti zinazojitokeza baina ya lugha hizo mbili.

Pia kwa kuwa nadharia hii ina uwezo wa kutambua chanzo cha athari na kutabiri kutokea kwa athari katika lugha ya pili. Pia nadharia hii inasaidia kuonyesha mabadiliko ya kifonolojia na pia kuelezea kutumia kanuni mbalimbli. Nadharia hii hudhihirisha upekee wa kila lugha kati ya lugha ya kimakonde na kiswahili na kwa kuwa tumechunguza zaidi athari zilizopo miongoni mwa wazungumzaji wa lugha hizi mbili,

Kimakonde ikiwa ni lugha ya kwanza na Kiswahili ikiwa lugha ya kwao kimatumizi. Haya ni dhahiri kwamba nadharia hii ni muafaka katika kuelezea athari za lugha ya Kimakonde katika kujifunza Kiswahili; kwani inajihusisha na namna maneno yanavyotamkwa.

2.18 Hitimisho

Sura hii imeshughulikia mapitio mbalimbali ya kitaaluma na ya kazi tangulizi. Sura hii imeonyesha mtazamo wa wataalam mbalimbali ulimwenguni kuhusiana na mada ya utafiti huu. Sehemu ya kwanza ni utangulizi, inafuatiwa na sehemu ya pili, ambayo ni mapitio kitaaluma na ya kazi tangulizi. Aidha, Pengo la utafiti na kiunzi cha nadharia vimeonyeshwa ndani ya sehemu hii na kipengelecha mwisho ni hitimisho.

SURA YA TATU

NJIA NA MBINU ZA UTAFITI

3.1 Utangulizi

Sura hii imeeleza na kubainisha njia na mbinu zilizotumika katika kufanya uchunguzi unaohusu athari za lugha ya kimakonde katika kujifunza Kiswahili. Pia sehemu hii ilielezea eneo la utafiti, sampuli ya utafiti na usampulishaji, vyanzo vya data, ukusanyaji wa data, mkabala wa uchambuzi wa data. Utafiti huu ulifanyika katika maeneo ya uwandani namaktabani. Ili utafiti uweze kufanikiwa, matumizi ya mbinu na vifaa vilihusika kwa kiasi kikubwa, pamoja na kuwashirikisha wateuliwa. Utafiti huu ulitumia muundo wa kimaelezo kwa kuwa data za utafiti huu zilichanganuliwa na kuwasilishwa kwa maelezo.

3.2 Eneo la Utafiti

Utafiti huu ulifanyika katika Mkoa wa Mtwara, Wilaya ya Mtwara Vijijini katika Shule sita. Shule hizo ni Shule ya msingi Tangazo, Nachienjele, Msimbati, Litembe, Msanga Mkuu na shule ya Msingi Madimba zote ni shule za kata ya Ziواني. Mtafiti alichagua eneo hili kwa sababu ni shule ambazo zipo katika maeneo ambayo wanafunzi wengi wanazungumza lugha ya kwanza zaidi kuliko lugha ya pili, mtafiti ameona sehemu nzuri sana ya kuwapata walengwa anaowahitaji ambao walisaidia kupata taarifa halisi na sahihi kuhusiana na tatizo la utafiti. Pia ni karibu na eneo ambalo watafitiwa wanapatikana, hivyo ilikuwa rahisi kwake kuwafikia na kuhojiana nao na kupata data halisi za tatizo la utafiti

3.3 Walengwa

Hili ni kundi la watu ambao walihusika katika utafiti ili kuweza kupata taarifa zote zilizohusu mada ya utafiti huu. Dhana ya kundi lengwa kwa mjibu wa cooper (1989), anaeleza kuwa kundi lengwa kuwa ni wale washiriki wote, mtu mmoja au kikundi cha

watu ambao mtafiti ametaka kukihusisha au kuwahusisha katika utafiti wake ili watoe taarifa muhimu.

Nao Komba na Trompa (2006) wanaeleza kuwa kundi lengwa ni wale watu wote ambao wanahusishwa katika utafiti Wallimani (2011), anaeleza kuwa kundi lengwa ni jumla ya vitu vyote ambavyo vinahusika katika kufanya utafiti kama vile watu, Mashirika, Taasisi.

Kijumla kundi lengwa ni wale wote ambao watahusika/kushirikishwa katika utafiti kwa nja ya sampuli kwa mujibu wa T.E.T (2003), Katika utafiti walengwa huwa ni idadi ya kitu kinachofanyiwa utafiti. Walengwa watakaohusishwa katika utafiti huu ni wanafunzi wa shule za msingi, walimu wanaofundisha somo la lugha ya Kiswahili nawazazi ambao nao wanaongea lugha ya Kimakonde.

Mtafiti alichagua makundi hayo kwa kuwa, kundi la wanafunzi kulingana na mahitaji ya utafiti hili ni kundi ambalo liliwezesha kupatikana data zilizohitajika kwa kuwa wao ndio wahusika wakuu katika utafiti huu na hata utafiti mzima umejengwa juu yao kulingana na lengo la utafiti, kwa upande wa walimu wanaofundisha somo la kiswahili ni watu sahihi kwa sababu katika ufundishaji wao wanakutana na changamoto nyingi zinazotokana na wanafunzi kushindwa kufanya mawasiliano sahihi kutokana na athari ya lugha yake ya kwanza, alichagua pia kundi la wazazi kwa kuzingatia kuwa ni watu muhimu sana katika utafiti huu, kwa sababu ni kundi ambalo linazungumza lugha ya kimakonde na ndilo kundi linaloishi na wanafunzi kimalezi. Makundi haya kwa pamoja mtafiti aliyatumia kukusanya data uwandani.

3.4 Sampuli na Usampulishaji

3.4.1 Sampuli

Katika kufanya utafiti huu,mtafiti alitumia utaratibu ambao ulizingatia vigezo vifuatavyo; umri,umahiri wa lugha ya kimakonde, jinsi,kundi la watu wenye umri mkubwa lilipewa umuhimu mkubwa kutokana na uzoefu wao mkubwa katika maisha na kuaminika kwao kuwa ni watu wenye hekima na busara na pia kuwa ni wenye ujuzi katika lugha ya kimakonde.

Kwa mujibu wa Mligo (2012), sampuli kuwa ni kundi fulani la watu lililomo katika mkusanyiko wa watu ambao mtafiti anaamini kuwa linalo habari zitakazomuwezesha kujibu swali lake la utafiti. Naye Kothari (2004), anaeleza sampuli kuwa ni kundi dogo la watafitiwa lililochaguliwa kuwakilisha sifa na tabia za kundi zima ambazo humsaidia mtafiti kupata taarifa kutoka katika sampuli hiyo ili kutoa majumuisho ya utafiti wake.

Utafiti huu ulihusisha wanafunzi, walimu na wazazi, kutokana na kundi hilikuwa kubwa mtafiti aliteua sampuli ambayo ilijibu maswali ambayo yalilenga kwenye utafiti huo. Utafiti huu ulihusisha sampuli ya watu 88 mtafiti alitumia idadi hii ya walengwa kwa sababu matumizi ya idadi hii yaliweza kurahisha ukusanyaji wa data ambazo zilitolewa na watu tofauti tofautihii ilimsidia mtafiti kuwa na uwanja mpana wa kupata taarifa kutoka kwa watafitiwa, kama mgawanyo unavyoonyesha, sampuli Na 1, wanafunzi wa shule ya msingi darasa la nne, tano, sita na saba, sampuli Na 2,wazazi wenye ujuzi wa lugha asili ya kimakonde, sampuli Na 3,walimu wanaofundisha somo la kiswahili.

Jedwali Na. 3.1: Kuonesha Mgawanyo wa Sampuli Ulivyowasilishwa

Walengwa	Washiriki	Idadi ya shule	Jumla	Asilimia	Wasioshiriki	Asilimia
----------	-----------	----------------	-------	----------	--------------	----------

Darasa la 4	18	6	18	100	18	100
Darasa la 5	18	6	18	100	18	100
Darasa la 6	18	6	18	100	18	100
Darasa la 7	18	6	18	100	18	100

Chanzo: Uwandani, 2017

3.3.2 Mchakato wa Usampulishaji

Katika utafiti huu mtafiti alitumia mbinu zilizo mwezesha kupata sampuli alizozitumia katika kufanya utafiti wake, Ruane (2005), anasemakuwa usampulishaji ni mchakato wa kuchagua sampuli ambapo uwezekano wa kuchagua mshiriki yeyote katika kundi lengwa huwa na nafasi kubwa ya kuchaguliwa kwa mantiki hiyo mtafiti alichagua kundi dogo kutokana na kundi kubwa ili aweze kufanya kazi yake vizuri. Sampuli ni dhana inayohusisha mchakato mzima wa kuteua idadi au kiwango fulani cha kutumiwa katika kufanya utafiti kutoka katika idadi au kiwango cha jumla chenye sifa ya kutafitiwa kwa kutegemea data zinazohitajika katika utafiti huo. T.E.T (2003), zipo mbinu kadhaa za utafiti nazo ni usampulishaji wa maksudi, usampulishaji bahatishi na usampulishaji mapokezano. Mtafiti alitumia mbinu kuu mbili kupata sampuli anayoihitaji, mbinu hizo ni mbinu ya usampulishaji wa maksudi, mbinu hii aliichaguliwa kwasababu iliwezesha kuwapata watumiaji wazuri wa lugha ya kimakonde na Kiswahili. Mbinu hii ilitumika kuwatafuta watu wenye sifa hizo kwa lengo la kupata data zilizotakiwa na mbinu ya pili ni usampulishaji mpokezano yenyewe ilichaguliwa kwa lengo la kusaidia kuwatambua wanaomudu vizuri lugha ya kimakonde na kiswahili.

3.5 Mbinu za Ukusanyaji wa Data za Utafiti

Mtafiti aliteua mbinu za utafiti kwa kuzingatia mbinu ambazo ziliwezesha kukusanya taarifa kwa usahihi na kwa kuzingatia aina ya watu, mazingira, umri na mazoea, mtafiti alijitahidi kutumia mbinu hizo ipasavyo ili kuweza kufanikiwa lengo lake alilolikusudiakwa mujibu wa Kothari (2004), mbinu za utafiti ni jumla ya mbinu zote zinazotumiwa katika kufanya utafiti, Massamba (2009), anaeleza kuwa mbinu za utafiti ni hatua za kifalsafa za mtafiti ambazo zinakuwa na mabunio kulingana na kazi yake ya utafiti, na namna atakavyokusanya data, kuzichambua na kuandika taarifa yake ya utafiti Kothari (1990), anasema kwamba ukusanyaji data ni zoezi la awali katika utafiti ambalo humwezesha mtafiti kupata taarifa alizozikusudia ili kumfikisha kwenye malengo yake ya utafiti.

Vile vile Kothari (ameishatajwa), anasema kuwa hatua ya uwasilishaji na uchanganuzi wa data haiwezi kufanyika kabla ya hatua hii ya ukusanyaji data Msaghaa (2010), anasema kuwa njia/mbinu za utafiti zinatoa aina ya taarifa zinazohitajika kujibu swali la utafiti. Mbinu za utafiti ziko katika makundi makubwa mawili, ambayo ni mbinu za kukusanyia data na kuchanganua data. Mbinu za kukusanyia data ni mbinu ambazo mtafiti huzitumia ili kupata data za utafi. Utafiti huu ulitumia mbinu ya Hojaji, Usaili na Maktaba katika kukusanya data zake. Mbinu hizi za ukusanyaji wa data zilimsaidia mtafiti kukusanya taarifa za kutosha katika utafiti.

3.5.1 Mbinu ya Hojaji

Mbinu ya hojaji ni mbinu mojawapo ambayo mtafiti aliichagua ili imsaidie kukusanya data kutoka kwa wataaalamu wa lugha katika maeneo ya uwandani kwa walengwa, ambao ni wanafunzi, walimu na wazazi/walezi wa wanafunzi. Keya na wenzake (1989)

wameeleza kuwa hojaji ni muundo wa maswali yanayoandaliwa kulingana na malengoya utafiti na usahili wake ni wa uso kwa uso au mahojiano yanaweza kuwa ya kuandika data zitikusanywa kwa kutumia hojaji ambazo mtafitiwa atazijazaakiwa peke yake Enon (1998), ametoa sababu kubwa ya kuandaa hojaji ni kupata ushahidi wa utafiti kutokana na maelezo ya mtu binafsi juu ya jambo linalofanyiwa utafiti.

Williman (2011) anasema kuwa, maswali ya hojaji yapo ya aina mbili, ambazo ni maswali funge, haya ni maswali ambayo hutoa fursa kwa watafitiwa kuchagua jawabu. Uzuri wa maswali haya ni rahisi kujibu nakuchanganua. Pia, aina hii husaidia kupata majibu mahususi na huepashwa upendeleo. Maswali hojaji yasiyofunge ni aina ya maswali ambayo hutoa fursa au uhuru kwa watafitiwa kueleza wanachokijua. Aidha, husaidia kupata taarifa nyingi zaidi. Utafiti huu imejumuisha aina zote mbili za maswali yaliyokuwemo katika hojaji, maswali funge na maswali yasiyofunge. Mtafiti alichanganya aina zote za maswali ili kuepuka mapungufu yanayoweza kutokea katika mbinu hizi mbili, ikizingatia kuwa kila moja ina mapungufu yake. Mtafiti aliona kuwa mbinu hizo zikitumika kwa pamoja kila moja itaweza kusaidia kuziba mapungufu ya nyenzie. Mbinu hii ilitumika hasa kwa wanafunzi 38 na walimu 30. Mtafiti aliwapa watafitiwa wanafunzi hojaji wajaze papo kwa papo na walimu walipewa muda wa siku moja kisha warejeshe kwa ajili ya uchambuzi wa data. Walimu walipewa muda mrefu kujaza hojaji kwa sababu walikuwa na majukumu mengi hivyo ingewawia vigumu kupata data kwa urahisi endapo wangelazimika kujaza papo hapo.

Mtafiti alichagua mbinu hii ya hojaji sababu aliona inafaa kukusanya data katika kundi kubwa la watu na kwa muda mfupi sana hasa hojaji za papo kwa papo, hii ilimsaidia mtafiti kutumia muda wake vizuri, kwa sababu wakati watafitiwa wanajaza hojaji yeye

aliweza kuendelelea na usaili kwa watafitiwa wa kundi la wazazi au walezi Mbinu hii ni mzuri kwa kuwa inampa mwongozo mzuri anayehojiwa katika kujibu maswali bila matatizo akiwa peke yake. Aidha, ni njia rahisi na ya haraka katika kukusanya na kuchanganua data. Pia, ikisimamiwa vizuri data nyingi zinaweza kupatikana kwa muda mfupi. Katika kutumia mbinu hii mtafiti aliweza kukutana na changamoto alipoenda uwandani kwamba mbinu hii iliwahusisha wale tu waliojua kusoma na kuandika .ili kukabiliana na hili mbinu ya usaili ilitumika kukabiliana na changamoto hii.

3.5.2 Mbinu ya Usaili

Ni mbinu mojawapo iliyotumiwa na mtafiti kukusanya data zake kwa mujibu wa Best na Kahn (1998), usaili ni majibizano ya watu wawili yenye lengo maalumu la mtafiti kupata taarifa zenye ushahidi. Inajumuisha ukusanyaji wa taarifa kutokana na mazungumzo ya ana kwa ana kati ya mtu na mtu. Korthari (1990), anasisitiza kuwa mbinu hii inaruhusu utoaji wa ufafanuzi au kuuliza maswali pale inapoonekana taarifa fulani haijaleweka. (Seidman (1991), pia Denscombe (1998); Sevenya na Robinson (2001), wanaeleza kuwa msaili anauwezo wa kuandaa maswali yake na kupata ufafanuzi wa kina na hata kulibadilisha swali endapo halitaeleweka vizuri au ni ngumu kulijibu kwa sababu mtafiti huonana ana kwa ana na mtafitiwa, Mbinu hii ilihusisha wazazi/walezi wapatao 20 kwa kufanya nao mahojiano ya ana kwa ana, maswali yalikuwa ya kusema kwa mdomo na majibu yaliopatikna na mtafiti aliyaandika majibu yao katika shajara na wakati wa mahojiano waliweza kurekodi mazungumzo hayo kwa kutumia simu kwa ajili ya kurejea wakati wa uchambuzi. Sababu ya kuchagua mbinu hii ni kwamba mtafiti alitaka kuonana ana kwa ana na mtafitiwa na kuhojiana nao ili waweze kubadilishana mawazo kwa undani na kuhojiana kwa maswali kwa kina na hii

ilimwezesha kupata taarifa zilizo na uhakika wa ukweli kwa sababu zilitoka moja kwa moja kwa wahusika, Husaidia pia kuweka wazi istilahi ambazo zimetumika kwa watafitiwa na hii ilirahisisha watafiwa kuelewa maarifa kwa urahisi. Hali kadhalika mbinu hii imewezesha kupata taarifa za uhakika kwa sababu mtafiti amekutana na wahusika halisi ambao waliweza kuelezea taarifa kwa kina.

3.5.3 Mbinu ya Maktabani

Ni moja ya mbinu iliyotumika kukusanya na kuchambua data katika utafiti. Mtafiti alisomamajarida, vitabu na kazi tangulizi zilizofanana na utafiti huu, magazeti na makala ambayo mtafiti aliteua kulingana na uhusiano wa mada na malengo ya utafiti huu. Maktaba ambazo zilitumika ni Maktaba ya Mkoa wa Mtwara, Maktaba ya Chuo Kikuu Huria cha Tanzania, Maktaba ya Chuo Kikuu cha Dar-es-salaam, Maktaba ya Chuo Kikuu cha Stella Maris Mtwara, Maktaba ya Chuo Kikuu Huria cha Tawi la Mtwara. Taarifa zilizopatikana zimetumika kuimarisha utafiti huu ambazo zinatolewa kwa njia ya maelezo. mtafiti amechagua mbinu hizi kutokana na sababu zifuatazo; Kwa kutumia mbinu hii mtafiti aliweza kupata taarifa sahihi kwa kuwa zilikuwa zimekwisha kuandikwa na kudhibitika, alitumia muda mrefu kuweza kusoma kazi mbalimbali. lakini katika mapitio mengine yalikuwa ni ya muda mrefu. Mtafiti alihitaji umakini zaidi kuchambua kazi zile tu zilizoendana na tatizo lake la utafiti.

3.6 Aina ya Data Zilizokusanywa

Data huweza kupatikana kutoka katika vyanzo mbalimbali kama ilivoonyeshwa hapa. Kwa mujibu wa Kother (1990), amesainisha aina mbili za data, moja ameiita data za msingi (primary data) na data zisizo na msingi au data za upili (secondary data).

3.6.1 Data za Msingi

Utafiti huu ulihusisha ukusanyaji wa data za msingi kwa mujibu wa Mligo (2012), data za msingi ni data halisi ambazo zimekusanywa uwandani kwa mara ya kwanza bila kupitia chanzo kingine cha taarifa. Ukusanyaji wa data za awali ulifanyika katika shule zilizoteuliwa kwa lengo la kutaka kuhakikisha ni kwa kiasi gani wanafunzi wa shule hizo wameathirika na lugha ya kimakonde katika kujifunza Kiswahili. TUKI (2004), anafafanua kuwa data ni taarifa au takwimu inayotumiwa kuelezea au kuthibitisha hoja fulani. Massamba (2009), anaeleza kuwa data ni jumla ya habari au taarifa zilizokusanywa kwa ajili ya kufanya uchunguzi wa kipengele au vipengele fulani maalumu vya kiisimu).

Data za msingi hizi ni zile data ambazo zimekusanywa kwa mara ya kwanza kutoka katika chanzo bila yakupitia katika mazingira mengine, kwa lugha nyingine inaweza kueleweka kama ni taarifa halisi kwa kuziangalia hoja hizi mbili zilizotolewa inaonyesha wazi kuwa data ni kitu cha msingi sana katika kufanya utafiti wa aina yoyote. Adta zilikusanywa kwa kutembelea shule ambako mtafiti alikutanana wanafunzi na walimu ambao alihojiana nao ana kwa ana na alitumia maswali hojaji na kisha alienda kijijini kuonana na wazazi/walezi ambao wanaishi na watoto lakini ni wataalamu wa lugha ya kimakonde, nako alitumia mbinu ya usaili kwa kuzingatia uzoefu wao katika lugha , alihitaji kuhojiana nao kwa kina kuhusu lugha ya kimakonde.

3.6.2 Data za Upili

Na data zisizo za msingi/za upili ni zile taarifa ambazo tayari zimekwisha kusanywa na mtu mwingine na tayari zimekwishapita katika mchakato wa kitakwimu. Mtoataarifa anaweza kuzipata habari hizo kutoka kwa mtu mwingine (Kahn & Best 1989), Kother

(1990), anasema data zisizo msingi ni maelezo yanayotolewa na mtu ambaye hakushuhudia tukio au jambo husika. Katika kukusanya data mtafiti aliweza kusoma vitabu majarida na makala mbalimbali kwa kuzingatia malengo ya utafiti alitumia zaidi maktaba katika kupata vitabu hivyo, Maktaba ni mahali maalumu palipohifadhiwa nyaraka, vitabu, majarida, magazeti yenye taarifa mbalimbali kwa wasomaji na watafiti wa kada tofauti tofauti za taaluma (Ewan na Calvert 2000).

Hivyo kwa kuzingatia kanuni za utafitikatika kuchunguza athari za lugha ya kimakonde katika kujifunza lugha ya Kiswahili mtafiti alikusanya tarifa zake kwa kutumia data za msingi na data zisizo za msingi na hazikukusanywa kiholela tu. Utafiti huu ulihitaji kupata data ambazo ziliweza kutoa uthibisho wa athari zilizopo kuhusu ugumu uliopo wa watoto wa kimakonde kushindwa kujifunza lugha ya Kiswahili.

3.6.1 Vifaa/Zana vya Ukusanyaji wa Data

Zana ni vyanzo muhimu ambavyo humwezesha mtafiti kukusanya data zake ambazo alizitumia kuandika taarifa sahihi za utafiti wake. Mtafiti alikuwa na zana zile za muhimu za kukusanyia data ambazo ziliendana na mada na zilikidhi matarajio ya mtafiti. Zana hizi ziliwezesha kukusanya data kwa usahihi na kupata taarifa zilizosahihi. Data za utafiti zilikusanywa kwa kutumia vifaa ambavyo mtafiti aliviandaa, vifaa hivyo ni pamoja na;

- (i) Kompyuta; Hiki ni moja ya kifaa ambacho kimetumika katika kukusanya taarifa mbalimbali zinazohusu utafiti huu. Taarifa zilizokusanywa zilichambuliwa na ndizo zilizotumikakatika ripoti ya utafiti.

- (ii) Daftari la kumbukumbu; Hiki ni kifaa kilichotumika kuandika na kuhifadhi data za msingi na zile zisizo za msingi kama tarehe, miaka, majina ya shule, watafiti, maeneo, majedwari ya taarifa nakadharika.
- (iii) Simu ya Kiganjani; Hii ilitumika katika kufanyamawasiliano na kundi lengwa ili kupeana taarifa mbalimbali pia ilitumika kunasa sauti kupiga picha na ilitumika kama maktaba tembezi.
- (iv) Kinyonyi (flashi); Kifaa hiki kilitumika kuhifadhia taarifa ilikayoandikwa na data zilizokusanywa uwandani na maktabani ambazo zilitumika katika kuandaa ripoti hii ya utafiti.
- (v) Kalamu ya kuandikia; Kifaa hiki kilitumika kuandikia taarifa mbalimbali,
- (vi) Videokamera; Kifaa hiki kilitumika kwa ajili ya kupiga picha matukio mbalimbali, ambayo yamesaidia kupata kumbukumbu zilizosaidia wakati wa kuandika ripoti.

3.8 Mkabala wa Uchambuzi wa Data

Data katika utafiti huu zimechanganuliwa kwa kutumia mkabala mmoja pekee ambao ni mkabala wa kinaelezo ili kuchanganua data ambazo zilikusanywa uwandani na maktabani ambazo zilizohusu lugha ya kimakonde na kiswahili na kupanga kwa kuzingatia malengo ya utafiti ili ziwe katika mtiririko unaowezesha kusomwa na kueleweka. Enon (1998), anaeleza kuwa, mkabala wa kinaelezo ni uandikaji wa taarifa kw kutumia maelezo tu bila kuhusisha takwimu za kimahesabu. Kwa kuzingatia umuhimu wa mkabala huu chambuzi wa data katika utafiti huu ulifanywa kwa kutumia mkabala wa aina moja ambao ni mkabala wa kinaelezo, ambapo data zote zilichambuliwa na kuandikwa kwa kutumia muundo wa maelezo na kufafanuliwa

katika jedwali na vielelezo, kwa lengo la kupata kwa kina maelezo kutoka kwa watafitiwa kupitia data zilizotokana na majibu ya maelezo yao yanayotokana na maoni ya waliohojiwa. Data hizi zilipatikana kupitia hojaji, usaili na taarifa kutoka maktaba.

3.9 Uwasilishaji wa Matokeo

Matokeo ya utafiti yaliyopatikana, mtafiti ameyawasilisha kwa maelezo na kwa kutumia michoro, majedwali, napicha kwa lengo la kurahisisha uwasilishaji wa data na matokeo kuweza kueleweka kwa urahisi.

3.10 Maadili ya Utafiti

Katika utafiti huu mtafiti amezingatia maadili yote ya msingi ambayo mtafiti alitakiwa kuyafuata kama mwongozo wa kufuata katika kazi yake kwa weledi mkubwa Mligo (2012), anaelezea maadili kuwa ni miongozo iliyowekwa na kukubaliwa na wanajamii yatumike kuongoza mwenendo wa maisha, na mwenendo au tabia halisi ya maisha ya wanajamii husika. Baadhi ya miongozo hiyo ni, kuwafafanulia watafitiwa kuhusu madhumuni na matumizi ya utafiti huu kabla ya kushiriki kwao, kutoyabainisha majina yao bila idhini yao sawia, mtafiti alitakiwa kuhakikisha anafanya kazi yake bila kuegemea upande wowote, kazi ilikuwa wazi na si ile ya kutumia lugha ya mficho kwa kile alichokipata, pili mtafiti alizingatia kuheshimu mila, desturi na imani za watafitiwa, katika kuwapata wazee mahiri wanaozungumza kimakonde mtafiti alilazimika kuonana kwanza na mzee kiongozi wa kimila na kuweza kueleza shida yake ndipo alipopewa idhini ya kuongea na kundi la wazazi, lakini pia katika mahojiano mtafiti hakuuliza maswali ambayo yanabeza au kukashfu imani au tamaduni za mzawa wa kimakonde kwa mfano wamakonde wanachakula chao maarufu sana wanaita ming'oko, ki ukweli

si chakula kinachovutia sana watu hii ni mizizi ya porini lakini kwao ni chakula cha heshima sana mtafiti alipoenda uwandani alikaribishwa nae hakubeza alikula na kushukuru,jambo la tatu mtafiti alizingatia kufuata taratibu kwa kuomba kibali katika ofisi za serikali kwa viongozi husika wa eneo husika ili kuepuka migongano ambayo ingeweza kuifanya kazi isifanikiwe. Mtafiti alihakikisha anapokea taarifa kutoka kwa watoa habari na kuzitumia katika kazi yake tu na si kuzitoa kwa watu wengine.

3.11 Vikwazo vya Utafiti

Katika eneo, hili mtafiti alikutana na vikwazo vya aina mbalimbali katika mchakato wa ukusanyaji data na kusababisha kushindwa kufanya kazi yake vizuri, vikwazo hivyo ni kama; Baadhi ya dodoso kurudishwa bila kujazwa na zingine kutorudi kabisa, changamoto hii mtafiti alitafuta watafitiwa wengine ili waweze kujaza karatasi hizo ili aweze kupata idadi aliyokusudia, kukosa ushirikiano kutoka kwa watafitiwa kutokana na woga na wengine kuona aibu ya kuongea mbele za watu, kuhusiana na hili mtafiti aliwatoa hofu kwa kuanza kuwaelezea madhumuni ya utafiti wake na kuwaelekeza kuwa taarifa ni kwa matumizi yake tu na si kwa matumizi ya ofisi au taasisi yoyote,pia majina yao ni siri.Majibu ya kukatisha tamaa ni sehemu nyingine ya changamoto zilizojitokeza katika kufanya utafiti huu.

Watafitiwa wengine walionesha kutoona faida ya tafiti zinazofanywa na wanafunzi wa vyuo vikuu kwa sasa kwa sababu wanaona hakuna matokeo chanya yanayoletwa na hizi tafiti,katika kukabiliana na hili mtafiti alijitahidi kutoa elimu kwao kuhusu namna tafiti hizi zinavyofanyiwa kazi na taasisi husika kiasi kwamba wao hawawezi kuona utekelezaji wake moja kwa moja.Tatizo jingine ni swala la usafiri wa kusafiria kutoka sehemu moja kwenda sehemu nyingine kutokana na umbali kutoka sehemu anayoishi

mtafiti hadi kwa watafitiwa, kwa yale maeneo ambayo usafiri wa gari hamna mtafiti alilazimika kutumia usafiri wa pikipiki na wakati mwingine baiskeli, hii ilisababisha kuchelewa kufika sehemu husika na kusababisha shughuli zingine kusimama. Aidha watafitiwa wengine kutojua kusoma na kuandika hususani wazazi wa watoto hivyo doddoso za maandishi zilizoandaliwa walishindwa kuzijaza na watafitiwa wengine walikuwa hawawezi kuzungumza kabisa Kiswahili wanajua kimakonde tu, kukabiliana na hili mtafiti alilazimika kutafuta mkalimali wa kutafsiri lugha ya kimakone. Mtafiti alijitahidi kuzikabibili changamoto hizi ili kuhakikisha haziathiri matokeo ya utafiti huu.

3.12 Hitimisho

Sura hii imejadili mambo yafuatayo, mbinu zilizo tumika kufanya utafiti, mkabala wa uchambuzi wa data, ukusanyaji wa data, sampuli na usampulishaji na uwasilishaji wa matokeo. Katika utafiti huu mbinu ambazo zimetumika kukusanya data ni mahojiano, hojaji, Maktaba na Usaili, data zilikusanywa na kuchambuliwa kwakutumia mkabala wa kimaalezo au maelezo.

SURA YA NNE

UWASILISHAJI NA UCHAMBUZI WA DATA

4.1 Utangulizi

Lengo la Sura hii ni kuchambua taarifa za data zilizokusanywa wakati wa utafiti na kuziwasilisha juu ya mada ya *Kuchunguza Athari za Lugha ya Kimakonde katika Kujifunza Lugha Kisawhili*. Ili kuweza kupata uthibitisho wa ukubwa wa tatizo hili, mtafiti alienda uwandani na maktabani kukusanya data ili kuweza kupata ukweli wake. Kama Korthari (2008) anasisitiza kuwa uchambuzi husaidia kutafuta majibu ya tatizo la utafiti. Utafiti huu umetumia mbinu ya uchambuzi wa data ya kimaelezo katika kuchambua data zake.

Kwamujibu wa Korthari (ameshatajwa) hii ni mbinu ambayo inahusisha zaidi maelezo katika kufafanua data kwa kina na kutoa takwimu zake kwa kutumia, majedwali, chati, michoro, grafu, picha bila ya kuhusisha mahesabu. Mtafiti amtumia mbinu hii kuchambua data zake kwa sababu ameona kuwa ndiyo mbinu ambayo inakubaliana na utafiti huu. Katika kufanya uchambuzi huu malengo ya utafiti yalikuwa msingi wa ukusanyaji data hizi. Uchunguzi ulihusisha makundi matatu, ambayo ni walimu 30, wanafunzi 38 wote wa shule za msingi, na wazazi wa wanaoongea lugha ya Kimakonde 20. Jumla kuu ya watafitiwa ni 88.

Jedwali Na. 4.1: Kuonyesha Idadi ya Watafitiwa

Mahali	Wanafunzi	Walimu	Wazazi	Jumla
Mtwara Vijijini	38	30	20	88

Chanzo: Uwandani 2017

Lugha mama na lugha ya pili ndio msingi wa uchunguzi wa utafiti huu ambapo binadamu hazaliwi na lugha bali huzaliwa na uwezo wa kusema na kujifunza lugha zaidi ya moja na lugha yoyote ina sifa ya kuathiri lugha nyingine na kuathiriwa na lugha nyingine. Mtafiti alichunguza lugha ya Kimakonde ambayo ni lugha mama ya wamakonde dhidi ya lugha ya Kiswahili ambayo ni lugha ya pili, Kwa mujibu wa Msanjila (2009), mtoto anayekua akijifunza na kuongea lugha ya mzazi huwa anaweza kujimudu kikamilifu katika vipengele na tafsiri za matumizi ya lugha hiyo. Hivyo mtafiti aliangalia namna watoto wa kimakonde walivyoweza, wanavyojimudu katika matumizi ya lugha yao ya kimakonde na kuweza kuathiri lugha ya kiswahili. Lengo la matumizi ya lugha ya kwanza ni kufanikisha nia ya mawasiliano kabla binadamu (mtoto) hajajifunza lugha nyingine au lugha ya pili. Wakati mwingine lugha ya kwanza inaweza kuwa ndiyo lugha ya pili kwa baadhi ya watu ambao wamezaliwa nje ya mazingira halisi ya lugha yao ya asili.

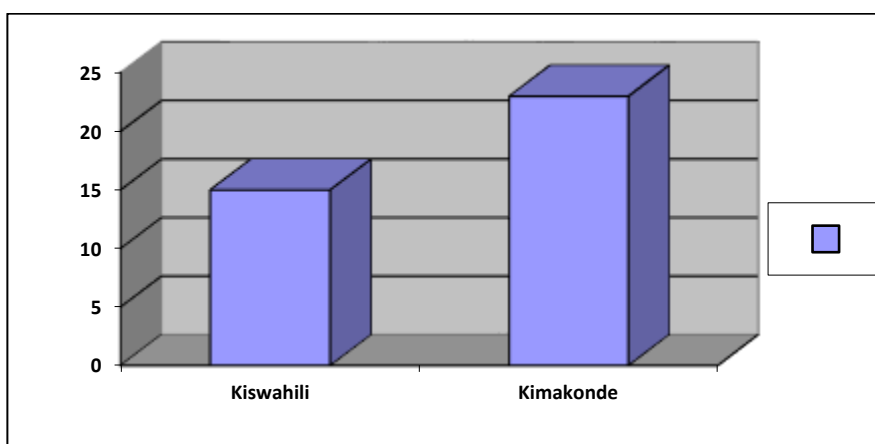
4.2 Athari ya Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili

Lugha mama ni moja ya sababu inayoweza kusababisha kutokea kwa athari mbalimbali katika kujifunza lugha ya pili, ambayo kimsingi lugha hii huwa ni ngeni kwa anayejifunza kutokana na sababu hii ujifunzaji wa lugha lugha ya pili humfanya anayejifunza kufanya makosa sana katika matamshi, msamiati, lafudhi na maana. Mtafiti katika ukusanyaji wake wa data maktabani na uwandani; aliweza kubaini athari za lugha ya Kimakonde katika Kujifunza Kiswahili, athari hizo ni matamshi, msamiati, mkazo, shadda na kiimbo. Katika ukusanyaji wa data, mtafiti alitumia vyanzo vitatu kama vilivyoainishwa hapo juu. Mtafiti aliweza kukusanya data zake kwa kuuliza maswali kama mchanganuo unavyoonyeshakwa kundi la wanafunzi. Watafitiwa wanafunzi

walijibu swali lililouliza, lugha yako ya kwanza ni ipi?,majibu yao yalijibiwa kama data zinavyoonyesha katika jedwali hapo chini.

Jedwali Na. 4.2: Idadi ya Wanaozungumza Kimakonde na Kiswahili

Idadi ya wanafunzi	Kiswahili	Kimakonde
38	15	23

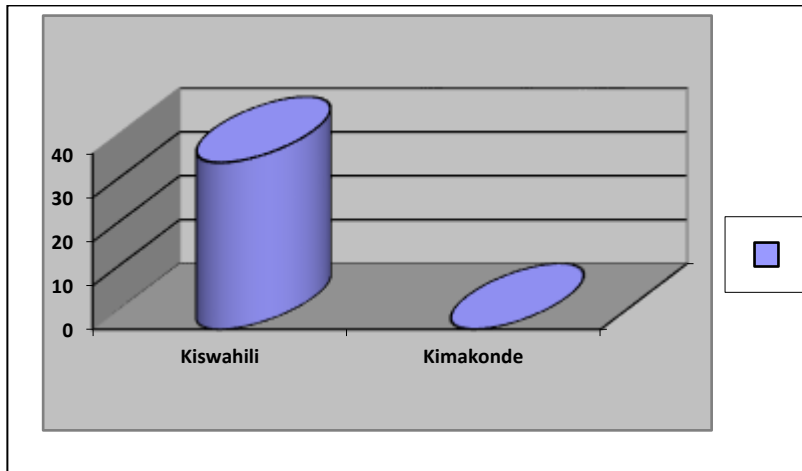
Kielelezo Na. 4.1: Idadi ya Wanaoungumza Kimakonde na Kiswahili

Chanzo: Uwandani 2017

Mchanganuo katika kielelezo hapo juu kinaonyesha kuwa wanafunzi 15 sawa na 39% walijibu kuwa lugha ya kwanza ni Kiswahili, wanafunzi 23 sawa na 66% walijibu kuwa lugha ya kwanza ni Kimakonde. Muonekano wa data unaonyesha kuwa lugha ya Kimakonde inatumika zaidi na ndio lugha kuu ya mawasiliano kwa wamakonde wengi na hupendwa na kuthaminiwa kuliko lugha ya Kiswahili. Walipoulizwa swali kuwa shuleni unapenda ufundishwe kwa lugha gani. Majibu yalikuwa kama ifuatavyo;

Jedwali Na. 4.3: Lugha Wanayopenda Kufundishiwa

Idadi ya wanafunzi	Kiswahili	Kimakonde
38	38	0

Kielelezo Na. 4.2: Lugha Wanayopenda Kufundishiwa

Chanzo: Uwandani, 2017

Wanafunzi walitoa majibu kama jedwali linavyoonesha kuwa wanafunzi 38 sawa na 100% wanapenda shuleni wafundishwe kwa lugha Kiswahili. Swali hili lilikuwa na sehemu mbili ambayo sehemu hii ilimtaka mtafitiwa atoe sababu ya jibu alilolichagua, kutokana na jibu kuwa ni lugha ya kiswahili majibu yao yalikuwa kama ifuatavyo;

- a) Wanafunzi 17 sawa na 45% walisema kuwa kwa sababu ni lugha ya taifani lugha ya taifa, wanafunzi 6 sawa na 16% walieleza kuwa kwa sababu hutumika kufundishia watoto shuleni, wanafunzi 10 sawa na 26%, wanataka kukijua Kiswahili ili aweze kuelewa masomo darasani kwa kuwa na mawasiliano mazuri na mwalimu na watoto wenzao nawanafunzi 5 sawa na 13% hawa walisema kuwa ni lugha inayotumiwa na watu wengi sana katika kuwasiliana. Kutokana na majibu yao inaonyesha wazi kuwa wanatumia lugha ya kimakonde kwa sababu ni lugha mama yao lakini kuwepo kwa lugha ya pili ambayo ni Kiswahili wameweza kubaini umuhimu wa lugha hii kwao hadi wanatamani itutumike katika kufundishia masomo yao darasani.

Walipoulizwa mwalimu anawasaidiaje wanapokuwa darasani pale anapolazimika kutumia Lugha ya Kimakonde wakati wa kujifunza Kiswahili darasani; walijibu kama ifuatavyo;

Mwalimu anawasaidia kutafsiri maneno endapo yeye ni mmakonde na kuwapa nafasi wanafunzi wa kimakonde wanaojua maneno yanayoongelewa kwa lugha ya Kiswahili na kutoa tafsiri za maneno hayo kwa wanafunzi wenzao, wanafunzi 10 sawa na 26%.

Kwa mfano mtafiti alipotembelea darasa la nne na tano aliweza kushuhudia namna wanafunzi walivyochanganya Kiswahili na Kimakonde wakati anajifunza somo la kiswahili, mfano wa maneno hayo ni ‘meho’, wakiwa na maana ya macho:

‘Maulu’, wakiwa na maana ya miguu

‘Kung’ana ‘, wakiwa na maana ya kucheza

Chanzo cha data; Uwandani 2017

Watafitiwa walieleza pia kuwa huwa anasaidia kusahihisha makosa mbalimbali ya matamshi, lafudhi kurekebisha sentensi ambazo hazijakaa sawa na matumizi ya maneno ya Kimakonde wakati anaongea Kiswahili na kutoa mazoezi ya kurudiarudia neno alilokosea. Walitoa mifano ya maneno hayo kuwa ni;

Jedwali Na. 4.4: Makosa Yanayofanyika Wakati wa Kuzungumza Kiswahili

Athari lugha kimakonde	Kiswahili Fasaha
Nchicha	Mchicha
Ntu	Mtu
Nti	Mti
Nnidoba	Nina njaa

Chanzo: Uwandani 2017

Wanafunzi 7 sawa na 18% walisema kuwa mwalimu huwasaidia kwa kuwahimiza kuongea Kiswahili hasa darasani, nje ya darasa na wanapokuwa nyumbani. Hufanya hivyo kwa kuwahimiza na wakati mwingine kwa kukemea pale wanapoingiza neno la Kimakonde wakati anaongea Kiswahili, wanafunzi 7 sawana 18% walieleza kuwa huwa wanawahimiza kusoma vitabu vya hadithi vya Kiswahili; Mifano ya sentensi waliyotoa ni kama ifuatayo;

Jedwali Na. 4.5: Sentensi Zenye Athari ya Kimakonde

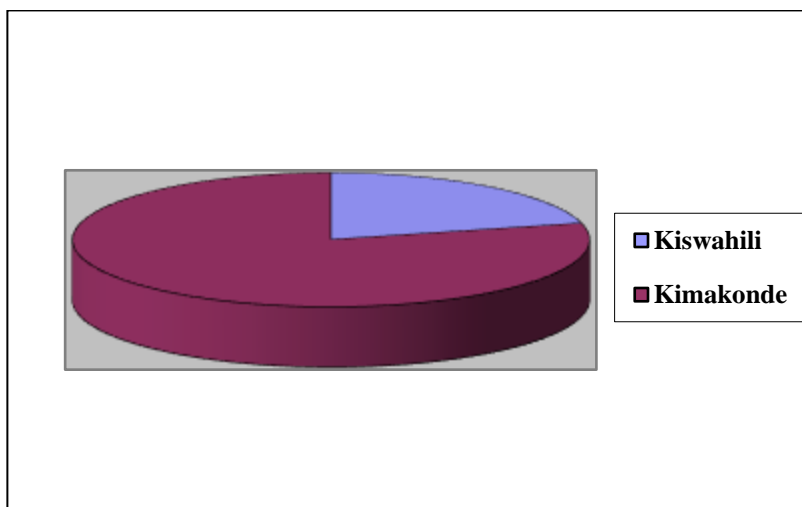
Athari ya lugha ya Kimakonde Kiswahili fasaha	
Asha wananchema na mwalimu	Asha anaitwa na mwalimu
Mutwe unikolela joto	Kichwa kimekolea joto

Chanzo: Uwandani 2017

Kutokana na uachambuzi wa data hizi mtafiti ameona kwamba matumizi ya lugha ya Kimakonde yamekuwa ni ya mazoea zaidi kwa jamii hii ya Kimakonde kiasi kwamba hawaoni tena haja ya kutumia Kiswahili peke yake hata wanapokuwa shuleni bila kuchanganya na kimakonde na wanaaamini kuwa pale wanapochanganya na kimakonde ndipo taarifa yao inabeba uzito na inaeleweka vizuri kwa mpokea ujumbe. Watafitiwa walipoulizwa lugha wanayotumia zaidi nyumbani kufanya mawasiliano na marafiki, wazazi na watu wengine. Majibu yalikuwa kama ifuatavyo;

Jedwali Na. 4.6: Lugha Wanayotumia Zaidi Katika Mawasiliano

Idadi ya wanafunzi	Kiswahili	Kimakonde
38	08	30

Kielelezo Na. 4.3: Lugha Wanayotumia Zaidi Katika Mawasiliano

Chanzo: Uwandani 2017

Kamkielelezo kinavyoonesha hapo juu wanafunzi 8 ambao ni sawa na 23% walisema lugha wanayotumia kufanya mawasiliano ni Kiswahili, wanafunzi 30 ambao ni sawa na 79% walisema kuwa wanatumia Kimakonde kufanya mawasiliano. Mchanganuo huu unaonyesha wazi kuwa lugha ya kimakonde inatumika zaidi kufanya mawasiliano baina yao kuliko Kiswahili. Mtafiti alipokuwa uwandani alishuhudia hilo kwamba watoto kuanzia darasa la awali hadi darasa la saba lugha waliyotumia zaidi kufanya mawasiliano baina yao walipokuwa nje ya darasa ilikuwa ni lugha ya Kimakonde badala ya Kiswahili na alipojaribu kufanya mawasiliano na watoto wa awali wengine walishindwa kabisa kuzungumzakwa Kiswahili na hata kuelewa mtafiti anazungumzia nini kwa sababu hawajui kuzungumza kiswahili. Baadhi ya sentensi walizosisema ni kama ifuatavyo;

Jedwali Na. 4.7: Lugha Inavyotumiwa Zaidi Shuleni

Kimakonde	Kiswahili
Wako uhene	Wewe nenda
Elo wako	Ndiyo wewe
Ida kwanza	Njoo kwanza
Ikatamwa	Sitaki

Chanzo: Uwandani 2017

Watafitiwa walitakiwa watoe ushauri kuhusiana na wazazi wanaotumia lugha ya Kimakonde tu kufanya mawasiliano na watoto wao na kusababisha washindwe kujifunza Kiswahili. Wanafunzi walieleza yafuatayo kama ushauri wao ili watoto waweze kujifunza Kiswahili.

Wanafunzi 5 sawa na 13% walisema kuwa wazazi wanatakiwa wawe mstari wa mbele katika kutumia Kiswahili mara kwa mara na kuwasisitiza watoto wao na wale majirani kufanya mawasiliano zaidi kwa lugha ya Kiswahili kwasababu watoto wengi wanashindwa kuzungumza Kiswahili kutokana na wao kufanya Kimakonde kuwa lugha ya mawasiliano.

Wanafunzi 10 ambao ni sawa na 26% walieleza kuwa wamakonde wanatakiwa kuacha kawaida au tabia ya kukitukuza Kimakonde chao kwa sababu hali hii inawanyima nafasi ya kujichanganya na watu wengine kusababisha kupitwa na fursa nyingi zaidi na badala yake wawaangalie wenzao wanaotumia Kiswahili wananufaika je hasa kwa watoto wanaosoma Shule za Msingi ikiwa. Kiswahili ni lugha ya Taifa.

Wanafunzi 14 sawa na 37% walishauri kuwa wazazi wajenge utamaduni wa kujichanganya na watu wengine ambao wana uzoefu wa kuzungumza kiswahili hii itasaidia wanapokuwa nyumbani wao washike nafasi ya walimu ya kuweza kuwasahihisha na kuwahimiza kuongea Kiswahili badala ya Kimakonde.

Wanafunzi 13 sawa na 34% wameshauri kuwa wazazi wajitahidi kuongea Kiswahili ili watoto watakapowasikia wazazi wao wanaongea Kiswahili wataweza kuiga maneno hayo na kuweza kuyasemakwa sababu inawawia vigumu sana wao kuongea Kiswahili

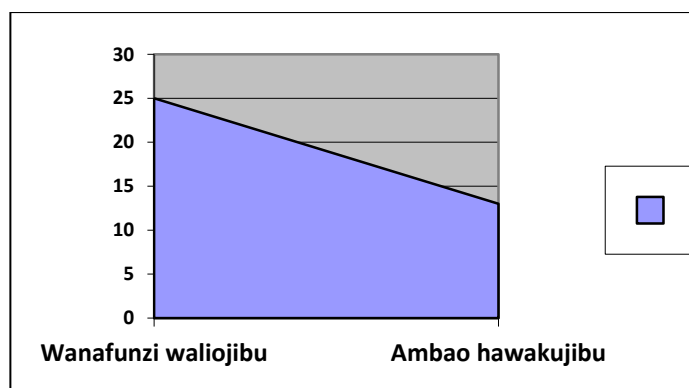
wanapokuwa nyumbani wakati wazazi wanawaongelea Kimakonde, hivyo linakuwa ni zoezi ambalo ni sawa na hakuna.

4.3 Athari za Kuchanganya Lugha

Walipoulizwa kuwa wanapata matatizo gani wanapochanganya lugha ya Kimakonde na Kiswahili wakati wa kujifunza Kiswahili; mchanganuo ulikuwa kama ifuatavyo:

Jedwali Na. 4.8: Matatizo ya Kuchanganya Lugha

Idadi ya watafitiwa	Wanafunzi waliojibu	Ambao hawakujibu
38	25	13

Kielelezo Na. 4.4: Matatizo ya Kuchanganya Lugha

Chanzo: Uwandani 2017

Mchanganuo unaonesha kuwa wanafunzi waliweza kuanisha baadhi ya matatizo ambayo ni; Kutumia zaidi misamiati au maneno ya Kimakonde kwa kufafanua dhana ambayo inashughulikiwa katika lugha ya Kiswahili, walitoa baadhi ya maneno haya kama;

Jedwali Na. 4.9: Matumizi ya Misamiati ya Kimakonde

Kimakonde	Kiswahili
Chipula	Kisu
Nnole	Muone
Kunchema	Kumuita mtu

Chanzo: Uwandani 2017

Wanafunzi walieleza kuwa hii inatokana na kukosa misamiati au maneno ya kiswahili kwasababu wanayafahamu maneno machache ya kiswahili na pia kuwa na mazoea zaidi ya lugha mama (kimakonde) kuliko kiswahili. Tatizo jingine ni kushindwa kushiriki vizuri katika masomo na hii husababisha kushindwa kuyaelewa vizuri masomo, na hata wanashindwa kujibu maswali na kutoa majibu sahihi, kutunga sentensi zenye maana sahihi na kwa matamshi sahihi kwa mifano ya sentensi ifuatayo;

Kimakonde: Mama awena kunyunda kila siku

Kiswahili: Mama huenda shambani kila siku

Kimakonde: Mipa huhena shule kila siku.

Kiswahili: mimi ninaenda shuleni kila siku

Kutokana na maelezo na mifano hii takwimu hii inaonyesha kuwa kuchanganya lugha zaidi ya moja ni athari mojawapo inayokwamisha mawasiliano kati ya wale wanaowasiliana. Kwasababu lugha ya kwanza (kimakonde) hii ni lugha ambayo mtoto hujifunza kutoka kwa jamii yake ya karibu, ambapo huwa ni lugha inayotangulia kujenga mizizi katika nyanja zote za mifumo ya sauti. Hivyo pale anapojifunza lugha nyingine, kunakuwa na athari ambazo hujitokeza katika kujifunza lugha nyingine. Leonard (2001), anasema lengo kuu la mawasiliano ni kukuza uwezo wa kuwasiliana. Naye Mekacha (2011), lugha moja huathiriwa kutokana na muktadha wa matumizi yake. Hivyo kuwa na lugha zaidi ya moja kimatumizi husababisha lugha moja

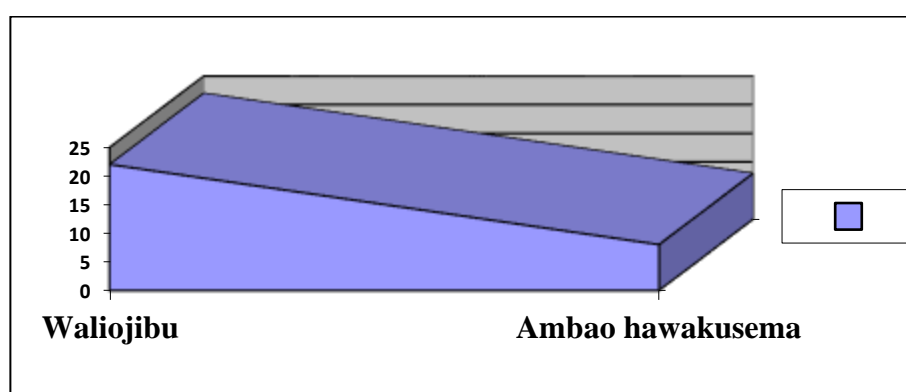
kuathiriwa kama Kiswahili kilivyoathiriwa na lugha ya Kimakonde na husababisha mtoto kushindwa kujifunza lugha kwa urahisi.

4.4 Athari za Lugha Mama (Kimakonde) katika Ufundishaji

Chanzo cha data hii ni watafitiwa walimu waliojibu hojaji iliyouliza matatizo ambayo mwalimu anakutana nayo anapofundisha wanafunzi wamakonde lugha ya Kiswahili. Utafiti huu unaonesha kwamba wanafunzi wanapokuwa shuleni wanatumia lugha mama ya Kimakonde zaidi katika kufanya mawasiliano ya wao kwa wao kuliko lugha ya Kiswahili. Hii inachangia kuleta ugumu katika kuitumia lugha ya Kiswahili na hivyo kusababisha iwe ngumu kufundisha watoto kujifunza lugha ya Kiswahili darasani. Walimu walijibu swali lilillo taka waeleza athari zinazotokana na lugha mama katika ufundishaji, majibu yalikuwa kama ifuatavyo kuhusu matumizi ya Lugha mama;

Jedwali Na. 4.10: Athari Ya Lugha Mama Katika Ufundishaji

Idadi ya walimu	Waliosema Athari ya Lugha Mama	Ambao hawakusema
30	22	08

Kielelezo Na. 4.5: Athari Ya Lugha Mama Katika Ufundishaji

Chanzo: Uwandani 2017

Watafitiwa 22 sawa na 59% walieleza kuwa wanafunzi wengi wana mazoea ya kuzungumza Kimakonde zaidi kuliko Kiswahili, hii inatokana na kukosekana kwa

baadhi ya misamiati ya lugha ya Kiswahili katika lugha ya Kimakonde na athari za kimatamshi zinazotokana na ndimi za wahusika kuathiriwa na lugha mama na kusababisha kukosekana baadha ya sauti zifuatazo;

/m/ na /r/

/l/ na /ʃ/

/θ/ na /ð/

/z/ na /h/

/n/

Na kwa kukosekana kwa msamiati wa kutosha wa lugha ya kiswahili, hali hii huwafanya wahalalishe msamiati wa kimakonde kuwa misamiati ya kiswahili na hivyo kutumia maneno yasiyosanifiwa na yanayofahamika na wao wenyewe tu na hii husababisha mtu mwingine nje ya kabila lao hasiweze kuelewa na tatizo hili wanalokutana nalo walimu piapale wanafunzi wanapokuwa darasani na matumizi ya misamiati ya kimakonde zaidi wakati walimu wengi wanaofundisha si wamakonde na hii huwapa changamoto sana wanapokuwa darasani wanafundisha. Walitoa mifano ya maneno hayo kuwa ni;

Jedwali Na. 4.11: Linaloonyesha Athari za Msamiati wa Kimakonde

Na	Msamiati wa Kimakonde	Maana yake kwa Kiswahili
1	Kuchonyota	Maumivu ya sehemu katika mwili kama mguu
2	Kibadanga	Msukule
3	Kukakachala	Kukakamaaa kwa kitu
4	Unyala	Fangasi
5	Kuchopika	Upishi wa kuchemsha bila kiungo chochote
6	Kifuku	Masika
7	Lideya	Ndege pori

8	Wepo	Wewe
9	Chikandanga	Chakula Mseto(unga wa muhogo na mizizi kwa Kimakonde Ming'oko)
10	Mmbomba	Suruali
11	Chanchupi	Ndege shorwe
12	Kututusa	Kubebelea/kusombelea kitu kama kifusi au mchanga
13	Kugumia	Kupiga yowe
14	Kukalambala	Mtu aliyekomaa/kushupaa
15	Kituku	Njiwa
16	Kuhemwa	Kushangaa
17	Kulambila	Kusema uongo

Chanzo: Uwandani 2017

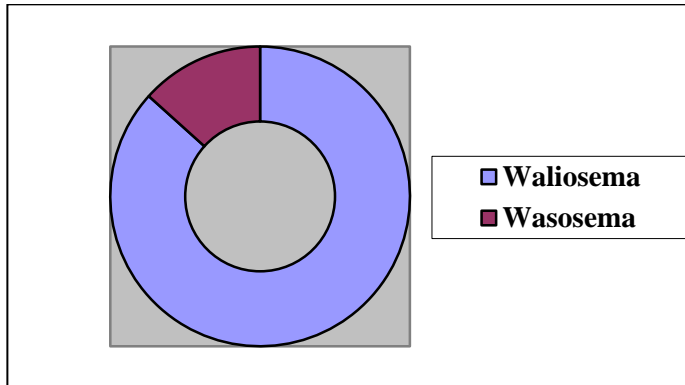
Watafitiwa walifafanua kuwa matumizi ya lugha ya Kimakonde ni makubwa sana kuanzia nyumbani hadi shuleni. Wanafunzi wanapata nafasi ndogo ya kujifunza lugha ya Kiswahili wanapokuwa darasani tu. Hii haitoi fursa ya wao kufanya mazoezi mengi ya kujifunza Kiswahili. Mbunda (1996) anasema kujifunza Kiswahili ambayo ni lugha ya pili kwa wataanzania wengi ni ngumui; wanafunzi wa makabila wanashindwa kumudu Kiswahili kutokana na athari za lugha mama.

Walimu watafitiwa walieleza tatizo jingine wanalokutana nalo wakati wa ufundishaji kuwa ni makosa ya kimatamshi kwa wanafunzi wa kimakonde wanapojifunza lugha ya kiswahili.

Jedwali Na. 4.12: Athari ya Matamshi Wakati wa Kufundisha Kiswahili

Idadi ya watafitiwa	Walimu waliosema	Wasiosema
---------------------	------------------	-----------

30	26	04
----	----	----

Kielelezo Na. 4.6: Athari ya Matamshi Wakati wa Kufundisha Kiswahili

Chanzo: Uwandani 2017

Mchanganuo wa unaonyesha kuwa walimu 26 sawa na 86% walisema kuwa wanafunzi wa Kimakonde matamshi yao yameathirika sana na lugha ya kimakonde na matamshi ni moja ya njia kuu ya mawasiliano kati ya mwalimu na mwanafunzi. Matamshi yasipokuwa sahihi kwa neno linalokusudiwa matokeo wakati mwingine maana inaweza kuwa tofauti na maana uliyokusudia na hii husababisha ujumbe kufika kwa msikilizaji au mpokeaji ukiwa tofauti na kusudio na hivyo kusababisha jambo kutotekelezeka kwa usahihi au kutekelezwa tofauti. Umuhimu wa mawasiliano ni kukuza uwezo wa kuwasiliana, ujuzi wa miundo na vipengele vya lugha (Leonard, 2001). Hivyo mawasiliano fanisi yanategemea matamshi sahihi ya maneno. Hivyo mtu anapojifunza lugha ya pili, jambo la msingi ni lazima ajifunze matamshi sahihi ya sauti ya lugha husika. hii itasaidia kurahisisha mawasiliano ya pande mbili ya kutoelewana na kusababisha ujumbe husifike kwa usahihi. Ifuatayo ni mifano ya watafitiwa walimu, inayoonesha athari ya lugha ya Kimakonde inavyoathiri watoto katika kutamka maneno ya Kiswahili;

Jedwali Na. 4.13: Matamshi ya Lugha ya Kimakonde na Kiswahili

Kimakonde	Kiswahili
Annjambo	hamjambo
Fezea	fedheha
Ansini	hamsini
Selasini	thelathini
Balabala	barabara
Ntoto	mtoto
Samanini	themanini
Zarau	dharua
Baazi	baadhi
Nnazamilia	ninadhamiria
Nnazani	ninadhani

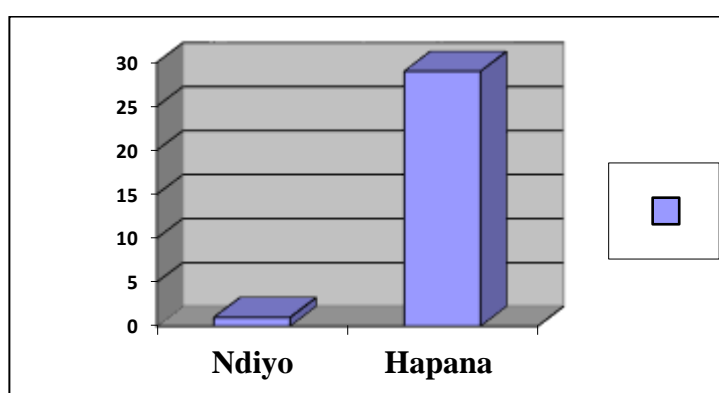
Chanzo: Uwandani 2017

Kutokanan na mifano hiyo hapo juu inaonyesha wazi kuwa katika ufundishaji walimu wanapata ugumu katika kufanya mawasiliano na wanafunzi wao. Muhimili wa mawasiliano mazuri ni utoaji wa matamshi yanayoeleweka kwa msikilizaji. (Mkwera 1979), Lucius (1978), anaamini kuwa kanuni za msingi ya lugha ndizo zinazotawala lugha za walimwengu wote kwa ujumla. Hii ina maana kwamba kila lugha ina kanuni na misingi yake maalumu ambayo inahusu lugha hiyo tu na si lugha nyingine. Hali hii hufanya lugha hiyo ionekane tofauti na lugha nyingine, kama lugha ya Kimakonde na Kiswahili. Hii ndiyo sababu wamakonde wanapata ugumu wa kuzungumza lugha ya Kiswahili kwa kutumia kanuni za Kimakonde. Sababu nyingine eneo la kijiografia anakotoka huyo mtu, kabila lake, kundi lake la kijamii (kundirika) kwa mfano msanii, mwanasiasa, mcheza mpira wa miguu, elimu aliyonayo na wakati mwingine ulemavu wa viungo kithembe, mwanya. Hizi zote zinaweza kusababisha watu watofautiane

katika matamshi. Walipoulizwa swali kuwa wanafunzi wanaowafundisha wana uwezo wa kuzungumza kiswahili fasaha; majibu yao yalikuwa kama ifuatavyo;

Jedwali Na. 4.14: Idadi ya Wanafunzi Wanaozungumza Kiswahili

Idadi ya walimu	Ndiyo	Hapana
30	01	29

Kielelezo Na. 4.7: Idadi ya Wanafunzi Wanaozungumza Kiswahili

Chanzo: Uwandani 2017

Kama mchanganuo wa jedwali unavyoonesha hapo juu walimu 29 sawa na 97% wamesema hapana; wakiwa na maana kwamba wanafunzi wanaowafundisha hawana uwezo wa kuzungumza Kiswahili fasaha, na mwalimu 1 sawa na 3% amesema ndiyo, akiwa na maana kwamba wanafunzi wanaowafundisha wana uwezo wa kuzungumza Kiswahili fasaha. Mgawanyo huu unaonyesha kwamba athari ya lugha ya Kimakonde katika Kiswahili inazidi kuonekana ni kubwa na jitihada za makusudi zinahitajika. Swali lilikuwa na sehemu mbili, swali liliuliza kuwa je wanafunzi wanaongea Kiswahili fasaha, jibu lilihitajika liwe ndiyo au hapana na endapo ni HAPANA atoe sababu;

Jedwali Na. 4.15: Waliojibu na Wasiojibu Kuhusu Matumizi Fasaha ya lugha ya Kiswahili

Idadi ya Walimu	Waliojibu	Wasiojibu
-----------------	-----------	-----------

30	25	5
----	----	---

Chanzo: Uwandani 2017

Data zinaonyesha kuwa Watafitiwa walimu 25 sawa na 83% walitoa sababu, na walimu 5 sawa na 17% hawakujibu. Moja ya sababu ni kwamba wanafunzi wameathiriwa sana na lugha mama kiasi wanashindwa kuongea Kiswahili chenye matamshi, lafudhi ya Kiswahili, sehamu kubwa ya matamshi yao yameelekea zaidi kwenye matamshi ya lugha yao ya Kimakonde, walitoa mifano ya sentensi.

Jedwali Na. 4.16: Mifano ya Athari za Lugha ya Kimakonde Kimatamshi

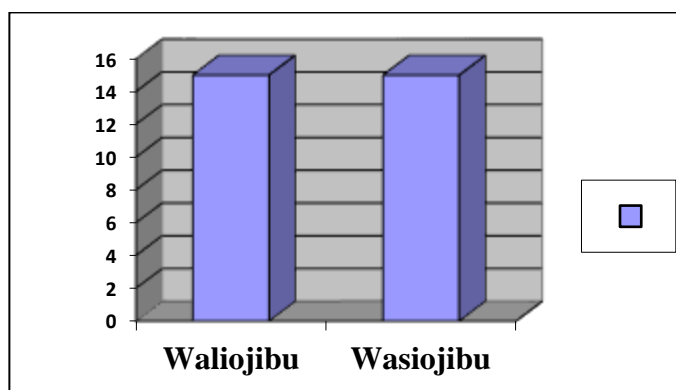
Athari za Kimakonde	Kiswahili fasaha
Watoto tano wanaimba	Watoto watano wanaimba
Kesho nitajilawa kwenda shambani	Kesho nitadamka/kuamka asubuhi na mapema
Ally wamemwita na mama	Ally ameitwa na mama
Ashura ana domo sana	Ashura ni mgomvi sana

Chanzo: Uwandani 2017

Watafitiwa waliulizwa kuhusu kama wanafunzi wanachanganya lugha ya kimakonde na kiswahili waliweza kutoa majibu kama ifuatavyo.

Jedwali Na. 4.17: Tatizo la Kuchanganya Lugha

Idadi ya walimu	Waliojibu	Wasiojibu
30	15	15

Kielelezo Na. 4.8: Tatizo la Kuchanganya Lugha

Chanzo: Uwandani 2017

Kielelezo kinaonyesha watafitiwa 15 sawa na 50% walisema kwamba wanafunzi huwa wanachanganya lugha ya Kimakonde na Kiswahili wakati wa kuzungumza. Hii huwasababishia mawasiliano yao kutokuwa ya moja kwa moja wanapowasiliana na mwalimu na hata watu wengine. na 15 sawa na 50% hawakusema. Watafitiwa walitoa mifano ifuatayo;

Jedwali Na. 4.18: Athari za Kuchanganya Lugha ya Kimakonde na Kiswahili

Na:	Kimakonde	Kiswahili
a.	Wepo idaa	Wewe njoo
b.	Tunakatambogakwa chipula	Tunakata mboga kwa kisu
c.	Yule wanchema Daudi	Yule wanamuita Daudi

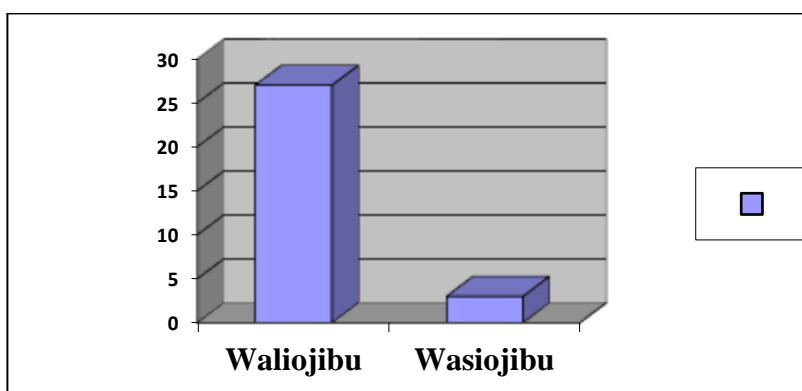
Chanzo: Uwandani 2017

Utaratibu huu wa uzungumzaji wa kuchanganya unasababisha kiswahili kinachozungumzwa kisiwe cha ufasaha. Matokeo yake kinakuwa Kiswahili kilichochanganyika na kimakonde jambo ambalo linafanya kiswahili kiathirike na kipoteze sifa na uasili wake. Chanzo cha data zifuatazo ni watafitiwa walimu wa shule

za msingi waliojibu hojaji iliyowataka kutaja sababu nne zinazochangia kuwaathiri wanafunzi wa Kimakonde katika kujifunza Kiswahili kama lugha yao ya pili. Majibu yalikuwa kama ifuatavyo;

Jedwali Na. 4.19: Athari za Kushindwa Kujifunza Kiswahili

Idadi ya walimu	Waliojibu	Wasiojibu
30	27	3

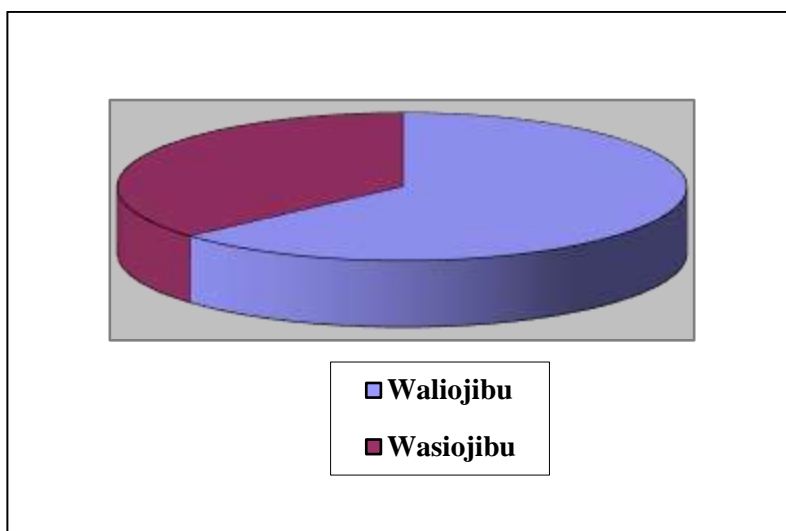
Kielelezo Na. 4.9: Athari za Kushindwa Kujifunza Kiswahili

Chanzo: Uwandani 2017

Mchanganuo katika kielelezo unaonyesha kwamba watafitiwa walimu 27 sawa na 90% wamezianisha sababu nne zinazochangia kuwaathiri wanafunzi wa Kimakonde katika kujifunza Kiswahili kama lugha yao ya pili na walimu 3 sawa na 10% hawakujibu. Watafitiwa waliweza kuzianisha sababu hizo kuwa ni watafitiwa walitakiwa kujibu kuhusu ni sababu zipi ambazo zinachangia wanafunzi washindwe kuzungumza Kiswahili, watafitiwa walimu walifafanua kuwa mazingira wanayoishi wanafunzi yamezungukwa na wanajamii wa asili wa lugha yao moja ya kimakonde ambayo wanaifanya lugha yao kuu ya mawasiliano ambayo ni Kimakonde (lugha jamii) Idadi ya waliojibu ni kama ifuatavyo:

Jedwali Na. 4.20: Wanafunzi Kushindwa Kuzungumza Kiswahili

Idadi ya walimu	Waliojibu	Wasiojibu
30	19	11

Kielelezo Na. 4.10: Wanafunzi Kushindwa Kuzungumza Kiswahili

Chanzo: Uwandani 2017

Kama kielelezo kinavyofafanua walimu 19 sawa na 63% wametoa sababu kuwa katika mazingira wanayoishi kunakosekana na maingiliano /mwingiliano wa watu wa makabilia mengine katika maeneo ya wamakonde ambapo huchangia wamakonde kushindwa kuzungumza kiswahili na badala yake wanawasiliana zaidi kwa lugha yao ya kimakonde. Hii huchangia kwa kiasi kikubwa kwa vizazi vya watoto vilivyozaliwa na vinavyoendelea kuzaliwa kushindwa kujifunza lugha ya pili ya Kiswahili. Mtafiti alipokuwa uwandani aliweza naye kushuhudia hilo kwa watoto na hata wazazi, wote ni wamakonde na wanaongea Kimakonde, walimu 11 sawa na 37% hawakujibu.

Watafitiwa wengine wapatao 13 sawa na 43% walitoa sababu ya kuwa jamii za kimakonde wanapenda kuishi maeneo /mazingira ya kwao zaidi bila kutengeneza

utamaduni wakutembeleana kama kwa kufanya biashara, sherehe, kilimo na makabila mengine ambayo Kiswahili kimeshamiri.haya yote huwza kusababisha kuwepo kwa lugha moja itakayoweza kuwaunganisha watu wote wenye utamaduni na lugha mbalimbali kama umuhimu wa swala hili unavyoonyeshwa na Kiango (2002), anasema mtu binafsi hutoka kwenye jamii inayozungumza lugha tofauti na lugha ile ya kwao.hali hii itamlazimisha mtu kujifunza lugha ya jamii ile ya pili ili aweze kuwasiliana nao.Maingiliano hayo yangewafanya wachangamane na kuweza kujifunza lugha ya Kiswahili vizuri.

Tatizo jingine lililoelezwa ni mila na desturi za kimakonde huwa hazitoi kipaumbele katika kujifunza lugha ya kiswahili.Mazingira wanayoishi wazazi hutumia lugha mama zaidi na tatizo linaanzia hapo. Data zimeonyesha kuwa wanafunzi walio wengi wanaporudi toka shule yaani wanapokuwa nyumbani, huwa hawatumii tena lugha ya Kiswahili katika mawasiliano kati yao na wazazi wao, salaamu na mazungumzo mengine hutakiwa kufanyika kwa lugha ya kimakonde. Hii husababisha swala la kusalimia kwa wageni liwe linafanyika kwa kilugha kwa kuamini kwamba wote ni wamakonde na hii hufanya salaamu ya heshima kwa wakubwa itolewayo kwa kiswahili yaani ‘Shikamoo’, kuonekana kwa wamakonde kuwa haina uzito wowote au haina maana yoyote dhidi ya salamu zao za kilugha.

Kimakonde kimekuwa ni lugha ya familia, koo na jamii.kwa maana hiyo familia na koo nyingi za kimakonde, hakuna anayeruhusiwa kutumia Kiswahili katika kuwasiliana wawapo nyumbani.kwa namna moja au nyingine limekuwa kama swala la lazima kwa msukumo wa kuonekana kama unaringa pale unapoongea Kiswahili, unasaliti kabila lako, na kuonekana huna kabili. Wamakonde huipenda lugha yao ikiwa pia kama njia

ya kufanya mawasiliano yao kuwa siri mbele ya mgeni. Mtafiti akiwa maskanini aliweza kuishuhudia hiyo kupitia kwa wanafunzi na wazazi pale walipokuwa wanataka kupeana ufafanuzi wa juu ya umuhimum wa utafiti huu kwao walitumia kilugha mzaidi, na kwa kufanya hivi hujikuta wanawaambukiza watoto wao tabia hii. Jambo hili huwanyima watoto hao muda wa kutosha kujifunza na kuzungumza Kiswahili katika mazingira wanayoishi.

Licha ya hayo, pamoja na wanafunzi kufundishwa kiswahili, hukosa muda wa kukifanyia mazoezi kwa kukizungumza kwa hiyo wakati mwingine huweza kusahau msamiati, matamshi au maanana matumizi ya baadhi ya maneno. Rocha (2011), anasema kuwa wabantu wengi wameathiriwa na lugha mama, hii ni kutokana na matumizi ya lugha mama. Idarus (2005), ametaja athari zinazojitokeza katika lugha ya Kiswahili baada ya mtu kuathiriwa na mambo kadhaa kuwa ni pamoja na kuongeza vitamkwa ama sauti pasipohitajika, msamiati wa lugha, makosa ya muundo wa sentensi na makosa katika matamshi. Paul (2001), anaeleza kuwa muktadha hupewa nafasi muhimu katika ufundishaji, hivyo mwanafunzi anapojifunza lugha fulani, mazingira ni muhimu kuangaliwa. Idarus (ameishatajwa.), katika Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili anaendelea kueleza kuwa maeneo yanayochangia ni pamoja na mazingira. Dixon (1992), anaeleza kuwa uhusiano wa lugha ni baina ya jamii husika au wazazi, watoto na ndugu katika ukoo. Lugha inaweza kukua kuanguka au kuathiriwa kutokanana kuwepo na matumizi ya lugha nyingine katika jamii hiyo.

Tatizo jingine ambalo lilionekana kusababisha ni, uhusiano na mwingiliano mkubwa wa lugha hizi mbili unachangia kwa sehemu kubwa sana ukizingatia lugha ya kiswahili ni zao la lugha za kibantu hivyo maeneo mengiyamekuwa yanafanana kwa kiasi fulani

kiasi kwamba mzungumzaji anashindwa kugundua tofauti na kushindwa kuona makosa na kuyasahihisha. Watafitiwa waliulizwa kuhusu namna wanavyowasaidia wanafunzi wanaotumia lugha ya Kimakonde kama lugha yao rasmi ya mawasiliano wakati wa kujifunza lugha ya Kiswahili. majibu yao yalikuwa kama ifuatavyo;

Jedwali Na. 4.21: Watafitiwa Waliojibu na Wasiojibu Kuhusu Namna Walimu Wanavyowasaidia Wanafunzi

Idadi ya Walimu	Waliojibu	Wasiojibu
30	30	0

Data zinaonyesha kuwa walimu 30 sawa na 100%, waliweza kutoa majibu yao tofautitofauti ambayo yaliweza kujibu swali hili kama ifuatavyo; Katika kuwasaidia huwa wanawapa mazoezi mengi yatakayowawezesha kuwa na uwezo wa kuzungumza Kiswahili kama;

- (i) Kuwaimbisha nyimbo nyingi za Kiswahili
- (ii) Kuwapa mazoezi ya kutunga sentensi mbalimbali
- (iii) Kuwapa mazoezi ya kusimulia adithi fupi za Kiswahili na kuwapa vitabu vya kusoma hadithi
- (iv) Kufanya ziara ya kwenda shule jirani na wakati mwingine maeneo ya watu wengine tofauti.
- (v) Kujenga utaratibu wa kutoa zawadi kwa wale wanafunzi wanaoongea Kiswahili tangu asubuhi hadi jioni.
- (vi) Kuwashuhulisha mara moja pale wanapokosea
- (vii) Kutoa msisitizo wa wanafunzi darasani
- (viii) Kuwafundisha msamiati wasiojua

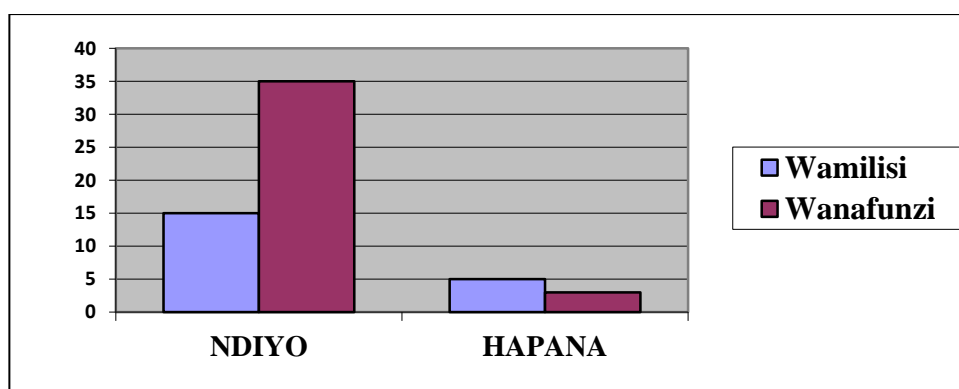
(ix) Kuanzisha midahalo ya kujadili Kiswahili

Na waliweza kueleza mafanikio ambayo wanayapata kuwayapo mabadiliko ambayo yanaonekana kwa baadhi ya watoto baada ya kutumia njia hizi kwa wapo ambao walianza shule hawajui Kiswahili kabisa lakini sasa wanaweza kuongea kidogo. Kutokana na data hizi mtafiti ameona kwamba njia hizi zilizo tumiwa na walimu kuwa zikitiliwa mkazo katika shule zinaweza kusaidia kupunguza tatizo hili au kama si kulimaliza kabisa.

Chanzo cha data zifuatazo ni watafitiwa wamilisi wa lugha (wazazi/walezi na wazee) na wanafunzi wa shule za msingi wanaozungumza Kimakonde na waliojibu hojaji iliyouliza iwapo yeye ni mzungumzaji mzawa wa lugha ya Kimakonde. Watafitiwa walijibu kama ifuatavyo;

Jedwali Na. 4.22: Watafitiwa Wazawa wa Lugha ya Kimakonde

Watafitiwa (waliojibu)	Ndiyo	Hapana
Wamilisi	15	05
Wanafunzi	35	03

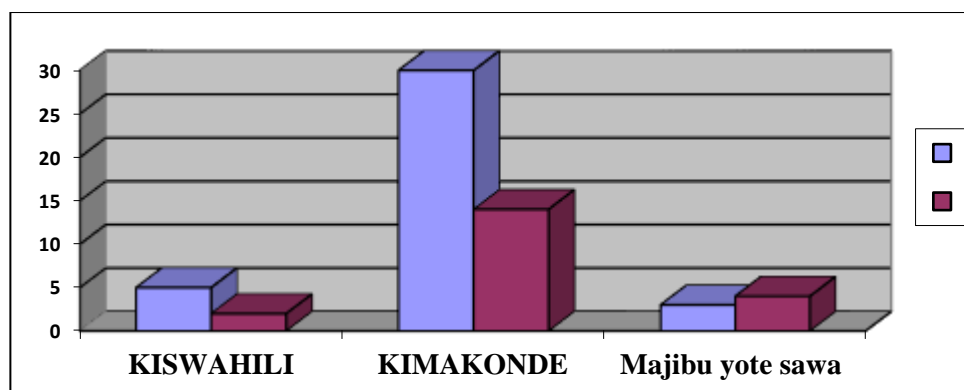
Kielelezo Na. 4.11: Watafitiwa Wazawa wa Lugha Ya Kimakonde

Chanzo: Uwandani 2017

Taarifa katika jedwali hapo juu zinaonyesha kwamba watafitiwa wamilisi 15 ambao ni sawa na 75% na wanafunzi 35 sawa na 92% walisema NDIYO wakati huo wamilisi 5 sawa na 25% na wanafunzi 3 sawa na 8% walisema HAPANA. Mgawanyo huu unaonyesha kwamba waliosema ndiyo ni wengi zaidi, hii ina maana kwamba maeneo aliyopita mtafiti (uwandani) wenyeji wengi ni wamakonde. Kutokana na hali hii mtafiti ameona kwamba inatoa nafasi kubwa kwa lugha ya Kimakonde kuathiri lugha ya Kiswahili. Walipoulizwa ni lugha gani wanaitumia zaidi katika mawasiliano wanapokuwa nyumbani. Majibu yalikuwa ifuatavyo:

Jedwali Na. 4.23: Kuonyesha Lugha Wanayotumia Zaidi

Wahusika	Kiswahili	Kimakonde	Majibu Yote Sawa
Wanafunzi	5	30	3
Wamilisi	2	14	4

Kielelezo Na. 4.12: Lugha Wanayotumia Zaidi

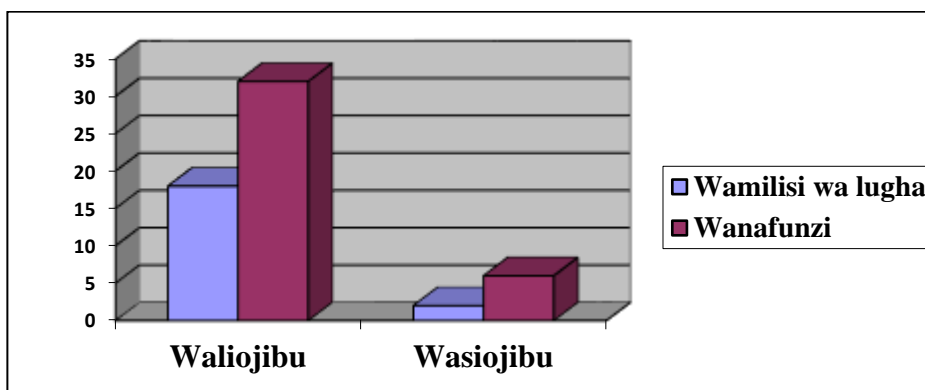
Chanzo: Uwandani 2017

Kama mchanganuo hapo juu unavyoonesha, wanafunzi 5 sawa na 13% walijibu kuwa wanatumia sana Kiswahili katika mawasiliano, wanafunzi 30 sawa na 79% walijibu kuwa wanatumia Kimakonde kufanya mawasiliano na wanafamilia na wanafunzi 3 sawa na 8% walijibu kuwa majibu yote ni sawa. Na kwa upande wa wamilisi/

mchanganuo unaonyesha wamilisi 2 sawa na 10% wanatumia lugha ya Kiswahili, wamilisi 14 ambao ni sawa na 70% wanaongea sana kimakonde na wamilisi 4 sawa na 20% wanaonyesha kuwa majibu yote sawa. Katika mchanganuo wa data hizi inaonyesha kuwa lugha ya kimakonde ndiyo iliyokuwa na mashiko katika kufanya mawasiliano katika maeneo yale ya vijiji vyao. Swali hili lilihusisha wanafunzi wa shule ya msingi na wamilisi wa lugha ya kimakonde ambapo walitafakari kuwa maoni kuhusu mbinu au hatua ambazo zinaweza kuchukuliwa ili kuweza kuwasaidia wanafunzi wa Kimakonde kusifiwa kiswahili sanifu. Yafuatayo ni majibu yaliyotolewa.

Jedwali Na. 4.24: Wazazi Wanajukumu la Kuwasaidia Wanafunzi Kuongea Kiswahili

Na	Waliojibu	Wasiojibu
Wamilisi wa lugha	18	2
Wanafunzi	32	6

Kielelezo Na. 4.13: Wazazi Wanajukumu la Kuwasaidia Wanafunzi Kuongea Kiswahili

Chanzo: Uwandani 2017

Kama kielelezo kinavyoonyesha, kundi la kwanza la wamilisi linaonyesha kuwa waliojibu ni 18 ambao ni sawa na 90% walitoa maoni kuwa wazazi wanajukumu kubwa la kuwasaidia watoto wao kutumia Kiswahili mara kwa mara hasa wanapokuwa shuleni

na nyumbani kwa sababu kuifahamu lugha hii itawasaidia kujifunza na masomo mengine vizuri. Walieleza kuwa wazazi wanatakiwa wawe mtari wa mbele kuzungumza Kiswahili wanapowasilianan na watoto wao, kufanya jitihada za kukieneza Kiswahili kwa kutoa elimu kwa wenzao kuhusu umuhimu wa lugha hii kwao na pia kuacha kasumba za kubeza lugha ya Kiswahili. Kuhusiana na mbinu au hatua za kuchukua katika kuwasaidia watoto wa Kimakonde wamilisi 2 hawakujibu sawa na 10% na kwa upande wa wanafunzi mchanganuo wao ni kama ifutayo wanafunzi 32 walitoa maoni na mbinu za kutumia sawa na 74% na wanafunzi sawa na 16% hawakusema chochote katika swali hili.

4.5 Mikakati ya Kufanya ili Kupunguza Athari za Lugha ya Kimakonde

Katika Kujifunza Kiswahili

Miongoni mwa mbinu walizoshauri watoto ili kuweza kuwasaidia watoto wa Kimakonde ili waweze kujifunza Kiswahili ni kama zifuatazo.

4.5.1 Kupatiwa Mafunzo ya Lugha Tangu Wakiwa Katika Madarasa ya Awali

Ili wanafunzi waweze kutumia lugha sanifua ya Kiswahili. Kwa ufasaha wanatakiwa kupata mafunzo ya lugha tangu wakiwa madarasa ya awali, shule za msingi na sekondari. Hii inatokana na mazingira ya wanafunzi wengi wanatoka nyumbani kuja shuleni hawajui Kiswahili. Hivyo walimu wanatakiwa waanze kuwafundisha stadi nne za lugha kwa kuanzia na za awali muhimu ambazo ni ni kuzungumza na kusikiliza na baadaye kusoma na kuandika zifuata. Maina (2015), anapendekeza mbinu za ufundishaji ni kuanza kufundisha kwa kutumia mbinu za hatua kwa hatua, kwa kuanza na stadi ya kusikiliza, kuzungumza, na baadaye kusoma na kuandika. Kitu cha msingi ni kwamba stadi hizi zimejengeka kwa walimu ili wawe mfano bora wa kuigwa.

Utafiti ulionesha kuwa msingi bora wa mtoto kuwa mahiri katu hauwezi kuanza tu kutoka hewani bali huwa unaanza akiwa mtoto (utotoni) kwa msingi huo lugha yoyote inapaswa kufundishwa tangu utotoni, hii itaweza kusaidia katika kufanya mawasiliano kwa baadaye, kama Paul (2001), anaeleza kwamba nadharia ilikusudia kuboresha mahusiano kati ya watu.

Hii haitoshi bila serikali kuweka mipango madhubuti inayosisitiza kuweka mkazo katika matumizi ya Kiswahili kama lugha ya taifa kwa nchi nzima ya Tanzania. Watoto wenyewe wejengewe hamasa kujifunza na kuzungumza Kiswahili na wazazi wao, kwa wao kupenda kuzungumza Kiswahili badala ya Kimakonde wanapowasiliana nao. Hii itasaidia kwa watoto kuona umuhimu wa kutumia lugha hiyo na kuondoa dhana kwamba unapooonea Kiswahili kwamba unakibeza Kimakonde unaonekana unajisikia sana. Hivyo wazazi watakapooonea lugha ya Kiswahili itawafanya wawe wazungumzaji wazuri wa lugha ya Kiswahili.

4.5.2 Kufundishwa Matamshi na Miundo ya Kiswahili

Jambo ambalo linawatatiza watoto ni kutamka matamshi yaliyo sahihi kwa maneno ya Kiswahili. Katika mawasiliano iwapo matamshi yatakuwa si sahihi huweza kusababisha maana ya msingi iliyokusudiwa ikapotea kwa sababu matamshi mazuri katika mawasiliano uonekana kuwa mzuri baina ya miundo ya lugha na mawasiliano kama Chacha (2001), anavyosema kwamba nadharia ya mawasiliano kwamba ilikusudiwa kuimarisha mbinu za ufundishaji ambazo zenyewe zinasisitiza uhusiano uliopo kati ya muundo wa lugha na mawasiliano. Habwe (2010), ameeleza kuwa kwa muda mrefu elimu ilitegemewa kama nguzo ya uhai wa binadamu. Hivyo swala la kuelekezwa litasaidia watoto wengi kuzungumza kwa matamshi fasaha ya

Kiswahilibadala ya kutamka maneno ya Kiswahili kwa matamshi ya lugha ya Kimakonde. Mfano:

Jedwali Na. 4.25: Utamkaji Usiohihi na Uliosahihi wa Maneno

Kimakonde	Kiswahili
Ntu	Mtu
Nkate	Mkate
Jambo	Hujambo
Nchele	mchele
Anndalla	Abdalla

Chanzo: Uwandani 2017

4.5.3 Kuanzisha Mhadhara /Makongamano

Mhadhara ni njia moja wapo ambayo itawasaidia sana watoto wa Kimakonde kujifunza lugha ya Kiswahili hasa kwa kuwapa uwezo mkubwa wa kuzungumza lugha ya Kiswahilibila kubabaika wala kuchanganya matamshi ya lugha mbili,kwa mujibu wa Msau (2001),mjadala michezo, usomaji wa magazeti uendeleza mawasiliano na kukuza lugha kwa wazungumzaji.kwahiyo watoto watakuwa wanajiamini na hawatakuwa na woga wowote wa kuzungumza lugha ya Kiswahili na nyingine mbele za watu.Hivyo ipo haja ya maksudi ya kuanzisha mihadhara hii katika shule za Mtwara Vijijini ili watotohawa wa Kimakonde waweze kujengwa na kuwa na uwezo wa kuzungumza vizuri lugha ya Kiswahili.

4.5.4 Kujengewa Uwezo wa Kusoma Vitabu vya Hadithi, Majarida na Magazeti

Usomaji huu huzingatia usomaji wa vitabu vya lugha ya kiswahili ambayo kwa ujumla wake vina msaada wa kuboresha lugha ya kiswahili katika kufanya mawasiliano. Mtoto anaposoma kitabu cha hadithi au majarida husaidia sana wanafunzi hawa kuweza kuelewa lugha ya Kiswahili.Usomaji wa hadithi hautaishia tu kusoma, mtoto huyu

atajengewa stadi ya kuzungumza na kusikiliza kwa kuweza kusimulia hadithi hiyo kwa maneno yake.

Hii itawasaidia kuongeza misamiati ya Kiswahili na uwezo wa kutamka maneno ya Kiswahili, kujieleza vizuri kwa Kiswahili, kuweza kutoa fasili ya maneno mbalimbali yaliyotumika katika hadithi, majarida na vielelezo, kupata kupata uwezo wa kuunda sentensi zenye maana na zenye muundo sahihi wa Kiswahili. Wengi wa watoto wa Kimakonde utamaduni huu wa kusoma vitabu na majarida ni mgeni sana, watu wengi wanaishi kwa kutegemea habari ambazo wanazisikia kutoka kwa watu badala ya kuzipata kutoka katika vitabu. Kwa ujumla jamii inahitaji kuwa na lugha ambayo itawezesha kuwaunganisha wataanzania wote ili watu wasiendelee kubaki kama kisiwa kwasababu mawasiliano yao yanaishia katika jamii zao zinazowazunguka wakiongea lugha ya kikabila kama Kimakonde. Kiswahili nil ugha ya taifa ambayo ina wigo mpana wa kuwezesha mawasiliano kwa sehemu kubwa sana. Hivyo mmakonde analazimika kukijua vizuri bila shaka yoyote.

4.5.5 Walimu Wapatiwe Mafunzo/Semina za Mara kwa Mara

Walimu wanaofundisha lugha ya Kiswahili inabidi wapatiwe mafunzo yatakayowaweka katika ufundishaji wa lugha. Hii inatokana na walimu wenyewe kuonekana wana matatizo katika ukamilifu wa lugha hiyo. Baadhi ya walimu nao wana matatizo matamshi, lafudhi, misamiati, kwa kuwa nao ni wenyeji wa maneno hayo, mfano mwalimu anaweza kutumia neno “kututusa maji” akiwa na maana ya ‘kubebelea maji/kusomba maji’ Kutokana na maelezo hayo ipo kupatiwa mafunzo katika stadi zote za lugha yaani kusikiliza, kuzungumza, kusoma, na kuandika kwa kuwza matamshi sahihi ya Kiswahili yanatakiwa yafundishwe.

Mwalimu kukijua Kiswahili haina maana kuwa yeye tayari ni mtaalamu Maina (2015), anasisitiza kuwa walimu wanatakiwa wawe na ujuzi wa kutambua wenyeji wa eneo la shule wanakotoka wanafunzi. Kama mtafiti alivyoonesha hapo juu kupitia mifano yake kuwa wapo wanafunzi wa Kimakonde wanaochanganya sauti /z/ na /s/, /dh/ na /s/, /th/ na /s/. Mwalimu akifahamu tatizo kama hili itakuwa rahisi kuwasaidi kuwasaidia wanafunzi wake tangu mwanzo.

Lakini jambo la kuliangalia pia wakufunzi vyuoni wanatakiwa kuwaandaa wanachuo wao katika taaluma ya fonolojia kwa kutumia maabara ya lugha (Language Laboratories) kwasababu baadhi ya wakufunzi wa vyuo na walimu hawana ujuzi wa kutosha katika suala la fonolojia na mofolojia na sauti kwa ujumla, na vyuo vyenyewe havina maabara. Hili ni tatizo kubwa ambalo huwaathiri walimu wengi wa Daraja la IIIA wanaoandaliwa kwenda kufundisha katika shule za msingi baada ya kumaliza mafunzo.

4.6 Hitimisho

Sura hii imeshughulikia uchambuzi wa data zilizokusanywa uwandani na maktabani, kuhusu athari ya lugha ya kimakonde katika kujifunza lugha ya pili. Data hizi zimepatikana kwa kutumia mbinu ya hojaji, usaili na maktabani. Uwasilishaji na uchambuzi wa data umefanyika kwa kuzingatia malengo ya utafiti huu na umetumia mkabala wa kimaielezo. Nadharia ya Fonolojia zalishi asilia ndiyo iliyoongoza utafiti huu kwa sababu imesaidia katika kupanua miundo sahihi ya lugha hizi mbili na kuwezesha kuelezea visababishi vya kila aina ya athari inayodhihirika. Kwa ujumla, nadharia hii imekuwa na manufaa mengi katika utafiti huu kwa sababu imewezesha kubaini athari ya lugha ya Kimakonde kwenye Kiswahili sanifu, nadharia hii

imetuwezesha pia kulinganisha mfumo wa lugha mbili mathaalani Kimakonde na Kiswahili na hivyo kubaini tofauti zinazojitokeza baina ya lugha hizo mbili.

Pia kwa kuwa nadharia hii ina uwezo wa kutambua chanzo cha athari na kutabiri kutokea kwa athari katika lugha ya pili. Pia nadharia hii inasaidia kuonyesha mabadiliko ya kifonolojia na pia kuelezea kutumia kanuni mbalimbli. Nadharia hii hudhihirisha upekee wa kila lugha kati ya lugha ya kimakonde na kiswahili na kwa kuwa tumechunguza zaidi athari zilizopo miongoni mwa wazungumzaji wa lugha hizi mbili, Kimakonde ikiwa ni lugha ya kwanza na Kiswahili ikiwa lugha ya kwao kimatumizi. Hivyo nadharia hii kwa ujumla wake imesaidia kuchanganua data za utafiti na kuweka wazi majibu ya maswali ya utafi.

SURA YA TANO

MUHTASARI, MAPENDEKEZO NA HITIMISHO

5.1 Utangulizi

Hii ni sura ambayo imehitimisha utafiti huu ambao nazungumzia Uchunguzi wa Athari ya Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili'.Sura imegawanyika katika sehemu zifuatazo; Utangulizi, Muhtasari wa Utafiti huu, Michango wa Utafiti, Mapendekezo na Hitimisho kuhusiana na Utafiti huu.

5.2 Muhtasari wa Matokeo ya Utafiti

Utafiti ulijikita katika Kuchunguza athari za lugha ya kimakonde katika Kkujifunza Kiswahili.Utafiti ulifanyika katika Wilaya ya Mtwara Vijijini katika Mkoa wa Mtwara ,na jumla ya watafitwa 88 walishiriki wakiwemo, walimu ,wanafunzi wa shule za msingi na wazazi/walezi/wamilisi wa watoto wanaozungumza kiwahili kama lugha yao ya pili.Data zimekusanywa kwa kutumia mbinu ya mahojiano, mbinu ya hojaji .usail na maktabani,na data zilichambuliwa kwa mkabala usio wa kiidadi.Utafiti huu uliongozwa na Nadharia ya Fonolojia zalishi Asilia, ikiwa na lengo la kuchunguza athari zilizosababisha kutokea kwa Athari ya Lugha ya Kimakonde katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili kwa wanafunzi wa shule ya msingi. Utafiti huu uliweza kudhihirisha athari za lugha ya Kimakonde katika viwango vya matamshi msamiati na maana.ilibainika kuwa msamiati kwa baadhi ya Wamakondei wanaojifunza Kiswahili hufanya makosa ya kuingiza msamiati wa lugha ya Kimakonde katika lugha ya Kiswahili.Aidha imeonekana kuwa Kimakonde hufanya makosa ya kubadili matamshi sahihi ya sautiwakati wanapotamka neon la kiswahili na badala yake hutumia matamshi yasiyo sahihi.kwa lugha yake ya kimakonde kutamka maneno ya Kiswahili kama;

Myaa ansini badala ya mia na hamsini

tafazali, badala ya tafadhali

bei gali badala ya bei aghali,

lambilambi badala ya rambirambi.

Makosa hayo hufanya si tu neno linalotamkwa kutokuwa sahihi, bali huweza kupoteza maana iliyokusudiwa katika neno lenyewe. Wazungumzaji wengi wa Kimakonde wanachopeka silabi /**nka**/ /**ji**/ na /**le**/ /**ga**/ /**ge**/ /**gi**/ /**go**/ na /**gu**/ katikati ya maneno na mengine mwishoni na kufanya maneno hayo yapate sauti na muundo husio sahihi na kwa baadhi ya maneno hudondosha sauti wakati wa ujifubzaji wa lugha ya Kiswahili kwa kufuata misingi ya lugha mama yake, kwa mfano

- (i) *Ulivyon**ka**sema* badala ya **ulivyosema**
- (ii) Hivi ndivyo ilivyon**ka**wa badala ya hivi ndivyo **ilivyokuwa**
- (iii) Amejizoe**le**a badala ya **amezoea**
- (iv) **u**wa nakuj**aga** ,badala ya **u**wa **ninakuja**,Kuna udondoshwaji pia wawa sauti **h** na badala yake kupachikwa sauti **u**
- (v) Inali**aga** akiwa na maana ya **inalia**
- (vi) Yupo**go** akiwa na maana ya **yupo**
- (vii) **anipigagi** kiwa na maana **anipigi**,Katika sentensi hii kuna udondoshwaji wa sauti**h**badala ya**anipigi**,husemwa **anipigi**
- (viii) Umpende**ge** akiwa na maana ya **umpende**

Aidha wazungumzaji wa lugha ya Kimakonde wanapozungumza lugha ya Kiswahili huwa wanatoa maana kwa kutafsiri maneno au sentensi zilizoko katika lugha yao ya Kimakonde kwanza ndipo anazitumia sasa katika lugha ya Kiswahili. Yapo mambo

yaliyochangia watoto wa kimakonde kushindwa kuongea kiswahilin fasaha miongoni mwa sababu hizo ni.

- (i) Kukosekana kwa baadhi ya msamiati wa lugha ya Kiswahili katika lugha ya Kimakonde. Ufundishaji mbaya wa walimu wa lugha ya Kiswahili,
- (ii) Wanafunzi kutopata muda wa kutosha kujifunza na kuzungumza Kiswahili wawapo nje ya mazingira ya shule.
- (iii) Wazazi wao kutoona umuhimu wa lugha ya Kiswahili na somo la Kiswahili. Utafiti huu ulibainisha mbinu za kutumia ili kuwasaidia wanafunzi Wamakonde wanaojifunza Kiswahili kama lugha ya pili zikiwa ni pamoja na;
- (iv) Kuhakikisha kuwa wanafunzi wanapewa muda wa kutosha wa kufanya mazoezi mengi ya kutosha.
- (v) Walimu waeleweshwe na kuhamasishwa kuzitumia mbinu zinazofaa katika tendo zima la ufundishaji na ujifunzaji wa lugha ya Kiswahili.
- (vi) Vilevile Jamii, koo, wazazi na wanafunzi, waelimishwe kuhusu faida za lugha ya Kiswahili na matumizi yake kwa mtu binafsi, familia, koo, jamii Taifa na Kimataifa (uhamasishaji ufanyike kwao ili kuwaibulia ufahamu huo.
- (vii) Walimu nao wapatiwe mafunzo ya kutosha ya mara kwa mara ili waweze kutoa msaada wa kuwafundisha wanafunzi Kiswahili fasaha.
- (viii) Shule zianzishe utaratibu wa kudhibiti uongaji wa lugha za makabila kama lugha kuu ya mawasiliano shuleni kwa kuanzisha utaratibu wa kubandika matangazo ya kuhimiza uongaji wa Lugha ya Kiswahilina pia kuwa na bango la kuongea Kiswahili na atakaye ongea Kimakonde basi anavalishwa hilo huku akimtafuta mwenzake anayeongea kilugha.

5.3 Mchango wa Utafiti

Utafiti huu unaonyesha kuibua ari za watafiti wengine na hasa katika kutafiti athari za lugha mama za Kibantu kwa makabila mengine ya Tanzania katika Kujifunza lugha ya Kiswahili. Lugha ya Kimakonde imepata nafasi ya kufanyiwa utafiti wa kina kuhusiana na athari zinazosababishwa na lugha za kibantu katika kujifunza lugha ya pili hususani kwa wanafunzi shule za msingi. hali hii itasaidia kutoa msukumo kwa watafiti wengine kuweza kuona ukubwa wa tatizo kwa upande wa Lugha ya Kiswahili, na kuona namna ya kuweza kukisaidia Kiswahili kwa kufanya utafiti kwa lugha zile zingine ambazo bado ili kuweza kufahamu ukubwa wa tatizo kwa kubaini makosa/matatizo mengine na mchango wake katika kukudhoofisha Kiswahili. Kwa kuzingalia kazi za Mutugu (2001), Ndun'gu (1999), Onyango (1997), wanaonyesha kuwa watumiaji wengi wa Kiswahili kama lugha ya pili wanakumbwa na matatizo katika matumizi yake ya lugha ya pili. lugha zao za kwanza zinawaathiri katika uzungumzaji. Wamakonde ni moja ya kabila ambalo limeathirika wazungumzaji wake huzungumza lugha ya Kiswahili kama lugha yao ya pili, kwa mantiki hiyo huwa wanaathirika kimatamshi, kwa sauti zao za kilugha katika katiak vipengele vyote vya kiisimu ikiwa na maana semantiki, sintaksia, fonoloji na mofolojia.

5.4 Mapendekezo

Katika kufanya uchunguzi wa Athari za lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Kiswahili, mtafiti ametoa baadha ya mapendekezo ili kusaidia kutatua changamoto hii, nayo ni kama yafuatayo;

- (i) Jamii ikiwemo wazazi,watoto na wengine wote ihamasishwe na kupewa elimu ya kutosha kuhusiana na umuhimu wa kutumia lugha ya kiswahili kama lugha yao ya taifa katika shughuli mbalimbali za kilimo,biashara,kielimu na kiutamaduni.
- (ii) Wizara ya elimu iwe karibu na jamii ili kuweza kuliona tatizo hili na kuweza kushirikiana na walimu katika kukabiliana nalo hasa kwa kutoa miongozo ya maandishi inayoelekeza kanuni au sheria zitakazosaidia kuweza kusimamia swala hili bila woga
- (iii) Serikali ipeleke katika hizi shule vitabu vya hadithi vya kutosha,ambavyo vitawasidia watoto kuvisoma na kuweza kufanya mazoezi ya kuzungumza kwa kusimuliana wakiwa ndani ya darasa au nje ya darasa.
- (iv) Serikali itumie tafiti hizi na pia kufanya tafiti za kwake ili kuweza kubaini ukubwa wa tatizo hili kwa mustakabali wa taifa letu,kwa sababu ukubwa wa tatizo unaongezeka kutokanakila lugha inamchango wake katika kuathiri lugha ya Kiswahili.
- (v) Walimu wanaofundisha lugha ya kiswahili katika shule za msingi wapewe kipaumbele katika kupata mafunzo kuhusu lugha hii na si semina kwa masomo ya hisabati na sayansi tu.
- (vi) Shule zitengeneze kanuni ndogondogo za kuweza kuzitumia kama nji za kuweza kuwasaidia watoto kuongea Kiswahili,kama kubandika mabango yanayohimiza kuongea Kiswahili au kuwa na kibao cha kuwavesha wale wanaoongea Kiswahili kama kile kinachotumika katika lugha ya kiingereza ***Speak English*** na hiki kiitwe ***Ongea Kiswahili***

5.4 Hitimisho

Kupitia utafiti huu,matokeo yamedhihirisha kuwa kuna Athari za Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza kiswahili,mambo yanayosababisha kutokea kwa athari hizo, mbinu za kutumia ili kuwasaidia wanafunzi wamakonde wanaojifunza Kiswahili kama lugha yao ya pili. Makosa yanayofanywa na wanafunzi hao wanapozungumza na kujifunza Kiswahili wanapokuwa nje ya darasa na ndani ya darasa inafaa yashughulikiwe kwa kuwa kila kosa lina kisababishi chake na kueleza mbinu za kutumia ili kuwawezesha kuzungumza Kiswahili sanifu.

MAREJELEO

- Barber, C. L. (1994). *The Story of Language Question*. Oxford: Oxford University Press.
- Besha, R. M. (1994). *Utangulizi wa Isimu na Lugha*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Best, J. W., and Kahan, J. V. (1992). *Research in Education (6th ed)*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Cohen, L. (2000). *Research Methods in Education (5th ed)* London: Rontledge.
- Cook, V. (1991). *Second language learning and language teaching*. London: Edward Arnold Publishers.
- Corder, S. (1967). *Error analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.
- Cozby, P. C., and Bates, S. C. (2012). *Methods in Behavioral Science Research*(11th ed). New York: McGraw-Hill.
- Crystal, D. (1992). *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*. Oxford. Blackwell.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactics Structures*. The Hague: Mouton Publishers.
- Goodenough, W. (1957). *Cultural Anthropology and Linguistics*. New York: Sage Publications Inc.
- Ellis, R. (1994). *Second Language Acquisition*, Oxford: Oxford University Press.
- Ellis, R. (1985). *Understannding second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

- Enon, J. C. (1998). Education Research, statistics and Measurement. (Unpublished) MA. Dissertation, Makerere University, Department of Distance Education Kampala, Uganda.
- Enscombe, M. (1998). *The Good Research for small social research Projects*. Buckingham: Open University Press.
- Guthrie, M. (1948). *Classification of Bantu Languages*. London: Oxford University Press.
- Habwe, J., and Karanja, P. (2012). *Misingi ya sarufi ya Kiswahili*. Nairobi: Phoenix Publishers.
- Hammarström, H. (2015). Ethnologue 16/17/18th editions: A comprehensive review: *Journal of Language*, 91(3), 176 – 188.
- Hooper, J. (1976). *Introduction to Genative Phonology*. Oxford: Oxford University Press.
- Hudson, R. A. (1993). *Sociolinguistic*. London: Cambridge University Press.
- Hymes, D. (1968). *Language in Culture and Society*. New York: Harper & Row.
- Kindija, K. A. (2012). *Taaluma ya Fonetiki Matamshi*. Dar es Salaam: TATAKI.
- King’ei, K. (2010). *Misingi ya Isimu Jamii*. Dar es Salaam: TUKI.
- Kombo, D. K., and Tromp, D. L. A. (2006). *Proposal and Thesis Writing: Introduction*. Nairobi: Paulines Publications Africa.
- Kothari, R. C. (1990). *Research Methodology Methods and Techniques*. New Delhi: New Age International (P) Limited.
- Kothari, R. C. (2004). *Research Methodology Methods and Techniques*. New Delhi: New Age International (P) Limited.

- Kothari, R. C. (2009). *Research Methodology Methodology Method and Techniques*. (2nd edition). New Delhi: New Age International (P) Limited.
- Lado, R. (1964). *Language Teaching. A Scientific Approach*. New York: Mc Graw-Hill.
- Lee, W. (1968). *Thoughts on contrastive Linguistics in one context of language Teaching in J. Atlatis(ed). Contrastive linguistics and its pedagogical implications*. Washington, DC: Georgetown University.
- Leedy, P. D. (1985). *Practical Research Planning and Design Fourth Edition*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Mekacha, R. D. H. (2000). *Nadharia na Mukstadha wa Kiswahili*. Dar es Salaam: TUKI.
- Matinde, R.S. (2012). *Dafina ya Lugha Isimu na Nadharia, Kwa Sekondari na Vyu vya Kati na Vyu Vikuu*. Mwanza: Educational Publisher (T) Ltd.
- Massamba, D. P. (2012). *Msingi ya Fonolojia*. Dar es Salaam: Taasisi ya Taaluma ya Kiswahili.
- Massamba, D. P. (2009). *Kamusi ya Isimu na Falsafa ya Kiswahili, Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili*. Dar es Salaam: Taasisi ya Taaluma ya Kiswahili.
- Massamba, D. P. (2004). *Fonolojia ya Kiswahili Sanifu (FOKISA) Sekondari na vyuo*. Dar es Salaam: Taasisi ya Taaluma ya Kiswahili.
- Massamba, D. P. (1996). *Phonological Theory, History and Development*, Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Massamba, D. P., Kihore. Y. M., and Hokororo, J. I. (1999). *Sarufi Miundo ya Kiswahili Sanifu*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Masebo. J. A., and Nyambari, B. (2002). *Nadharia ya Lugha, Kiswahili I, Kidato cha 5&6*, Afroplus. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.

- Mgullu, R. S. (1999). *Mtaala wa Isimu: Fonetiki, Fonolojia na Mofolojia ya Kiswahili*. Nairobi: Longhom Publishers.
- Mligo, E. (2012). Jifunze Utafiti Mwongozo Kuhusu Utafiti na Uandishi wa Ripoti Yenye Mantiki, Ecumenical Gathering (EGYS) Dar es Salaam, Tanzania.
- Msanjila, Y. P. (2009). *Isimu Jamii. Sekondari na Vyuho*. Dar es Salaam: TUKI.
- Msokile, M. (1972). *Historia na Matumizi ya Kiswahili, EPD Kibaha*. Dar es Salaam: TUKI.
- Nida, E. (1986). *Sociolinguistics and Translating, Katika Louw, J (Mha.) Sociolinguistics and Communication. UBS Monograph Series, No 1*. London: United Bible Societies.
- Nkwera, F. M. V. (1978). *Sarufi na Fasihi Sekondari na Vyuho*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House.
- Omari, C. K., and Mvungi, M. V. (1981). *Urithi wa Utamaduni Wetu Tanzania*. Dar es Salaam: Tanzania Publishing House
- Otiende, M. A. (2013). Athari za Mofofonolojia ya Kibasuba katika Matumizi ya Kiswahili kama Lugha ya Pili (Haijchapishwa) M.A. Kiswahili, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania. Dar es Salaam, Tanzania.
- Selinker, L. (1972). *Inter Language*. New York: Rawlence Erlbaum Associates.
- Sengo, T. S. Y. M. (2009). Sengo na Fasihi za Kinchi. Dar es Salaam: AKADEMIYA.
- Sapair, E. (1949). *The Psychological Reality of Phenemenes Berkeley*. California: University of California Press.
- Sapir, E. (2006). *Selected Writing in Language, Culturae and personality*. New York: Berkeiy Universiy of Califonia.
- TUKI, (2004). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Dar es Salaam: Oxford University Press.

TUKI, (1990). *Kamusi Sanifu ya Isimu na Lugha*. Dar es salaam: Taasisi ya Taaluma ya Kiswahili.

TUKI, (1981). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu*. Dar es Salaam: Taasisi ya Taaluma ya Kiswahili.

Williman, N. (2011). *Research Methods; The Basic London and New York*, Routledge

Whorf, B. I. (1958). *Language, Thought and Reality*. New York: John Wiley and Sons.

Yule, G. (1996). *The study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

VIAMBATANISHO

Kimbatanisho I: Maswali kwa Wanafunzi Wamakonde wa Shule za Msingi Wanaojifunza Lugha ya Kiswahili

Mimi ni mwanafunzi wa somo la Isimu ya Kiswahili katika Chuo Kikuu Huria Cha Tanzania. Ninafanya Utafiti juu ya Athari za Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili. Hii ni sehemu ya mahitaji ya kukamilisha masomo yangu ya Shahada ya Uzamili. Hivyo ninaomba ushirikiano wako wa kujibu maswali haya ili yasaide kukamilisha utafiti huu. Toa habari za kweli bila woga wowote. Usiandike jina lako. Habari zozote zitashughulikiwa kama siri na zitatumika kwa utafiti tu. Ninatanguliza shukurani za dhati kwa ushirikiano wako

Umri..... Jinsi.....

Kiwango cha Elimu.....

Maswali; Weka herufi ya jibu unaloliona ni sahihi katika kisanduku

1. Lugha yako ya kwanza ni

(a) Kiswahili (b) Kimakonde []

2. Unapenda shuleni ufundishwe kwa lugha gani

(a) Kimakonde (b) Kiswahili []

Jibu lolote utakalolichagua eleza sababu za kuchagua lugha hiyo;

.....

.....

.....

3. Mwalimu anakusaidiaje darasani unapotumia Kimakonde wakati wa kujifunza kiswahili. Eleza kwa kifupi

.....

.....

.....

.....

.....

4. Unapokuwa nyumbani unapendelea kutumia lugha gani kufanya mawsailiano na rafiki zako

(a) Kimakonde (b) Kiswahili []

5. Kwa maoni yako nini kifanyike ili kuwasaidia wanafunzi wa Kimakonde waweze kujifunza Kiswahili kwa ufasaha/kwa urahisi

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

**Kimbatanisho II: Maswali kwa Walimu Wanaofundisha Somo la Kiswahili
katika Shule za Msingi**

Mimi ni mwanafunzi wa somo la Isimu ya Kiswahili katika Chuo Kiku Huria Cha Tanzania. Ninafanya Utafiti juu ya Athari za Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili. Hii ni sehemu ya mahitaji yakukamilisha masomo yangu ya Shahada ya Uzamili. Hivyo ninaomba ushirikiano wako wa kujibu maswali haya ili yasaidie kukamilisha utafiti huu. Toa habari za kweli bila woga wowote. Usiandike jina lako. Habari zozote zitashughulikiwa kama siri na zitatumika kwa utafiti huu tu. Ninatanguliza shukurani za dhati kwa ushirikiano wako.

Umri.....Jinsi.....

Kiwango cha Elimu.....

1. Wanafunzi unaowafundisha wanao uwezo wa kuzungunza Kiswahili fasaha

(a) ndiyo (b) hapana []

Kama jibu ni hapana toa sababu

i.

.....

.....

ii.

.....

.....

.....

iii.

.....

iv.

.....

.....

2. Taja sababu nne zinazochangia kuwaathiri wanafunzi wa wamakonde katika kujifunza Kiswahili kama lugha yao ya pili

i.

.....

.....

ii.

.....

.....

iii.

.....

.....

iv.

.....

.....

3. Unakabiliana na changamoto zipi wakati unapowafundisha wanafunzi wamakonde lugha ya kiswahili. Yataje manne na kisha elezea kwa kifupi.

i.

.....

.....

.....

ii.

.....

.....

.....

iii.

.....

.....

.....

iv.

.....

.....

.....

4. Unawasaidiaje wanafunzi wa Kimakonde wanaotumia lugha hii ya Kimakonde kama lugha rasmi ya mawasiliano wakati wa kujifunza lugha ya Kiswahili

i.

.....

.....

.....

ii.

.....

.....

.....

iii.

iv.

5. Kwa maoni yako ni mbinu au hatua zipi ambazo zinaweza kuchukuliwa ili kuweza kuwasaidia wanafunzi wa Kimakonde kujifunza Kiswahili kwa ufasaha.

i.

ii.

iii.

iv.

**Kimbatanisho III: Maswali ya wamilisi (wazazi/walezi, wazee) wa lugha ya
 kimakonde wanaozungumza Kiswahili**

Mimi ni mwanafunzi wa somo la Isimu ya Kiswahili katika Chuo Kiku Huria Cha Tanzania. Ninafanya Utafiti juu ya Athari za Lugha ya Kimakonde Katika Kujifunza Lugha ya Kiswahili. Hii ni sehemu ya mahitaji yakukamilisha masomo yangu ya Shahada ya Uzamili. Hivyo ninaomba ushirikiano wako wa kujibu maswali haya ili yasaidie kukamilisha utafiti huu. Toa habari za kweli bila woga wowote. Usiandike jina lako. Habari zozote zitashughulikiwa kama siri na zitatumika kwa utafiti huu tu. Ninatanguliza shukurani za dhati kwa ushirikiano wako.

Umri.....Jinsi.....
 Kiwango cha Elimu.....

1. Je, wewe ni mzungumzaji mzawa wa lugha ya Kimakonde?

(a) hapana (b) ndiyo []

2. Lugha ipi inayotumika zaidi katika mawasiliano na wanafamilia yako uwapo nyumbani ni:

(a) Kiswahili (b) Kimakonde (c) majibu yote ni sahihi []

Toa sababu kulingana na jibu lako

i.

ii.

iii.

iv.

3. Je, wanafamilia wamakonde wanaojifunza Kiswahili huongea Kiswahili fasaha?.

(a) hapana (b) ndiyo []

Endapo jibu ni hapana, zitaje dosari zinzzojitokeza kutokana na athari ya lugha ya Kimakonde katika kujifunza kiswahili

i.

ii.

iii.

iv.

4. Unafikiri ni mambo gani ambayo huchangia kuwaaathiri wanafunzi wa Kimakonde katika kujifunza lugha ya pili ya Kiswahili shuleni? Taja mambo manne.

i.

ii.

iii.

.....

iv.

5. Ni mambo gani ambayo yanasababisha watoto kuzungumza zaidi lugha ya Kimakonde kuliko lugha ya Kiswahili ambayo ni lugha yao ya Taifa?Zitaje sababu na kutoleamifano;

i.

ii.

iii.

.....

.....

iv.

.....

.....

.....

.....

6. Kwa maoni yako mbinu au hatua zipi ziweza kutumika ili kusaidia wana wamakonde kujifunzi Kiswahili kwa ufasaha.

i.

.....

.....

.....

.....

ii.

.....

.....

.....

.....

iii.

.....

.....

.....

.....

iv.

Kimbatanisho IV: Barua za Kufanya Utafiti

THE OPEN UNIVERSITY OF TANZANIA

DIRECTORATE OF RESEARCH, PUBLICATIONS, AND POSTGRADUATE STUDIES

Kawawa Road, Kinondoni Municipality,
 P.O. Box 23409
 Dar es Salaam, Tanzania
<http://www.out.ac.tz>

Tel: 255-22-2666752/2668445
 Ext.2101
 Fax: 255-22-2668759,
 E-mail: drps@out.ac.tz

July 27th 2017

The Regional Commission,
 P.O.Box 544,
 Mtwara.

RE: RESEARCH CLEARANCE

The Open University of Tanzania was established by an act of Parliament No. 17 of 1992, which became operational on the 1st March 1993 by public notice No. 55 in the official Gazette. The act was however replaced by the Open University of Tanzania charter of 2005, which became operational on 1st January 2007. In line with the later, the Open University mission is to generate and apply knowledge through research. To facilitate and to simplify research process therefore, the act empowers the Vice Chancellor of the Open University of Tanzania to issue research clearance, on behalf of the Government of Tanzania and Tanzania Commission for Science and Technology, to both its staff and students who are doing research in Tanzania. With this brief background, the purpose of this letter is to introduce to you Ms. Grace Mpangala Reg., No. PG201610787 pursuing Degree of Master in Kiswahili. We hereby grant this clearance to conduct a research titled **“Athari ya Lugha ya Kimakonde katika Lugha ya Kiswahili”**. She will collect her data at Mtwara Rural in Mtwara Region from 1st August to 30th September, 2017.

In case you need any further information, kindly do not hesitate to contact the Deputy Vice Chancellor (Academic) of the Open University of Tanzania, P.O. Box 23409, Dar es Salaam. Tel: 022-2-2668820. We lastly thank you in advance for your assumed cooperation and facilitation of this research academic activity.

Yours sincerely,

Prof Hossea Rwegoshora
For: VICE CHANCELLOR
THE OPEN UNIVERSITY OF TANZANIA

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
OFISI YA RAIS
TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA

MKOA WA MTWARA
Anuani ya Simu MTWARA
Simu Nambari 023-2333014
Fax Na: 023-2333194
Kumbukumbu Na.FA.73/258/011/202

OFISI YA MKUU WA MKOA

S.L.P. 544

MTWARA

Tarehe 29.08.2017

Katibu Tawala Wilaya,
S. L. P. 501,
MTWARA

YAH: KIBALI CHA KUFANYA UTAFITI

Tafadhali rejea somo tajwa hapo juu.

Ndugu **Grace Mpangala** ni Mwanachuo wa Chuo Kikuu Huria. Katibu Tawala Mkoa ametoa Kibali cha kufanya utafiti katika **Halmashauri ya Wilaya ya Mtwara** kuanzia tarehe 01 Agost, 2017 hadi 30 August, 2017.

Utafiti wake ni juu ya “Athari ya Lugha ya Kimakonde katika kujifunza lugha ya kiswahili”.

Tafadhali naomba apewe ushirikiano.

Renatus Mongogwela
Kny. KATIBU TAWALA MKOA
MTWARA

Nakala: - **Grace Mpangala**